

Κέντρο Ημέρας Βαβέλ
Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης

Μονοπάτια Ένταξης

Πρόταση μεθοδολογικού πλαισίου
υποστήριξης αιτούντων και
δικαιούχων διεθνούς προστασίας

Αθήνα 2022

Κέντρο Ημέρας Βαβέλ
Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης

Μονοπάτια Ένταξης

**Πρόταση μεθοδολογικού πλαισίου
υποστήριξης αιτούντων και
δικαιούχων διεθνούς προστασίας**

Αθήνα 2022

Μονοπάτια Ένταξης – Πρόταση μεθοδολογικού πλαισίου υποστήριξης αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας

Έκδοση του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ /Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης, Αθήνα, 2022

Η έκδοση αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 2018-2022 και χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από την Open Society Foundations

Σύνταξη: Νίκος Γκιωνάκης, Μαρία Ντέτσικα, Πελοπίδας Φλάρης, Φανή Χονδρού

Υπεύθυνος έκδοσης: Νίκος Γκιωνάκης

Προτεινόμενη βιβλιογραφική αναφορά: Γκιωνάκης, Ν., Ντέτσικα, Μ., Φλάρης, Π., Χονδρού, Φ. *Μονοπάτια Ένταξης – Πρόταση μεθοδολογικού πλαισίου υποστήριξης αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας*. Κέντρο Ημέρας Βαβέλ. Αθήνα, 2022

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι του Μάριου Λώλου

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Το παρόν εγχειρίδιο είναι αναρτημένο στον ιστότοπο: www.babeldc.gr/library

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	1
Εισαγωγή	3
1. Ένταξη: Μία έννοια, πολλές σημασίες, περισσότερες πρακτικές	5
1.1 Γιατί «Μονοπάτια Ένταξης»;	5
1.2 Η έννοια της ένταξης	7
1.3 Διαστάσεις της ένταξης	11
1.4 Ένταξη και ψυχοκοινωνικοί προσδιοριστές της υγείας	16
2. Το έργο «Μονοπάτια Ένταξης»	19
2.1 Το πλαίσιο εργασίας	19
2.2 Σχεδιασμός του έργου	21
3. Η προσέγγιση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης»	25
3.1 Τα θεμέλια	25
3.2 Η συνεργική προσέγγιση	26
3.3 Θεραπευτική παρουσία	29
3.4 Οι βασικές αρχές	30
3.5 Η έγνοια ως καθοριστικός παράγοντας	32
3.6 Υποστήριξη στη διαδικασία ένταξης – πού αρχίζει και πού τελειώνει;	36
3.7 Η ανεξαρτησία ή αυτονομία των εξυπηρετούμενων αποτελεί στόχο;	37
4. Η εμπειρία της συνεργασίας με τους Λειτουργούς Υποστήριξης της Ένταξης (ΛΥΕ)	39
4.1 Ένταξη στην ομάδα και εκπαίδευση	39
4.2 Συνεισφορά των ΛΥΕ	40
4.3 Προκλήσεις που αντιμετωπίσαμε	41
5. Υποστήριξη κατά τη διάρκεια της πανδημίας	43
6. Μελέτη περιπτώσεων	45
6.1 Faris	45
6.1.1 Θέτοντας το πλαίσιο	45
6.1.2 Διερεύνηση αναγκών και στοχοθέτηση	45
6.1.3 Αρχικά αιτήματα	46
6.1.4 Εμπόδια και προκλήσεις	47
6.1.5 Ένα κουτάβι για την ένταξη	48
6.1.6 Εργασία	49
6.1.7 Εύρεση σπιτιού	51
6.1.8 Επιπλέον σκέψεις	52

6.2 JP	52
6.2.1 Η παραπομπή	53
6.2.2 Εναρκτήρια Συνάντηση	53
6.2.3 Αναζήτηση εργασίας	54
6.2.4 Εύρεση εργασίας	55
6.2.5 Παραίτηση	55
6.2.6 Αναζήτηση διαμερίσματος	56
6.2.7 Υποστήριξη κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown	56
6.2.8 Εκ νέου αναζήτηση εργασίας	56
6.2.9 Αναμονή για την απόφαση του ασύλου και ο αντίκτυπος στη διαδικασία ένταξης	57
6.2.10 Επιπλέον σκέψεις	58
6.3 ATM	60
6.3.1 Η παραπομπή	60
6.3.2 Πρώτες συναντήσεις	60
6.3.3 Αιτήματα, στόχοι και προσδοκίες	61
6.3.4 Τρόποι υποστήριξης	61
6.3.5 Ένας ασφαλής χώρος να ονειρεύεσαι και να ζεις` μια μακροπρόθεσμη διεργασία	62
6.3.6 Επιπλέον σκέψεις	63
7. Προκλήσεις	65
8. Σε αναζήτηση καλών πρακτικών	69
Επίλογος	73
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	75

Πρόλογος

Η ανά χείρας έκδοση επιδιώκει την επίτευξη διπλού στόχου: αφενός να μοιραστεί την εμπειρία που αποκτήθηκε από την ομάδα εργασίας του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» αφετέρου να παρουσιάσει το μεθοδολογικό πλαίσιο που προέκυψε από το συνδυασμό αυτής της εμπειρίας και του θεωρητικού πλαισίου αναφοράς που χρησιμοποιήθηκε ως βάση και οδηγός της.

Το έργο «Μονοπάτια Ένταξης» υλοποιήθηκε από το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ (www.babeldc.gr) της «Συν-ειρμός ΑΜΚΕ Κοινωνικής Αλληλεγγύης» σε συνεργασία με τον ΚοιΣΠΕ «Αρχιπέλαγος» (www.acoop.gr) από τον Ιούνιο του 2018 έως και τον Φεβρουάριο του 2022 και χρηματοδοτήθηκε από το Open Society Foundations.

Την ομάδα έργου συγκρότησαν έξι επαγγελματίες διαφορετικών ειδικοτήτων του χώρου του ψυχοκοινωνικού, ένα διοικητικό στέλεχος και δύο «λειτουργοί υποστήριξης της ένταξης (ΛΥΕ)¹, οι οποίοι εκπαιδεύτηκαν στην αρχή και καθ' όλη τη διάρκεια του έργου. Συγκεκριμένα, στο/με το έργο απασχολήθηκαν/συνεργάστηκαν οι Φατίμα Αμέρ, Βάσια Βαλκανιώτη, Ευγενία Γιαννοπούλου, Νατάσσα Μιχαήλοβιτς, Μαρία Ντέτσικα, Ελένη Πολυκρέτη, Πελοπίδας Φλάρης, Μουσταφά Χαλίλ και Φανή Χονδρού.

Εξωτερικοί συνεργάτες ήταν οι Ιωάννα Κάτο, Αμίνα Μοσκόφ (την οποία ευχαριστούμε και για τη συνεισφορά της στη σύνταξη αυτής της έκδοσης) και καθ. ΡΚ Παπαδόπουλος (στο mentoring).

Επιστημονικός υπεύθυνος του έργου ήταν ο Νίκος Γκιωνάκης.

Ευχαριστίες απευθύνονται σε όλους και όλες τους αναφερόμενους /ες πιο πάνω καθώς επίσης και σε όσους/ες στήριξαν το έργο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Έφη Λατσούδη για τα σχόλιά της στο προσχέδιο αυτής της έκδοσης.

Τέλος, υπογραμμίζουμε πως η ιδέα για αυτή την έκδοση προέκυψε ως ανάγκη και παράλληλα επιθυμία της ομάδας να μοιραστεί την εμπειρία που απέκτησε κατά το διάστημα πραγματοποίησης του έργου, να αναδείξει τις προκλήσεις και τις καλές πρακτικές που προέκυψαν και γενικότερα να συμβάλλει στον πολύτιμο και επίκαιρο διάλογο που γίνεται με αφορμή την ένταξη των προσφύγων στις κοινωνίες υποδοχής.

¹ Ένα ακόμη ερώτημα αφορά στον όρο που θα περιγράφει τους εργαζόμενους με ρόλο την καθημερινή υποστήριξη των «ωφελούμενων» προκειμένου ν' ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις της καθημερινότητας. Έχουν χρησιμοποιηθεί όροι όπως Community Psychosocial Workers (CPWs), Psychosocial Counsellors, Peer Counselors, Διαμεσολαβητές κ.λπ. που όμως δεν αποδίδουν τον ρόλο που εμείς θα θέλαμε να έχουν αυτοί οι εργαζόμενοι, εξ ου και η υιοθεσία, μέχρι να βρεθεί καταλληλότερος, του όρου «λειτουργός υποστήριξης της ένταξης - ΛΥΕ».

Εισαγωγή

Στόχος του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» ήταν η υποστήριξη προσφύγων στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που συναντούν καθημερινά στην κοινωνία όπου έχουν βρεθεί να ζουν και στην οποία καλούνται/επιθυμούν να ενταχθούν. Απευθυνόταν σε αιτούντες και δικαιούχους διεθνούς προστασίας που λάμβαναν υπηρεσίες ψυχικής υγείας στο Κέντρο Ημέρας Βαβέλ, επιθυμούσαν να μείνουν στην Ελλάδα και αντιμετώπιζαν ποικίλες και διαφορετικές προκλήσεις στην καθημερινότητά τους.

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του έργου πραγματοποιήθηκαν:

- Ατομικές συναντήσεις για την εκτίμηση, κατάρτιση, εφαρμογή και αξιολόγηση ενός εξατομικευμένου σχεδίου υποστήριξης, ενέργειες στις οποίες συνεισέφεραν από κοινού επαγγελματίες και άνθρωποι που ζήτησαν και έλαβαν υπηρεσίες από το έργο
- Ομαδικές συναντήσεις και εργαστήρια γύρω από θεματικές που αναδύονταν από τις ατομικές συναντήσεις και είχαν ως στόχο, επιπλέον της ενημέρωσης και εξοικείωσής τους με την ελληνική πραγματικότητα, την ανταλλαγή εμπειριών και τη δικτύωση των ανθρώπων που ελάμβαναν υπηρεσίες από το συγκεκριμένο έργο²
- Συναντήσεις με φορείς που παρείχαν υπηρεσίες στους εξυπηρετούμενους, οι οποίες αποσκοπούσαν στη δημιουργία μικρών δικτύων ώστε να διασφαλίζεται μια πιο ολοκληρωμένη παροχή φροντίδας και υποστήριξης
- Συμμετοχή σε δράσεις συνηγορίας που είχαν ως στόχο να αναδείξουν τις υφιστάμενες πιέσεις και τα ζητήματα που αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι που υποστηρίχθηκαν κατά τη διάρκεια πραγματοποίησης του έργου και να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός διαλόγου με τους αρμόδιους φορείς με στόχο την επίλυσή τους.
- Συνεχής αναστοχασμός, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής του έργου, πάνω στις διαδικασίες, τα αποτελέσματα, τους στόχους, τις προσδοκίες, τα διδάγματα και εν γένει την εμπειρία που αποκτιόταν.

Κατά την έναρξη πραγματοποίησης του έργου και έχοντας υπόψη το κυρίαρχο αφήγημα περί ένταξης, ο στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε μορφές υποστήριξης της ένταξης των αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας κατά τρόπο ώστε να συνδυάζεται η ουσιοκρατική με την κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, ή, πιο απλά, τα δεδομένα της «αντικειμενικής» πραγματικότητας (π.χ., εύρεση εργασίας, εκπαίδευση, στέγη κ.λπ.) με

² Ένα μόνιμο ερώτημα αποτελούσε κι εξακολουθεί ν' αποτελεί ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος να αποκαλούμε τους ανθρώπους που έρχονται σε επαφή και υποστηρίζονται από το έργο: ωφελούμενοι; εξυπηρετούμενοι; αιτούντες άσυλο; πρόσφυγες; δικαιούχοι; Ίσως το σχοινοτενές «*άνθρωποι με προσφυγική εμπειρία*» να ήταν πιο ταιριαστό για την περίπτωση τους, αν και πάλι δεν είμαστε σίγουροι γι' αυτό. Ακόμη ένα παράδειγμα, λοιπόν, της ρευστότητας των ταυτοτήτων των ανθρώπων με τους οποίους εργαζόμαστε και της αμηχανίας μας να τους προσεγγίσουμε με κατάλληλο τρόπο.

ό,τι σχετίζεται με το πώς βιώνεται αυτή η πραγματικότητα από το υποκείμενο. Η εμπειρία των τριών και πλέον ετών που διήρκησε το έργο επέτρεψε να παραμείνουμε σταθεροί σε αυτή τη διερεύνηση και ταυτόχρονα να καταλάβουμε πως η έννοια της ένταξης είναι ένας τεχνικός και τεχνητός όρος που λίγη σχέση έχει είτε με την αντικειμενική είτε με τη βιωμένη πραγματικότητα. Δώσαμε λοιπόν μια νέα κατεύθυνση στις προσπάθειές μας: από την υποστήριξη για την ένταξη περάσαμε στην υποστήριξη για την αντιμετώπιση των καθημερινών προκλήσεων της ζωής. Την πορεία και την έκβαση αυτών των προσπαθειών αποτυπώνουμε, στο πλαίσιο του εφικτού, σε αυτή την έκδοση.

1. Ένταξη: Μία έννοια, πολλές σημασίες, περισσότερες πρακτικές

1.1 Γιατί «Μονοπάτια Ένταξης»;

«Ως μονοπάτι χαρακτηρίζεται ο στενός μη αμαξιτός δρόμος ο οποίος προορίζεται για τη διέλευση πεζών και ζώων. Η βασική διαφορά του από τον αμαξιτό δρόμο είναι ότι αφενός έχει μικρότερο και κυμαινόμενο πλάτος χωρίς περιορισμό στο ελάχιστο πλάτος του, αφετέρου μπορεί να έχει σημαντικές αυξομειώσεις στην κλίση του, καθώς να έχει και σκαλοπάτια.»³

Βασική σκέψη κατά τη διάρκεια σχεδιασμού και, στη συνέχεια, πραγματοποίησης του συγκεκριμένου έργου αποτέλεσε η παραδοχή ότι ο δρόμος προς την ένταξη κάθε νεοεισερχόμενου ανθρώπου σε μια κοινωνία δεν μπορεί παρά να προσομοιάζει με *μονοπάτι*. Κοινώς, δεν μπορεί παρά να φέρει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, την ιστορία, τα όνειρα, τις απογοητεύσεις, τις προσδοκίες, αλλά και τις προσωπικές αντιφάσεις και διλήμματα του κάθε υποκειμένου που εμπλέκεται. Κάθε πορεία ένταξης, όπως κάθε μονοπάτι, δεν μπορεί παρά να έχει τις δικές του στροφές και τα εντελώς δικά του σκαμπανεβάσματα, τα οποία χρειάζεται να ληφθούν υπόψη κατά την προσπάθεια υποστήριξης κάθε ξεχωριστού ατόμου.

Κατά συνέπεια, αντί για μια προσέγγιση που θα πρότεινε ένα συμπαγές, ενιαίο σχέδιο, με άλλα λόγια έναν *δρόμο μαζικής κυκλοφορίας*, προτείνουμε ένα εξατομικευμένο μονοπάτι στα μέτρα κάθε διαφορετικού υποκειμένου. Από το «*πώς ψάχνω για δουλειά και σπίτι*», στο «*πώς μπορώ να βρω ένα σκύλο να έχω παρέα*» και «*πώς αποκωδικοποιούνται οι έμφυλες σχέσεις στην κοινωνία που ζω τώρα*», αντιμετωπίζονται όλα ως ερωτήματα που αφορούν έτσι κι αλλιώς την καθημερινή ζωή και που πολλές φορές οι πρόσφυγες καλούνται να θέσουν εκ νέου, λαμβάνοντας υπόψη το νέο πλαίσιο και τα νέα δεδομένα της πραγματικότητας.

Σ' αυτό το σημείο είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε ότι με την επιλογή του όρου «μονοπάτια» και την έννοια της προσωπικής διαδρομής δεν επιχειρούμε να υποτιμήσουμε τη σημασία του πλαισίου υποδοχής και τις υφιστάμενες πολιτικές ένταξης στη δημιουργία ενός αισθήματος *ανήκειν* στους νεοεισερχόμενους και τις νεοεισερχόμενες, ούτε να τονίσουμε την ατομική ευθύνη καθενός να βρει τρόπο να ενταχθεί (που, σε αυτή την περίπτωση, αφορά περισσότερο την *αφομοίωση* παρά την ένταξη). Γνωρίζουμε άλλωστε -κι αποδεχόμαστε- πως το προσωπικό και το δημόσιο, το

³ Ο ορισμός αποτελεί μέρος του Σχεδίου Υπουργικής Απόφασης με θέμα «Καθορισμός τεχνικών προδιαγραφών χάραξης, σήμανσης, διάνωσης και συντήρησης των ορειβατικών - πεζοπορικών μονοπατιών» που αναρτήθηκε προς δημόσια διαβούλευση από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας τον Ιούλιο του 2016. Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.opengov.gr/minenv/?p=7529#comments>

ατομικό και το συλλογικό διαπλέκονται αξεδιάλυτα και επηρεάζουν και επηρεάζονται το ένα από το άλλο διαρκώς. Μέσα από αυτό το πρίσμα λοιπόν, ο όρος *μονοπάτια* δεν είναι παρά η ατομική διαδρομή που χαράσσεται εντός ενός ευρύτερου πλαισίου, όντας σε διαρκή διάλογο με αυτό.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε εδώ πως αυτή η διαδρομή δεν αφορά μόνο στους πρόσφυγες, τους αιτούντες άσυλο αλλά και τους εργαζόμενους στο πεδίο. Υπό αυτό το πρίσμα, μια διαδρομή περιλαμβάνει όσους πορεύονται σε αυτήν (πρόσφυγες και όσους εργάζονται με/για αυτούς) και το πλαίσιο εντός του οποίου η πορεία ανοίγεται.

Οι ίδιοι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν πολλαπλές προκλήσεις κατά την επιτέλεση του έργου τους⁴. Μια κατηγορία αυτών των προκλήσεων αφορά στους ίδιους: με ποιο κίνητρο ξεκίνησαν κι εξακολουθούν να εργάζονται στον τομέα; ποιες είναι οι προσδοκίες τους; πώς επηρεάζονται από τις προκλήσεις και πώς αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις της εργασίας τους στους ίδιους; τι είδους προετοιμασία έχουν και σε ποια υποστήριξη έχουν πρόσβαση; τι κάνουν με τα δικά τους στερεότυπα και τις δικές τους προκαταλήψεις; πώς διαχειρίζονται όσα οι άλλοι (πχ, οι οργανώσεις για τις οποίες εργάζονται) αναμένουν από αυτούς;

Για να το πούμε με τα λόγια του εγχειριδίου «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση»⁵, αν ο στόχος είναι η ένταξη, τότε ίσως *«αυτό το οποίο θα (πρέπει να) συζητηθεί σε βάθος είναι οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να συνδυαστούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, η νομική διάσταση, και η ψυχοκοινωνική διάσταση, έτσι ώστε οι άνθρωποι αυτοί να ανακτήσουν τη φωνή τους. Ένας από τους πρωταρχικούς ρόλους των ερευνητών και των επαγγελματιών θα πρέπει να είναι η αποδόμηση της ιδέας του “αρχετυπικού πρόσφυγα”⁶ (Malkki, 1996), αναζητώντας τρόπους ενεργοποίησης ενάντια στη “σιωπή” τους»*. Η αποδόμηση γενικευμένων απόψεων και στερεότυπων αποτελεί ένα ουσιαστικό βήμα ούτως ώστε να θυμίζουμε στους εαυτούς μας πως *«κάθε πρόσφυγας, όπως και κάθε άνθρωπος, έχει όνομα, συγγενείς, ιστορία, πεποιθήσεις, ελπίδες και επιθυμίες.»⁷*

⁴ Για μια σύντομη αναφορά στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι στο πεδίο, βλ. Γκιωνάκης, Ν., Μοσκόφ, Α. Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης: μεταξύ ευαλωτότητας και ανθεκτικότητας. Η εμπειρία του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ. Στο: Μαρούγκα, Μ., Παβέλη, Γ. (επιμ) Σύγχρονες Εκδοχές του Προσφυγικού Ζητήματος: Όψεις και Απόψεις. Υπό έκδοση

⁵ [Παπαδόπουλος Ρ.Κ. \(Επιμ.\) Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης - Συνεργική προσέγγιση. Έκδοση του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ \(Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης\) και του Centre for Trauma, Asylum and Refugees \(University of Essex\). Αθήνα, 2019](#)

⁶ Malkki, L. H. (1996). Speechless emissaries: Refugees, humanitarianism, and dehistoricization. *Cultural anthropology*, 11(3), 377-404

⁷ Παπαδόπουλος, ΡΚ, όπ. παρ. : 36

1.2 Η έννοια της ένταξης

«Η ένταξη είναι μια χαοτική έννοια/ ιδέα· μια λέξη που χρησιμοποιείται από πολλούς, αλλά γίνεται διαφορετικά κατανοητή από τους περισσότερους»⁸

Το ερώτημα της ένταξης αποτελεί ένα διαρκώς ανοιχτό ερώτημα για τις σύγχρονες κοινωνίες, το οποίο δεν μπορεί να απαντηθεί μονοδιάστατα. Κάθε κοινωνία υποδοχής φέρει τα δικά της χαρακτηριστικά (ιστορία, κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, οικονομία, θεσμικό πλαίσιο) όπως και κάθε άτομο σ' αυτή την κοινωνία. Μια γρήγορη βιβλιογραφική αναζήτηση για τον ορισμό της ένταξης μας φέρνει μπροστά σε πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις της έννοιας. Ακόμα και ο όρος *ένταξη* είναι υπό διερώτηση, αν σκεφτούμε ότι συχνά επιλέγεται ο όρος *ενσωμάτωση* ή ο όρος *συμπερίληψη* (inclusion). Οι διαφορετικοί όροι συνδέονται με διαφορετικές προσεγγίσεις και νοηματοδοτήσεις που αντανακλούν ένα φάσμα πολιτικών οι οποίες στη μια μεριά έχουν ως στόχο την αφομοίωση των νεοαφιχθέντων (του μη ντόπιου πληθυσμού) και στην άλλη φέρουν το πρόταγμα της πολυπολιτισμικότητας και του εθνικού πλουραλισμού⁹. Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά ορισμούς από διεθνείς θεσμικούς φορείς που είναι επιφορτισμένοι με τη διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών υποδοχής, διαβίωσης και ένταξης μεταναστών, μεταναστριών και προσφύγων.

Για την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *«Η ένταξη είναι μια δυναμική αμφίδρομη διαδικασία που θέτει απαιτήσεις τόσο στον/στην πρόσφυγα όσο και στην κοινότητα υποδοχής. Η ένταξη των προσφύγων υπερβαίνει τη διασφάλιση των βασικών αναγκών και της πρόσβασης σε υπηρεσίες. Η ένταξη απαιτεί από τα κράτη υποδοχής και την κοινωνία των πολιτών να δημιουργήσουν ένα φιλόξενο περιβάλλον που να υποστηρίζει τους πρόσφυγες για να επιτύχουν μακροπρόθεσμη οικονομική σταθερότητα και να προσαρμοστούν στη νέα κοινωνία, συμπεριλαμβανομένης της προαγωγής της αίσθησης του «ανήκειν» και της ενθάρρυνσης της συμμετοχής στις νέες τους κοινότητες.»¹⁰*

Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης υποστηρίζει πως *«Παρόλο που ο όρος ένταξη γίνεται κατανοητός διαφορετικά ανάλογα με τη χώρα και το πλαίσιο, μπορεί γενικά να οριστεί ως η διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και των ίδιων των μεταναστών, τόσο ως άτομα όσο και ως ομάδες. Τα πλαίσια πολιτικής ένταξης των μεταναστών θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μεταναστών και των κοινωνιών υποδοχής, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, στις υπηρεσίες υγείας και κοινωνικές υπηρεσίες και*

⁸ Robinson, V. (1998), 'Defining and Measuring Successful Refugee Integration', Proceedings of ECRE International Conference on Integration of Refugees in Europe, Antwerp, p. 118

⁹ Εδώ θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε το μοντέλο ένταξης που ακολουθείται κατά κύρια βάση στην Αγγλία, όπως αναφέρουν οι Ager και Strang . Ager, A. and Strang, A. 'Understanding integration: A conceptual framework', Journal of Refugee Studies, Volume 21, Issue 2, June 2008, σελ.174. Ολόκληρο το άρθρο μπορείτε να το βρείτε: <https://academic.oup.com/jrs/article/21/2/166/1621262>

¹⁰ <https://www.unhcr.org/52a6d85b6.pdf>

*στην εκπαίδευση για παιδιά και ενήλικες. Η ένταξη συνεπάγεται μια αίσθηση υποχρέωσης και σεβασμού ενός βασικού συνόλου αξιών που δεσμεύουν τους μετανάστες και τις κοινότητες υποδοχής τους σε έναν κοινό σκοπό. Από αυτήν την άποψη, οι πολιτικές ένταξης και τα μέτρα στήριξης δεν πρέπει να περιορίζονται στους μετανάστες μακράς διαρκείας, αλλά πρέπει επίσης να αντιμετωπίζουν τις ανάγκες και τις προκλήσεις που σχετίζονται με τη βραχυπρόθεσμη μετανάστευση.[...] Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης αναγνωρίζει ότι η επιτυχής ένταξη είναι μια **δυναμική, αμφίδρομη διαδικασία/ διεργασία** που περιλαμβάνει την αμοιβαία προσαρμογή των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής βασισμένη στις αρχές προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, του σεβασμού, της ανοχής και της μη διάκρισης.»¹¹*

Απ' τη μεριά του, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προσφύγων και Εξόριστων αντιλαμβάνεται την ένταξη ως «μια διαδικασία αλλαγής, η οποία είναι:

*α) **δυναμική και αμφίδρομη**: θέτει απαιτήσεις τόσο στις κοινωνίες υποδοχής όσο και στα άτομα ή/και στις ενδιαφερόμενες κοινότητες. Από την προοπτική των προσφύγων, η ένταξη απαιτεί ετοιμότητα για προσαρμογή στον τρόπο ζωής της κοινωνίας υποδοχής χωρίς να χρειάζεται να χάσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα. Από την άποψη της κοινωνίας υποδοχής, απαιτεί την προθυμία να προσαρμοστούν οι δημόσιοι θεσμοί στις αλλαγές που χρειάζονται με βάση το προφίλ του πληθυσμού, να αποδεχθούν τους πρόσφυγες ως μέρος της εθνικής κοινότητας και να αναλάβουν δράση για να διευκολύνουν την πρόσβαση στους πόρους και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.*

*β) **μακροπρόθεσμη**: από ψυχολογικής άποψης, ξεκινά συνήθως από τη στιγμή της άφιξης στη χώρα του τελικού προορισμού και ολοκληρώνεται όταν ένας πρόσφυγας γίνεται ενεργό μέλος αυτής της κοινωνίας από νομική, κοινωνική, οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική σκοπιά.*

*γ) **πολυδιάστατη**: σχετίζεται τόσο με τις συνθήκες που παρέχουν τη δυνατότητα συμμετοχής όσο και με την **πραγματική συμμετοχή σε όλες τις πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, αστικής και πολιτικής ζωής της χώρας διαρκούς ασύλου, καθώς και με την αντίληψη των ίδιων των προσφύγων για αποδοχή και ένταξη στην κοινωνία υποδοχής.**»¹²*

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τους παραπάνω ορισμούς γίνεται κατανοητό ότι η προσπάθεια αναζήτησης μιας «λύσης» ή μιας «συνταγής επιτυχίας» που θα ευδοκιμεί σε όλα τα περιβάλλοντα και θα καλύπτει όλους τους ανθρώπους δεν θα φέρει κάποιο αποτέλεσμα. Ωστόσο μπορούμε να διακρίνουμε κάποιους όρους που τους συναντάμε και στους τρεις ορισμούς και οι οποίοι θα λέγαμε αποτελούν βασικούς πυλώνες της όποιας

¹¹ <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/docs/IOM-DMM-Factsheet-LHD-Migrant-Integration.pdf>

¹² https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2016/07/ECRE-Position-on-the-Integration-of-Refugees-in-Europe_December-2002.pdf

συζήτησης περί ένταξης, καθότι φωτίζουν τις διαστάσεις του χρόνου, της πολυπλοκότητας και της σχέσης.

Αρχικά, ο όρος **διεργασία**, ο οποίος εμπεριέχει τη διάσταση του χρόνου, με την έννοια της **δυναμικής** και της **διάρκειας**. Μια διεργασία δεν εμμένει στη στιγμή, αλλά δημιουργεί μια αίσθηση διάρκειας και ανοίγματος στον χρόνο. Κοινώς, όσο υπάρχουν κοινωνίες, τόσο θα προκύπτουν θέματα που αφορούν την ένταξη. Επομένως, το τέλος της διεργασίας δεν μπορεί να οριστεί με σαφήνεια, με την έννοια ότι διαρκώς αναδύονται νέες προκλήσεις και ανάγκες που καλούνται να ληφθούν υπόψη ώστε να επιτυγχάνεται συνεχώς μια **όλο και πιο κατάλληλη διευθέτηση των ζητημάτων που αφορούν την ένταξη**. Ξεκινάει λοιπόν από την άφιξη ενός πρόσφυγα σε ένα νέο για αυτόν περιβάλλον και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής του. Απομακρυνόμαστε έτσι από ένα μοντέλο σκέψης που αντιλαμβάνεται την ένταξη ως μια πορεία με γραμμική εξέλιξη και πρόοδο και προσανατολιζόμαστε προς μια προσέγγιση που αναγνωρίζει στην ένταξη όλα τα πιθανά ενδιάμεσα στάδια (πισωγυρίσματα, ανατροπές, άλματα κτλ). Η ένταξη λοιπόν δεν είναι κάτι που συμβαίνει άπαξ και δια παντός, αλλά είναι διαρκώς υπό διευθέτηση και υπό πραγμάτωση.

Η ένταξη πρέπει, επίσης, να προσεγγιστεί και από μια άλλη σκοπιά. Όπως λέει ο Παπαδόπουλος, «... οι άνθρωποι βιώνουν μια κατάσταση μετέωρης, ανεσταλμένης μετάβασης: δεν γνωρίζουν αν ανήκουν στον τόπο όπου βρίσκονται εκείνη τη στιγμή ή αν ανήκουν στον τόπο απ' όπου ήρθαν»¹³. Επιπλέον, «Δεν γνωρίζουν αν θα πρέπει ν' αποδεχτούν τη νέα κατάσταση και τη νέα πραγματικότητα, ή αν πρέπει να συνεχίσουν να είναι δεμένοι με τις παλιές και οικείες μορφές του "οικείου χώρου" σε όρους γλώσσας, αξιών, παραδόσεων και τρόπου ζωής»¹⁴. Η ένταξη λοιπόν συνδέεται και με αυτή την κατάσταση που βιώνεται ως εφήμερη, παρά το ότι συντηρείται ως τέτοια επί μακρόν. Οι άνθρωποι, υποστηρίζει ο Παπαδόπουλος, «... νιώθουν ότι εκείνοι οι χώροι που τους επέτρεπαν να νιώθουν ότι βρίσκονται σπίτι τους και ήταν οικείοι χώροι, δεν βιώνονται πλέον ως ασφαλείς»¹⁵. Υπ' αυτή την έννοια, η προσφυγιά είναι «η διαδικασία (που) είναι μέρος μιας ευρύτερης διεργασίας που οδηγεί από την αποικεσία στη μετεγκατάσταση, στην αναζήτηση ενός οικείου χώρου που θα αντικαταστήσει τον προηγούμενο»¹⁶.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, η έννοια της ένταξης επαναπροσδιορίζεται ως μια πολύπλοκη, μη γραμμική διεργασία που αφορά απτές (π.χ., στέγη) και μη απτές ποιότητες (π.χ., ζεστασιά) που, σε συνδυασμό, αποτελούν προϋποθέσεις για τη συγκρότηση ενός νέου οικείου χώρου.

¹³ Παπαδόπουλος, ΡΚ (2021) Η προσέγγιση της Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας στην Ακούσια Αποικεσία. Συστημική Σκέψη και Ψυχοθεραπεία, 18:49

¹⁴ Παπαδόπουλος, όπ. παρ.

¹⁵ Παπαδόπουλος, όπ. παρ. σ. 50

¹⁶ Παπαδόπουλος, όπ.παρ. σ.51

Στη συνέχεια θα δούμε ότι η ένταξη δεν αφορά μόνο τους πρόσφυγες αλλά και τα περιβάλλοντα όπου αυτοί πηγαίνουν.

Επιστρέφοντας στον Παπαδόπουλο, θεωρούμε σημαντικό να επισημάνουμε την αξία που έχει η διάκριση των φάσεων της διαδικασίας της «ακούσιας αποικεσίας¹⁷», όπως ονομάζει ό,τι σχετίζεται με την προσφυγική κατάσταση.

Ενώ συνήθως γίνεται λόγος για τρεις φάσεις (προμεταναστευτική, μεταναστευτική, μετά τη μετανάστευση) ο Παπαδόπουλος διακρίνει 6 φάσεις:

«(α) Η «εσωτερική» αποικεσία, δηλαδή, όταν οι άνθρωποι δεν αισθάνονται πια στο σπίτι τους ενώ βρίσκονται στον οικείο χώρο τους.

(β) Η σωματική, γεωγραφική αποικεσία: η ακούσια εγκατάλειψη του οικείου χώρου που οι άνθρωποι θεωρούσαν σπίτι τους.

(γ) Η αναζήτηση ενός νέου σπιτιού, μιας νέας αίσθησης «ανήκειν» σε έναν χώρο που να μπορεί να είναι πιο ασφαλής από τον προηγούμενο.

(δ) Η εξεύρεση και κατοίκηση αυτού του νέου χώρου.

(ε) Ο αγώνας εγκατάστασης σ' εκείνον τον χώρο, κατά τρόπο ώστε να τον αισθάνονται σπίτι τους.

(στ) Η προσπάθεια απόδοσης νοήματος σε όλες αυτές τις διαφορετικές εμπειρίες οικείων χώρων κατά τη διάρκεια της συνολικής διαδικασίας.»¹⁸

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, στην τελευταία φάση διεξάγεται ένας πιο ιδιαίτερος αγώνας, στον οποίο το άτομο καταβάλλει προσπάθεια να κατανοήσει τις σχέσεις που διασυνδέουν τον προηγούμενο οικείο χώρο, τον τωρινό και τον ιδεώδη.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ταυτίσουμε την ένταξη με τις τέσσερις τελευταίες φάσεις της διαδικασίας «ακούσιας αποικεσίας» και να δώσουμε ιδιαίτερη έμφαση στους όρους «εγκατάσταση» και «απόδοση νοήματος» ως συστατικά στοιχεία της.

Εξίσου σημαντικοί είναι οι όροι **αμφίδρομη** (δηλ. που κινείται προς δύο κατευθύνσεις) και **αμοιβαία** (άρα, αφορά στον ίδιο βαθμό τους εμπλεκόμενους) που χαρακτηρίζουν τη διεργασία ένταξης. Κοινώς, τόσο οι «νεοεισερχόμενοι/ες» όσο η κοινωνία υποδοχής χρειάζεται να κάνουν βήματα προς την επίτευξη του κοινού στόχου. Μιλάμε λοιπόν για τη διευθέτηση μιας σχέσης με κοινές δεσμεύσεις, υποχρεώσεις και δικαιώματα. Μια σχέση η οποία εκτείνεται σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής ενός ανθρώπου και καλείται να

¹⁷ Για μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη της έννοιας της «ακούσιας αποικεσίας» βλ. Papadopoulos R.K. (2021). *Involuntary Dislocation: Home, Trauma, Resilience and Adversity-Activated Development*. London & New York: Routledge

¹⁸ Παπαδόπουλος, ΡΚ (2021) Η προσέγγιση της Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας στην Ακούσια Αποικεσία. Συστημική Σκέψη και Ψυχοθεραπεία, 18:51

διαπραγματευτεί, ή καλύτερα να βρίσκεται σε διαρκή διαπραγμάτευση, με στόχο - ιδεατά- τη **συνύπαρξη και την όλο και μεγαλύτερη αποδοχή της διαφορετικότητας**.

Τέλος, ο όρος **πολυδιάστατη** έρχεται να υπογραμμίσει ξανά την πολυπλοκότητα που συνοδεύει την πορεία της ένταξης καθώς και ό,τι ορίζουμε ως διαστάσεις αυτής. Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι καθένας από τους παραπάνω ορισμούς αναφέρεται σε διαφορετικές διαστάσεις, ενισχύοντας έτσι τον όρο «πολυδιάστατη». Ίσως, ο ορισμός του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Προσφύγων και Εξόριστων να προσεγγίζει την πραγματικότητα, όταν αναφέρεται στην **«πραγματική συμμετοχή σε όλες τις πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, αστικής και πολιτικής ζωής της χώρας διαρκούς ασύλου»** καθώς και στην **«αντίληψη των ίδιων των προσφύγων για αποδοχή και ένταξη»**. Δίνεται μέσω αυτού του ορισμού χώρος και στην υποκειμενική διάσταση της ένταξης που σχετίζεται με τον ιδιαίτερο και πολύ προσωπικό τρόπο που την βιώνει καθένας και καθεμία που έρχεται να ζήσει σε μια άλλη από τη γενέθλια χώρα.

Αυτοί οι τρεις άξονες αποτέλεσαν για εμάς σημεία εκκίνησης για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης». Επιπλέον, μας βοήθησαν να δούμε μέσα από αυτό το πρίσμα τον τρόπο που θέλαμε να υποστηρίξουμε τους ανθρώπους που αλληλοεπίδρασαν με το έργο και τις υπηρεσίες του. Επιλέξαμε λοιπόν να δώσουμε έμφαση στη δημιουργία μίας σχέσης ισότιμης με αυτούς (αναγνωρίζοντας ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, η ισοτιμία συνιστά στόχο, δεν επιτυγχάνεται από την πρώτη στιγμή), να αναγνωρίσουμε ότι η ένταξη αφορά όλες τις διαστάσεις της ζωής ενός ανθρώπου και να αποδεχτούμε ότι είναι μια διεργασία που απαιτεί χρόνο. Αυτό αποτέλεσε, κατά τη γνώμη μας, και την ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου έργου, θέτοντας στο επίκεντρο τις καθημερινές διευθετήσεις που καλείται κάθε νεοεισερχόμενος να κάνει και τον τρόπο που ο ίδιος επιλέγει να τις διαχειριστεί.

1.3 Διαστάσεις της ένταξης

Συχνά, η λέξη ένταξη ταυτίζεται με την κάλυψη των αναγκών στέγασης, εργασίας, εκπαίδευσης και υγείας, όπως αυτές γίνονται κατανοητές και αποδεκτές από την κοινωνία υποδοχής. Ακολουθώντας όμως αυτή τη λογική, παραμελούνται ή και δεν αναγνωρίζονται και άλλες πολύ βασικές διαστάσεις που αφορούν την ένταξη και σχετίζονται με άλλους τομείς της κοινωνικής και προσωπικής ζωής των νεοεισερχομένων ατόμων. Οι Ager και Strang¹⁹ προτείνουν, όπως φαίνεται και στο σχήμα που ακολουθεί, ένα πλαίσιο σκέψης στο οποίο οι βασικοί τομείς της ένταξης κατανέμονται σε τέσσερις διαφορετικούς πυλώνες, που αφορούν:

-την πρόοδο και επιτυχία στους τομείς της εργασίας, της στέγασης, της εκπαίδευσης και της υγείας, **δείκτες και μέσα** (markers and means)

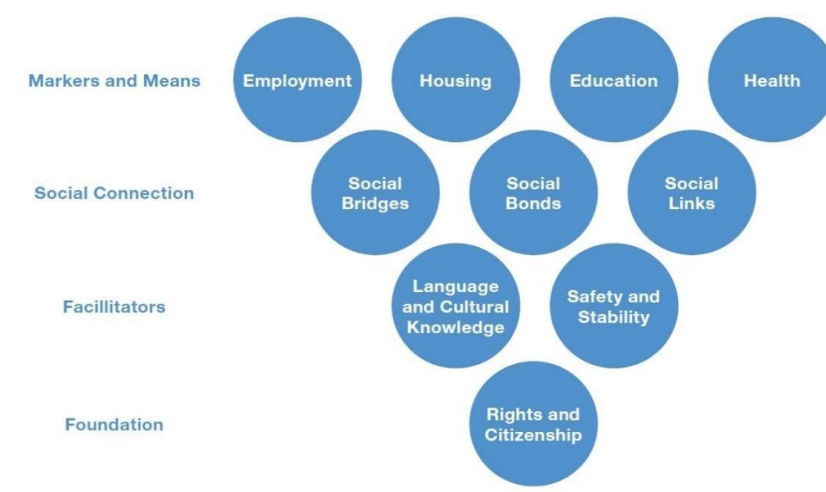
¹⁹ Ολόκληρο το άρθρο βρίσκεται στη διεύθυνση: <https://academic.oup.com/jrs/article/21/2/166/1621262>

-τη διαδικασία **κοινωνικής διασύνδεσης** μεταξύ των ομάδων της κοινότητας (social connection)

-τους **παράγοντες διευκόλυνσης** της διαδικασίας ένταξης και κοινωνικής διασύνδεσης (facilitators)

-τα δικαιώματα και την ιθαγένεια ως **θεμέλιο** στο οικοδόμημα της ένταξης (foundation)

Οι πυλώνες της ένταξης (Alastair Ager & Alison Strang, 2008)

Στην πρώτη κατηγορία της ανεστραμμένης πυραμίδας, αυτή που περιλαμβάνει «*δείκτες και μέσα*», ανήκουν η εργασία, η υγεία, η εκπαίδευση και η στέγαση. Αυτοί αποτελούν εξάλλου και τους πιο πολυσυζητημένους και ευρέως γνωστούς τομείς της ένταξης. Ωστόσο είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι μια ενδεχόμενη πρόοδος/ επιτυχία σ' αυτούς τους τομείς μπορεί σίγουρα να αποτελέσει ένα μέσο προς την ένταξη, δεν συνιστά όμως απαραίτητα μια ένδειξη. Κοινώς, μπορούν κάποιοι άνθρωποι να εργάζονται σε μια χώρα υποδοχής, να έχουν διασφαλίσει, στο μέτρο του δυνατού, τη στέγασή τους, να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και στην εκπαίδευση και **να μην αισθάνονται ενταγμένοι**.

Ας σκεφτούμε το παράδειγμα ενός πρόσφυγα ο οποίος στη χώρα καταγωγής του εργαζόταν ως γιατρός και στη χώρα υποδοχής εργάζεται ως διερμηνέας ενώ ταυτόχρονα η διαδικασία αναγνώρισης του πτυχίου του είναι εξαιρετικά πολύπλοκη έως αδύνατη. Επίσης, το παράδειγμα, που έχει παρατηρηθεί σε κάποιες περιπτώσεις, μίας γυναίκας την οποία, με βάση τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, απαγορεύεται να δει γυμνή άλλος άντρας πέρα από τον σύζυγό της και στη χώρα υποδοχής δεν της παρέχεται η δυνατότητα να εξεταστεί από γυναίκα γυναικολόγο. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στην εργασία ή στην υγεία αντίστοιχα, θεωρητικά ή και πρακτικά, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να πούμε ότι αναγνωρίζονται και γίνονται σεβαστές κάποιες ιδιαιτερότητες που συνδέονται με αξίες της κοινωνίας καταγωγής.

Στη δεύτερη κατηγορία, αυτή της «**κοινωνικής διασύνδεσης**», συναντάμε τους κοινωνικούς δεσμούς, τις κοινωνικές γέφυρες και τις κοινωνικές συνδέσεις. Αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται κατά τον Ager και την Strang για να περιγράψουν τρεις διαφορετικές μορφές της κοινωνικής διασύνδεσης, η οποία αποτελεί βασικό συστατικό, όταν επιθυμούμε να μιλήσουμε για ένταξη. Έτσι έχουμε τους **κοινωνικούς δεσμούς** που αναφέρονται στις σχέσεις με την οικογένεια όπως και με άλλες εθνικές/ θρησκευτικές ομάδες, τις **κοινωνικές γέφυρες** που αφορούν τις σχέσεις με άλλες κοινότητες/ ομάδες και τέλος τις **κοινωνικές συνδέσεις** που επικεντρώνονται στις σχέσεις με τις κρατικές δομές. Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» κατέστη ξεκάθαρη η σημασία της κοινωνικής διασύνδεσης στην εγκατάσταση μίας αίσθησης «ανήκειν», την οποία θα μπορούσαμε να επικαλεστούμε και ως απώτερο στόχο της διαδικασίας ένταξης.

- Ο κ. Κ άλλαξε τελείως τον τρόπο που έβλεπε τη θέση του στην χώρα υποδοχής από την στιγμή που έπιασε δουλειά σε κοινωνικό συνεταιρισμό και έγινε μέλος μιας ομάδας που τον υποδέχτηκε και ανέπτυξε σχέσεις με τους και τις συναδέλφους. Γνώρισε στη δουλειά και άλλους ανθρώπους με μεταναστευτική και προσφυγική εμπειρία και ανθρώπους που είχαν μεγαλώσει στην χώρα υποδοχής, ανέπτυξε ένα κοινωνικό δίκτυο και όπως συχνά ο ίδιος ανέφερε άρχισε να νιώθει ενεργό μέλος στην κοινωνία όπου ζούσε.
- Για τον κ. Φ ήταν πολύ σημαντική η ένταξή του σε μια ομάδα όπου έκανε προπονήσεις στο άθλημα που αγαπούσε πολύ και έκανε πρωταθλητισμό στην χώρα καταγωγής του. Το πλαίσιο αυτό αποτέλεσε κίνητρο για τον ίδιο να μάθει την γλώσσα και να αποκτήσει γνωριμίες και φιλίες με ανθρώπους πέρα από την κοινότητά του, το οποίο για τον ίδιο ήταν εξαιρετικά σημαντικό.

Στη συνέχεια, με βάση το σχήμα που ακολουθεί, έρχεται η κατηγορία των λεγόμενων «**διευκολυντών**» ή «**παραγόντων διευκόλυνσης**», τους οποίους οι δύο συγγραφείς συνδέουν με τη μετακίνηση τυχόν εμποδίων που μπορεί να δυσκολεύουν την καθημερινότητα των ανθρώπων που έρχονται σε μια καινούργια χώρα. Σ' αυτή την

κατηγορία τοποθετούν τη **γλωσσική και πολιτισμική γνώση** και την **ασφάλεια και σταθερότητα**, ως βασικούς παράγοντες διευκόλυνσης της καθημερινής ζωής και ενίσχυσης του αισθήματος του «ανήκειν» σε μια κοινωνία.

Η **γλωσσική και πολιτισμική επάρκεια** αποτελούν βασικές διαστάσεις της ένταξης που διαρκώς τίθενται σε επερώτηση και όπου μπορούμε να διακρίνουμε πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις στις χώρες υποδοχής. Χώρες που επιλέγουν να δίνουν μεγαλύτερο βάρος στην αφομοίωση των νεοαφιχθέντων γλωσσικά και πολιτισμικά και άλλες που διαμορφώνουν ένα πλαίσιο συμπερίληψης πιο ανοιχτό κυρίως ως προς το πολιτισμικό κεφάλαιο που φέρουν οι μετανάστες/στρίες και οι πρόσφυγες. Σίγουρα μια πρόταση που θα ευαγγελίζεται τη λύση στο ζήτημα δεν αποτελεί στόχο του συγκεκριμένου οδηγού, ωστόσο η αμφίδρομη διάσταση της ένταξης είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη σε οποιαδήποτε προσπάθεια επεξεργασίας. Κοινώς και η κοινωνία υποδοχής και οι νεοαφιχθέντες καλούνται να κάνουν βήματα ώστε να μειώσουν την απόσταση που μπορεί να δημιουργήσουν οι γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές.

Μια κοινωνία υποδοχής είναι για παράδειγμα σημαντικό πέρα από το να προσφέρει τη δυνατότητα δωρεάν εκμάθησης της γλώσσας συντονισμένα να φροντίσει να παρέχει τη δυνατότητα διερμηνείας κατά την παροχή υπηρεσιών υγείας για όσες και όσους δεν μπορούν να συνεννοηθούν επαρκώς. Μ' αυτόν τον τρόπο διευκολύνει την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και τη σωστή ανταλλαγή πληροφοριών και μειώνει τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει το εμπόδιο της γλώσσας σε θέματα που αφορούν την υγεία. Εξίσου σημαντική είναι και η αναγνώριση, σε πρώτο επίπεδο, και στη συνέχεια η διαχείριση των πολιτισμικών διαφορών που δύναται σε πολλές περιπτώσεις να λειτουργήσουν ως εμπόδιο για την πρόσβαση σε σημαντικές υπηρεσίες.

Η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που καλλιεργεί την αίσθηση **ασφάλειας και σταθερότητας** στα άτομα που έρχονται σε μία χώρα, σίγουρα αποτελεί έναν πολύ βασικό παράγοντα διευκόλυνσης της καθημερινότητας και της διαδικασίας ένταξης. Αυτό είναι πιο έντονο για τα άτομα με προσφυγική εμπειρία, των οποίων οι ζωές χαρακτηρίζονται συχνά από έντονη κινητικότητα και αστάθεια μέχρι τη στιγμή της νομικής αναγνώρισής τους ως πρόσφυγες στην χώρα υποδοχής. Θα λέγαμε λοιπόν ότι είναι ένας παράγοντας που εν δυνάμει μπορεί να λειτουργήσει «θεραπευτικά», με την έννοια της αποκατάστασης και της δυνατότητας δημιουργίας ενός ασφαλούς δεσμού με την κοινωνία υποδοχής. Ωστόσο πολλές φορές παραμελείται ή δεν λαμβάνει την πρέπουσα σημασία κατά τον σχεδιασμό των πολιτικών ένταξης καθιστώντας έτσι πιο δύσκολη και χρονοβόρα τη διαδικασία.

Η εμπειρία των τελευταίων ετών βρίθει από παραδείγματα όπου η αστάθεια του πλαισίου υποδοχής δυσκολεύει την καθημερινή ζωή των προσφύγων και μεταναστών. Συνεχείς μετακινήσεις του προσφυγικού πληθυσμού, ελλιπές ή ανύπαρκτο πλάνο υποδοχής, μαθήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ολιγόωρα και διακοπτόμενα, υπηρεσίες ασυνεχείς και αποσπασματικές, συνεχείς αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο και τις πολιτικές που αφορούν τη μετανάστευση στη χώρα είναι μόνο λίγα από αυτά. Κοινώς ένα πλαίσιο που αδυνατεί να διαμορφώσει συνθήκες που να ευνοούν την αίσθηση της ασφάλειας και της σταθερότητας, η οποία λειτουργεί καταλυτικά στη διάθεση και στο κίνητρο για ένταξη των νεοεισερχόμενων.

Τέλος, στη βάση του παραπάνω σχήματος βρίσκουμε τα νομικά δικαιώματα και την ιθαγένεια, η σημασία των οποίων στη διαδικασία ένταξης έχει αποτελέσει μακροχρόνιο πεδίο συζητήσεων και προτάσεων για τις χώρες υποδοχής προσφύγων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχουμε κοινωνίες που επιλέγουν να είναι πιο ανοιχτές στην πολυπολιτισμικότητα, άλλες που είναι ανοιχτές σε όσες και όσους ακολουθούν ένα πιο συμβατό μοντέλο με τις ίδιες και άλλες που δημιουργούν εμπόδια σε οποιαδήποτε μορφή αναγνώρισης. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων των προσφύγων και παράλληλα η νομική τους αναγνώριση δεν αποδεικνύουν αυτόματα πιο ανοιχτές κοινωνίες ωστόσο ενισχύουν, αν όχι θέτουν, τα θεμέλια για την διαμόρφωση ενός κλίματος σεβασμού και προστασίας εντός της κοινωνίας. Επιπλέον, υποδεικνύουν μια μορφή έγνοιας από την μεριά της κοινωνίας υποδοχής, η οποία αναλαμβάνοντας την ευθύνη της διευθέτησης των σημαντικών αυτών θεμάτων δεν δίνει περιθώριο στις διάφορες υποκειμενικές διαθέσεις των μελών της.

Αν λοιπόν μια κοινωνία αρνείται την παροχή άδειας εργασίας για τους αιτούντες άσυλο ή δημιουργεί διαρκώς εμπόδια στην απόκτησή της, πέρα από το να περιορίζει εξαιρετικά τη δυνατότητα εργασίας και βιοπορισμού με ίδια μέσα για τα άτομα αυτά, παράλληλα τα «ωθεί» στην αναζήτηση μη νόμιμων μορφών εργασίας. Κατασκευάζει, με άλλα λόγια, τις προϋποθέσεις για ένταξη στην παράτυπη, «μαύρη» αγορά εργασίας όπου η όποια «προστασία» και ο «σεβασμός» των εργαζομένων εναπόκεινται μόνο στη διάθεση των εργοδοτών αφού αυτές οι διαστάσεις δεν ρυθμίζονται από τις ισχύουσες νομοθετικές διατάξεις.

Καθίσταται σαφές πως είναι εξαιρετικά σημαντικό να αφιερώσουμε την πρέπουσα προσοχή στην υποκειμενική διάσταση της ένταξης. Ποιοι δηλαδή παράγοντες διευκολύνουν την ένταξη και επιτρέπουν την ανάπτυξη της αίσθησης του «ανήκειν» για κάθε άτομο ξεχωριστά²⁰; Πώς αντιλαμβάνεται κάθε άτομο την ένταξή του σ' ένα

²⁰ Ήδη από την πρώτη δεκαετία του αιώνα η UNHCR επεσήμανε την ανάγκη να ληφθεί υπόψη για τις αντίστοιχες πολιτικές πως κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ένταξη διαφορετικά: «...policies recognizing that each individual may need different forms of integration support, depending on personal circumstances, are likely to provide a more targeted response», UNHCR, Note on the Integration of Refugees in the European Union. <https://www.unhcr.org/463b462c4.pdf>

κοινωνικό σύνολο και με ποιον τρόπο θα επέλεγε να ενταχθεί; Ποια ένταξη χρειάζεται, ονειρεύεται, επιθυμεί και αντέχει; Αυτή η διάσταση είναι κομβική, καθότι αναγνωρίζει την ύπαρξη του εξατομικευμένου «μονοπατιού» που αναφέραμε παραπάνω, δίνει χώρο στη συμμετοχή των ίδιων των ατόμων με τον «δικό» τους τρόπο, αυτό που στον προαναφερθέντα ορισμό της ένταξης αναφέρεται ως «η αντίληψη των ίδιων των προσφύγων για αποδοχή και ένταξη στην κοινωνία».²¹ Ίσως η υιοθεσία της προσέγγισης του ΡΚ Παπαδόπουλου, ιδιαίτερα στο σημείο της που αναφέρεται στην ανάγκη συνδυασμού της ουσιοκρατικής με την κονστрукτιβιστική αντίληψη όπου το αντικειμενικό διαπλέκεται με το υποκειμενικό βίωμα, θα μπορούσε να δώσει μια έγκυρη διέξοδο σε αυτό το ερώτημα²².

1.4 Ένταξη και ψυχοκοινωνικοί προσδιοριστές της υγείας

Ενώ η ερευνητική γραμμή που ξεκίνησε με τη δουλειά των Anger & Sprang αφορά στις διαστάσεις της ένταξης, άλλες προσεγγίσεις εξέτασαν τους παράγοντες που επηρεάζουν την ένταξη, θετικά ή αρνητικά. Αξίζει, για τον εμπλουτισμό της συζήτησής μας, η μνεία μιας σχετικά πρόσφατης μελέτης που διεξήχθη στο πλαίσιο του έργου “RESPOND Multilevel Governance of Migration and Beyond”²³ (Horizon 2020)²⁴ η οποία αφορά στους προσδιοριστές της ψυχοκοινωνικής υγείας και τη σχέση τους με την ένταξη προσφύγων.

Στη θεματική αναφορά με τίτλο «Ένταξη και προσδιοριστές της ψυχοκοινωνικής υγείας» καταβάλλεται προσπάθεια να δειχθεί ότι *“οι πόροι και οι ευκαιρίες του περιβάλλοντος όπως επίσης τα νοήματα που τους αποδίδονται διαδραματίζουν κομβικό ρόλο στις διαδικασίες προσαρμογής, coping και οικοδόμησης της ανθεκτικότητας”*.²⁵ Το κύριο ερώτημα της μελέτης αφορά στον *«τρόπο με τον οποίο οι ψυχοκοινωνικοί προσδιοριστές μπορούν να επηρεάσουν την ανθεκτικότητα ενός ανθρώπου, την προοπτική για τη ζωή και την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία υποδοχής»*.²⁶

Μερικά από τα ευρήματα της ανάλυσής τους έχουν σημαντικό ενδιαφέρον. Για παράδειγμα:

- Ψυχοκοινωνικοί προσδιοριστές, όπως το νομικό καθεστώς, η σύλληψη ή/και η κράτηση στα σύνορα, η έκθεση στη βία κ.λπ., έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία των νεοεισερχόμενων
- Η δυνατότητα επιλογής κατοικίας βοηθά τους νεοεισερχόμενους να εγκατασταθούν στα νέα τους σπίτια και υποστηρίζει μηχανισμούς ανθεκτικότητας.
- Οι διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και η επακόλουθη έλλειψη εισοδήματος επηρεάζουν αρνητικά την υγεία.

²¹ Ορισμός της ένταξης από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προσφύγων και Εξόριστων

²² Βλ. Papadopoulos, RK. Involuntary Dislocation: Home, Trauma, Resilience and Adversity-Activated Development. Routledge. 2021. London:96-97

²³ <https://respondmigration.com/wp-blog/integration-and-determinants-of-psycho-social-health-thematic-report>

²⁴ <https://respondmigration.com/>

²⁵ σελ. 8

²⁶ όπ. παρ.

- Η θρησκεία και η πνευματικότητα είναι διαδεδομένοι μηχανισμοί coping, με παραλλαγές θετικών και αρνητικών αποτελεσμάτων.
- Το φύλο είναι ένας σημαντικός δείκτης ευάλωτης: οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες λόγω των εγκυμοσυνών και της πραγματοποίησης του μεταναστευτικού ταξιδιού συνοδευόμενου από ανήλικο, και κίνδυνος να βιώσουν περισσότερη σεξουαλική και ψυχολογική κακοποίηση ή/και βιασμό.
- Προσαρμοστικές απαντήσεις εμφανίζονται μεταξύ των νεοεισερχόμενων με πρόσβαση σε πόρους (όπως υγειονομική περίθαλψη, στέγαση, ψυχολογική υποστήριξη), ενώ οι δυσπροσαρμοστικές απαντήσεις εμφανίζονται μεταξύ των νεοεισερχόμενων με περιορισμένη ή καθόλου πρόσβαση σε πόρους (υγειονομική περίθαλψη, εισόδημα, υποστήριξη).²⁷

Παρατηρείται πως, και σε αυτή τη μελέτη, η οποία διεξήχθη σε 10 διαφορετικές χώρες, διαπιστώνεται η πληθώρα των παραγόντων που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της πραγματικότητας που συνδέεται με τη διαδικασία ένταξης.

Μία ακόμη μελέτη, του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, εξετάζει μεταξύ άλλων τους παράγοντες που διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν την ένταξη προσφύγων²⁸. Οι ερευνητές, επισημαίνουν πως αυτά τα ζητήματα πρέπει να προσεγγιστούν λαμβάνοντας υπόψη μεταβλητές όπως ο χρόνος παραμονής των προσφύγων σε μια χώρα («παλιοί» / «νεοαφιχθέντες») και η ύπαρξη/απουσία στρατηγικής υποδοχής και ένταξης καθώς επίσης τα γενικότερα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος (επίπεδο ευημερίας του πληθυσμού, γενικότερη πολιτική κατάσταση, κλπ). Ως προς τους παράγοντες που παρεμποδίζουν την ένταξη, οι ερευνητές περιλαμβάνουν:

«Η αβεβαιότητα σχετικά με το μέλλον, οι δυσκολίες επικοινωνίας, η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης, οι αντιφατικές πληροφορίες σχετικά με τα δικαιώματά τους, η κακή υγειονομική περίθαλψη, οι κοινωνικές υπηρεσίες και τα ζητήματα ασφάλειας, αυξάνουν την αίσθηση απελπισίας των αιτούντων άσυλο και μειώνουν τις προοπτικές ένταξής τους»²⁹.

Από την άλλη μεριά, ως παράγοντες που διευκολύνουν την ένταξη, εντοπίζονται οι ακόλουθοι:

«Οι σημαντικότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαδικασία ένταξης των μεταναστών και των προσφύγων περιλαμβάνουν την ενδυνάμωση τους, την παροχή σαφών πληροφοριών σχετικά με το θεσμικό πλαίσιο, σταθερότητα των παρεμβάσεων και ασφάλεια. Εξίσου σημαντική είναι η υποστήριξη από τα επίσημα και άτυπα δίκτυα της τοπικής κοινότητας και η πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικο-ψυχολογικής υποστήριξης από την πρώτη στιγμή άφιξης μεταναστών και προσφύγων. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει

²⁷ σελ. 9

²⁸ A. Frangiskou, G. Kandyli, A. Mouriki, N. Sarris, T. Stathopoulou, M. Thanopoulou, J. Tsiganou, Ch. Varouxi. From-reception-to-integration-migrant-populations-in-greece-during-and-in-the-aftermath-of-the-crisis, NCSR, Athens, 2020 <https://www.ekke.gr/services/publication/from-reception-to-integration-migrant-populations-in-greece-during-and-in-the-aftermath-of-the-crisis>

²⁹ σελ. 215

να δοθεί στις ανάγκες των παιδιών και των εφήβων, τόσο συνοδευόμενων από τις οικογένειές τους όσο και ασυνόδευτων.»³⁰

Αναδεικνύεται με πολύ εύγλωττο τρόπο η πολυπλοκότητα της πορείας της ένταξης, η πολυπαραγοντικότητα που χαρακτηρίζει την έκβασή της, η ανοικτότητά της και η πολυδιαστατικότητα της. Όπως λοιπόν συμβαίνει με όλα τα πολύπλοκα φαινόμενα, αντίστοιχης πολυπλοκότητας πρέπει να είναι οι προσεγγίσεις σε αυτά.

³⁰ οπ. παρ.

2. Το έργο «Μονοπάτια Ένταξης»

2.1 Το πλαίσιο εργασίας

Η συζήτηση για την ανάγκη δημιουργίας του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2018, λίγα μόλις χρόνια μετά το πρώτο μεγάλο κύμα προσφύγων που έφτασε στην Ευρώπη εκείνη την περίοδο (οι ροές άρχισαν να έχουν αυξητική τάση γύρω στο 2014). Ο αριθμός των ανθρώπων που έφτασαν στην Ελλάδα το 2018 υπολογίζεται σε 50.508 άτομα, σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ³¹. Παρόλο που η Ελλάδα κατά κύρια βάση αποτέλεσε χώρα μετάβασης και όχι τελικού προορισμού για τους περισσότερους ανθρώπους που βρίσκονταν σε κίνηση, ωστόσο κάποια από αυτά τα άτομα επέλεξαν ή «αναγκάστηκαν» να μείνουν στην Ελλάδα, θέτοντας έτσι το ζήτημα της ένταξης ως πρωτεύον.

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης των «Μονοπατιών Ένταξης» ψηφίστηκε μια νέα Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη (που τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 2019), σε συνέχεια της Εθνικής Στρατηγικής για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών (2013).

Σύμφωνα με τη νέα στρατηγική, οι βασικές κατευθύνσεις για την ένταξη είναι ³²:

- *Η ένταξη δικαιούχων διεθνούς προστασίας και των αιτούντων αυτής οι οποίοι διαμένουν προσωρινά στη χώρα ή/και θα παραμείνουν σε αυτήν μετά την αναγνώριση του καθεστώτος προστασίας τους.*
- *Η διευκόλυνση της επιστροφής στη νομιμότητα των μεταναστών, οι οποίοι λόγω της οικονομικής κρίσης αδυνατούν να διατηρήσουν το καθεστώς νόμιμης διαμονής.*
- *Η ενίσχυση του ρόλου της Αυτοδιοίκησης, ως αναπόσπαστου συνδιαμορφωτή των πολιτικών ένταξης.*
- *Η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας υποδοχής αλλά και της ευρύτερης κοινής γνώμης αναφορικά με τη σημασία της ένταξης πολιτών τρίτων χωρών.*
- *Η δημιουργία ενός κοινού συντονιστικού πλαισίου, το οποίο θα διαπνέει τις δράσεις όλων των εμπλεκόμενων στην ένταξη κρατικών φορέων με στόχο τη συνοχή της πολιτικής ένταξης καθώς και την ενίσχυση της επίδρασης των σχεδιαζόμενων δράσεων.*
- *Ο συντονισμός και η συνεργασία με διακρατικούς, διεθνείς και ιδιωτικούς φορείς καθώς και της Κοινωνίας των Πολιτών.*
- *Ο εκσυγχρονισμός και η ψηφιοποίηση της διαδικασίας χορήγησης αδειών διαμονής και καθεστώτος διεθνούς προστασίας.*

³¹ <http://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>

³² <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/politiki-entaxis-se-ethniko-epipedo/>

- *Η έγκαιρη και ολοκληρωμένη πληροφόρηση μεταναστών/μεταναστριών σχετικά με τις νέες εθνικές εξελίξεις στον τομέα της μεταναστευτικής πολιτικής, των δράσεων και των προγραμμάτων, καθώς και των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων στο πλαίσιο της ένταξης στην ελληνική κοινωνία.*

Τον Ιούνιο του 2021, μια νέα Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη και Μείωση της Φτώχειας για την προγραμματική περίοδο 2021-2027 τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση, η οποία δομήθηκε σε τέσσερις Επιχειρησιακούς Άξονες³³ :

- *Πρόσβαση σε επαρκείς πόρους και βασικά υλικά*
- *Πρόσβαση σε αποτελεσματικότερες και ποιοτικότερες υπηρεσίες*
- *Ένταξη στην αγορά εργασίας, βελτίωση της απασχολησιμότητας και πρόσβαση στην απασχόληση*
- *Διακυβέρνηση της Εθνικής Στρατηγικής για την Κοινωνική Ένταξη και Καταπολέμηση της Φτώχειας.*

Παράλληλα, πολλές οργανώσεις ανέλαβαν να καλύψουν μερικώς τομείς που αφορούν τις διαφορετικές διαστάσεις της ένταξης, όπως στέγαση, πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και στην εκπαίδευση. Από τον Ιούνιο του 2019 έως τον Σεπτέμβριο του 2021 υλοποιήθηκε από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης το πρόγραμμα «HELIOS», το οποίο αποτέλεσε το βασικό πρόγραμμα ένταξης για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες στην Ελλάδα χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Από τον Σεπτέμβριο του 2021 η ευθύνη υλοποίησης του συγκεκριμένου προγράμματος πέρασε στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου³⁴. Οι βασικοί άξονες υποστήριξης του «HELIOS» είναι³⁵:

- *Μαθήματα ένταξης*
- *Στήριξη στέγασης*
- *Στήριξη της απασχόλησης*
- *Παρακολούθηση της διαδικασίας ένταξης*
- *Ευαισθητοποίηση των κοινοτήτων υποδοχής*

Τέλος, τον Νοέμβριο του 2019 ψηφίστηκε ο Νόμος 4636/2019 «Περί Διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις». Μέρος των διατάξεων του συγκεκριμένου νόμου έχουν ως σκοπό, τη «*συμμόρφωση με την Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των ανιθαγενών ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας*»³⁶, όπως

³³ <http://www.opengov.gr/minlab/?p=5140>

³⁴ <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/drasis-koinonikis-entaxis-se-ethniko-epipedo/programma-helios/>

³⁵ <https://greece.iom.int/el/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-helios>

³⁶ <https://www.e-nomothesia.gr/kat-allodapoi/prosphuges-politiko-asulo/nomos-4636-2019-phek-169a-1-11-2019.html>

αναφέρεται ρητά αναφέρεται στο νόμο. Ο συγκεκριμένος νόμος επέφερε πολλές αλλαγές στη διαδικασία ασύλου, επηρεάζοντας έτσι την καθημερινότητα και την αίσθηση ασφάλειας των ανθρώπων που αιτούνταν διεθνή προστασία.

2.2 Σχεδιασμός του έργου

Η έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού ενός έργου που αφορά στην ένταξη αποτελεί βασικό παράγοντα για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος, καθότι καλλιεργεί το έδαφος για τη δημιουργία μιας σχέσης με αμφίδρομα χαρακτηριστικά, ενώ παράλληλα συντελεί στην παροχή υπηρεσιών, οι οποίες βρίσκονται πιο κοντά στις ανάγκες των ανθρώπων. Ωστόσο, βλέπουμε συχνά να είναι παραγκωνισμένος ο ρόλος του συμμετοχικού σχεδιασμού κατά τη διάρκεια υλοποίησης ενός προγράμματος ένταξης, είτε γιατί εκλαμβάνεται ως χρονοβόρος είτε γιατί αυξάνει το κόστος του είτε πολλές φορές γιατί δεν θεωρείται σημαντικός. Γενικώς, τα τελευταία χρόνια καταβάλλεται προσπάθεια επισήμανσης της ανάγκης για μια διαφορετική προσέγγιση στη μεθοδολογία ανάπτυξης των έργων που έχουν ως βασικό στόχο την ένταξη.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η αρχική ιδέα για τη δημιουργία του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» προήλθε από τον εντοπισμό ενός κενού στην παροχή υποστήριξης σε καθημερινές προκλήσεις, τις οποίες καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι που δέχονταν υπηρεσίες από την κλινική ομάδα του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ. Με τον όρο *καθημερινές προκλήσεις* αναφερόμαστε στο σύνολο των ζητημάτων που καλείται να διαχειριστεί ένα άτομο με προσφυγική εμπειρία κατά την πορεία ένταξής του στη χώρα υποδοχής και καλύπτουν όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής του ζωής.

Ακολούθησε μια πιλοτική περίοδος τριών μηνών κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν αρκετές ατομικές συνεντεύξεις/ συζητήσεις με άτομα που πληρούσαν τις προϋποθέσεις ένταξης στο έργο και είχαν ως στόχο τη διερεύνηση των αναγκών τους. Η σημασία αυτού του σταδίου υπήρξε καθοριστική γιατί αποτέλεσε τη βάση για τη συζήτηση σχετικά με τον τρόπο υλοποίησης του συγκεκριμένου έργου από την ομάδα. Υπήρξε ο χώρος όπου οι άνθρωποι, στους οποίους θέλαμε να απευθυνθούμε, πήραν το λόγο και μίλησαν για τους τρόπους που τους ενδιέφερε να υποστηριχτούν και για τις τρέχουσες ανάγκες τους. Πάνω λοιπόν στην εμπειρία αυτών των τριών μηνών άρχισε να δομείται σιγά σιγά ο «δικός μας» τρόπος προσέγγισης και τέθηκαν τα πρώτα ερωτήματα για το πώς θα μπορούσαμε να παρέχουμε την απαιτούμενη υποστήριξη και φροντίδα.

Επιπλέον, τα στοιχεία του αναστοχασμού και του επαναπροσδιορισμού συνέβαλλαν καθ' όλη τη διάρκεια στη διαμόρφωση του πλαισίου υποστήριξης. Έχοντας εξ αρχής συμφωνήσει ότι η ένταξη αποτελεί ένα ανοιχτό ερώτημα που καλούμαστε να διαπραγματευτούμε, πολλές φορές χρειάστηκε να δοκιμάσουμε διαφορετικούς τρόπους, να επανεξετάσουμε τους ήδη υπάρχοντες και γενικότερα να διατηρούμε αυτή την ανοιχτή διαδικασία. Με άλλα λόγια, χρειάστηκε να σκεφτούμε, να πράξουμε, πολλές φορές να αντέξουμε την αποτυχία των τρόπων μας, να απογοητευτούμε, να

προσπαθήσουμε, να σκεφτούμε διαφορετικά, να δεχτούμε την εξάρτησή μας από το κοινωνικό πλαίσιο και τις ευρύτερες πολιτικές ένταξης και γενικά να δημιουργήσουμε με τη σειρά μας το δικό μας μονοπάτι για την υποστήριξη των ανθρώπων.

Καθοριστικής σημασίας ήταν και η δημιουργία της διεπαγγελματικής ομάδας. Ευθύς εξ αρχής καταβλήθηκε προσπάθεια ν' αποτελείται από επαγγελματίες διαφορετικών ειδικοτήτων, οι οποίες και οι οποίοι θα μπορούσαν να φωτίσουν από πολλαπλές σκοπιές τα ζητήματα της ένταξης. Έχοντας επίγνωση της πολυπλοκότητας του εγχειρήματος, η διασφάλιση της ανάδειξης διαφορετικών πτυχών της εμπειρίας και των αναγκών των ανθρώπων συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας πιο απαρτιωμένης εικόνας για τα άτομα αυτά και επιπλέον μας υπενθύμιζε ότι κάθε επαγγελματίας φέρει τη δική του **μερική** γνώση και γνώμη. Αυτή η αποδοχή της μερικότητας υπήρξε καθοριστική καθότι δημιουργούσε τον χώρο ώστε να προσεγγίσουμε τις ανάγκες και τις επιθυμίες των εξυπηρετούμενων μέσα κυρίως από το δικό τους πρίσμα.

Σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή έπαιξε και η συμμετοχή των δύο λειτουργών υποστήριξης της ένταξης (ΛΥΕ) στην ομάδα έργου. Έχοντας τη δική τους μακρόχρονη εμπειρία ένταξης στη χώρα αναδείκνυαν άλλες διαστάσεις και πτυχές των προκλήσεων που αντιμετώπιζαν οι ωφελούμενοι και συχνά έφεραν τη γνώση μη τυπικών υποστηρικτικών δικτύων και διαδικασιών. Επίσης η συμβολή τους σε θέματα που αφορούσαν στην πολιτισμική επάρκεια των επαγγελματιών υπήρξε καθοριστική, δίνοντας στην ομάδα τη δυνατότητα να αναπτύξει ένα διάλογο γύρω από αυτά. Πώς εξάλλου μπορούμε να μιλάμε για «Μονοπάτια Ένταξης», αν δεν δίνεται χώρος στο διαφορετικό/άλλο που φέρνουν τα νεοεισερχόμενα άτομα;

Τέλος, η επιμονή στη συν-διαμόρφωση/ συν-κατασκευή του σχεδίου δράσης και στη συχνή αξιολόγηση αυτού από τους ωφελούμενους έθετε διαρκώς σε πρώτο πλάνο το στόχο μας, που ήταν η υποστήριξη των ανθρώπων αυτών ώστε να διανύσουν το δικό τους «μονοπάτι ένταξης». Κατ' αυτόν τον τρόπο οι εξυπηρετούμενοι καλούνταν να είναι ενεργοί καθ' όλη τη διάρκεια και να θέτουν τους δικούς τους στόχους και οι επαγγελματίες να συμβάλουν στην υλοποίηση αυτών και στην εξοικείωση με το υπάρχον κοινωνικό/ νομικό/ πολιτικό πλαίσιο της κοινωνίας υποδοχής. Η συμβολή αυτή δεν προέκυπτε από τη θέση του ειδικού στην ένταξη αλλά από την οπτική του επαγγελματία και του ανθρώπου που έχει γνώση και εμπειρία στις καθημερινές διευθετήσεις και προκλήσεις που προκύπτουν εντός του συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου.

Όπως γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω, στα «Μονοπάτια Ένταξης» προσπαθήσαμε να βρούμε τρόπους να γινόμαστε και να παραμένουμε ανοιχτοί στη σχέση μας με τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τα όνειρα των ανθρώπων που καλούμασταν να υποστηρίξουμε. Δίνοντας έμφαση στην αμφίδρομη διάσταση της ένταξης αναζητήσαμε τρόπους διασφάλισης της συμμετοχής σε όλα τα στάδια της υλοποίησης και αυτή η επιλογή αποτέλεσε και μέρος της ιδιαιτερότητας του συγκεκριμένου έργου. Γνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει ένας τρόπος ένταξης που να λειτουργεί για όλους τους ανθρώπους,

κληθήκαμε να ανοιχτούμε στα μονοπάτια που όριζαν οι ίδιοι οι άνθρωποι που υποστηρίξαμε. Για να γίνει αυτό εφικτό, χρειάστηκε να καταφύγουμε σε πιο ανοιχτές και συμμετοχικές διαδικασίες κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση, όπως αυτές περιεγράφηκαν παραπάνω.

3. Η προσέγγιση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης»

3.1 Τα θεμέλια

Θεωρούμε σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι όταν κάνουμε λόγο για την προσέγγιση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» δεν αναφερόμαστε σε μια θεωρία που παράχθηκε κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του έργου, αλλά προέκυψε ως αποτέλεσμα του συνόλου της πρακτικής του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ στην οποία συχνά ανατρέχαμε για να εμπνευστούμε, να κατανοήσουμε, να ζητήσουμε συμβουλές και να αναστοχαστούμε. Τα πλαίσια, δηλαδή, που αποτέλεσαν τη βάση για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των «Μονοπατιών Ένταξης» και συνέβαλαν στη συνεχή διεύρυνση της αντίληψης και της κατανόησής μας γύρω από αυτό που ονομάζουμε «προσφυγική κατάσταση» και, κατ' επέκταση, σε μια διαφορετική προσέγγιση, ή καλύτερα με τον δικό μας τρόπο, της έννοιας και της εμπειρίας της ένταξης.

Η ομάδα του έργου «Μονοπάτια Ένταξης», καθ' όλη τη διάρκεια των εργασιών της, συνεργάστηκε στενά με τον διευθυντή του Centre for Trauma, Asylum and Refugees (CTAR) του Πανεπιστημίου του Essex, Καθηγητή Ρένο Παπαδόπουλο. Είτε με τη μορφή εποπτείας και συζήτησης κατ' ιδίαν με την ομάδα είτε με τη συμμετοχή στα εκπαιδευτικά εργαστήρια που συχνά διεξάγονταν στην Αθήνα, ο καθηγητής Ρένος Παπαδόπουλος με τη συνεργική προσέγγιση (που αργότερα ονόμασε «προσέγγιση της Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας»³⁷) και την έννοια της θεραπευτικής παρουσίας, που ο ίδιος μας σύστησε, υπήρξε θα λέγαμε ένας «συνεργάτης εξ αποστάσεως». Εξάλλου, κατά τη διάρκεια υλοποίησης του έργου εκδόθηκε από το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ το εγχειρίδιο «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», το οποίο αποτέλεσε για την ομάδα βασικό εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση της προσφυγικής εμπειρίας και θεμέλιο λίθο για την καθημερινή πρακτική των επαγγελματιών και τη διαμόρφωση της σχέσης τους με τους εξυπηρετούμενους.

Επίσης, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσέγγισης του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» έπαιξαν και οι Κατευθυντήριες Οδηγίες της Μόνιμης Διυπηρεσιακής Επιτροπής (IASC) για την Ψυχική Υγεία και την Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη σε Καταστάσεις Έκτακτης Ανάγκης³⁸, οι οποίες μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν στα ελληνικά με ευθύνη του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ κατά τους πρώτους μήνες υλοποίησης του έργου. Μπορεί η ένταξη να μην αποτελεί ή να μην πρέπει να αποτελεί κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αλλά

³⁷ Papadopoulos, RK. Involuntary Dislocation: Home, Trauma, Resilience and Adversity-Activated Development, Routledge.2021. London

³⁸ [Inter–Agency Standing Committee \(IASC\) \(2018\). Κατευθυντήριες Οδηγίες της IASC για την Ψυχική Υγεία και την Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη σε Καταστάσεις Έκτακτης Ανάγκης. Αθήνα: Κέντρο Ημέρας Βαβέλ/Συν–ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης.](#)

συγκεκριμένες αρχές που αναφέρονται στο εγχειρίδιο των οδηγιών, βοήθησαν αρκετά στην καταλληλότερη διαχείριση των προκλήσεων και στη δημιουργία ενός κοινού τόπου σκέψης και πράξης για όλες και όλους τους επαγγελματίες του έργου.

Πέρα από αυτά τα πλαίσια αναφοράς, καθοριστικό ρόλο στην καθημερινή πρακτική των επαγγελματιών και στον τρόπο προσέγγισης της σχέσης με τους εξυπηρετούμενους έπαιξε αυτό που, στην πορεία, ονομάσαμε *έγνοια*. Η διάθεση, δηλαδή των επαγγελματιών, να δείξουν γνήσιο ενδιαφέρον για τους ανθρώπους που υποστήριξαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος και να δώσουν έμφαση στη δημιουργία μιας ψυχικής σύνδεσης μαζί τους, όχι απλά να διεκπεραιώσουν τυπικές υποχρεώσεις έναντι αυτών. Ίσως το συγκεκριμένο στοιχείο είναι δύσκολο να περιγραφεί με ακρίβεια, καθότι παίρνει άλλη μορφή σε κάθε σχέση, αλλά το σίγουρο είναι ότι συνιστά προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση τέτοιων παρεμβάσεων.

Εξάλλου είναι μια πάγια διαπίστωσή μας ότι η αποτυχία μιας τέτοιας ψυχικής σύνδεσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αποτυχία στην ίδια την παρέμβαση η οποία καταλήγει να γίνεται διδακτική, πατερναλιστική και, εν τέλει, απορριπτέα.

Τέλος, την ομάδα απασχόλησαν ιδιαίτερα τα ερωτήματα περί αρχής και τέλους της διαδικασίας ένταξης και περί αυτονομίας των ανθρώπων που αλληλεπιδρούσαν με το έργο. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε περιληπτικά στα θεωρητικά πλαίσια αναφοράς και πρακτικής και στον τρόπο που αυτά προσεγγίστηκαν και αφομοιώθηκαν από την ομάδα του έργου «Μονοπάτια Ένταξης».

3.2 Η συνεργική προσέγγιση

Η εκτενής περιγραφή της συνεργικής προσέγγισης δεν θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί στο πλαίσιο του συγκεκριμένου εγχειριδίου, ωστόσο θα αναφερθούμε στους τρεις βασικούς πυλώνες της, όπως αυτοί παρουσιάζονται στο εγχειρίδιο «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», και τον τρόπο που αυτοί επηρέασαν την καθημερινή πρακτική της ομάδας.

Η συνεργική προσέγγιση προάγει τη σύμπραξη και τη συνεργασία ως βασικές αρχές για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση επιτυχημένων θεραπευτικών παρεμβάσεων. *«Ο πρώτος πυλώνας που χαρακτηρίζει τη συνεργική προσέγγιση αφορά στη συνεργασία. Η προσέγγιση συνεπάγεται την παραδοχή ότι τόσο ο επαγγελματίας όσο και ο ωφελούμενος ξέρουν πώς θα πρέπει να διαμορφώνεται μια θεραπευτική σχέση και ότι και οι δυο συμμετέχουν ενεργά στη διεργασία στοχοθέτησης. Συνεπώς, μια τέτοια παρέμβαση εμπεριέχει τον διάλογο και την ανταλλαγή, σε μια σχέση όπου δυο άνθρωποι συνδέονται και αλληλεπιδρούν επί ίσοις όροις. Το στοιχείο αυτό υπογραμμίζει τη σημασία της ανατροφοδότησης (feedback) και από τις δυο πλευρές. Ενδεχομένως οι πτυχές αυτές να φαίνονται βασικές για μια ανθρώπινη σχέση, ωστόσο στις συμβατικές παρεμβάσεις η υπομονή, η συνεργασία και η ανατροφοδότηση τείνουν να απουσιάζουν*

λόγω της βιασύνης να “θεραπευτούν” οι εξυπηρετούμενοι (γεγονός πολλές φορές δικαιολογημένο όταν δεν υπάρχει ο απαιτούμενος χρόνος). Ουσιαστικά, ο στόχος των επαγγελματιών πρέπει να είναι να αποφύγουν τη σχέση “Εγώ ξέρω, εσύ δεν ξέρεις”, όπου ο επαγγελματίας καλείται να “διορθώσει ένα αντικείμενο” που δεν ανταποκρίνεται και δεν προσφέρει χρήσιμη ανατροφοδότηση»³⁹.

Ο πυλώνας αυτός έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί προφυλάσσει τους εργαζόμενους από τις απόπειρες να είναι χρήσιμοι χωρίς ν’ απευθυνθούν στους «ωφελομένους» ώστε να πουν εκείνοι τι θα ήταν χρήσιμο για τους ίδιους. Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως οι ίσοι όροι δεν αφορούν στην αφετηρία μιας επαφής, στην έναρξη μιας σχέσης αλλά συνιστούν έναν στόχο που πρέπει να επιτευχθεί ξεκινώντας από την επίγνωση της διαφοράς ισχύος μεταξύ των μεν και των δε.

Ο δεύτερος πυλώνας της συνεργικής προσέγγισης αφορά στην αξιοποίηση του ΠΟΜΟΛΟ καθ’ όλη τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης των επαγγελματιών με τους ανθρώπους με τους οποίους δουλεύουν. Το ΠΟΜΟΛΟ, σύμφωνα με τον Ρένο Παπαδόπουλο, αποτελεί ένα ξεχωριστό πλαίσιο στοχασμού και πρακτικής για την κατανόηση της προσφυγικής συνθήκης και υπογραμμίζει την ανάγκη να προσεγγίσουμε το συγκεκριμένο φαινόμενο βλέποντάς το μέσα στη Πολυπλοκότητα, στη Μοναδικότητα και στην Ολοκληρότητα του. «Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι κάθε άνθρωπος πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα πολύπλοκο και μοναδικό ον, αλλά τονίζεται και η αναγκαιότητα για τους επαγγελματίες να κινούνται μέσα σε ευρύτερα πλαίσια. Η ολότητα αυτή, πέρα από τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει στην προσέγγιση του επαγγελματία, είναι σημαντικό να επισημαίνεται στους ωφελομένους, οι οποίοι πρέπει να ενθαρρύνονται να δουν τους εαυτούς τους πέρα από παγιωμένες ταυτότητες, όπως αυτή του πρόσφυγα ή του θύματος ή του ψυχικά τραυματισμένου».⁴⁰

Ο τρίτος πυλώνας της συνεργικής προσέγγισης αναφέρεται «...στην αποδόμηση της διάκρισης που γίνεται μεταξύ ειδικού και ωφελομένου. Η σχέση αυτή, σύμφωνα με τον Ρένο Παπαδόπουλο, δεν πρέπει να βασίζεται απλά στη διάγνωση προβλημάτων και στην κάλυψη ελλειμμάτων, αλλά στην παρακολούθηση και καταγραφή, στο πλαίσιο της ολότητας, τόσο των αρνητικών στοιχείων όσο και των θετικών στοιχείων. Μέσα από αυτή την προοπτική, οι εξυπηρετούμενοι καλούνται να κατανοήσουν ότι η πρόοδος που παρατηρούν στην καθημερινή τους συναισθηματική κατάσταση δεν οφείλεται στις «μαγικές ικανότητες του θεραπευτή» αλλά στον δικό τους επαναπροσδιορισμό. Για την ακρίβεια, η εμπειρία και η αποτελεσματικότητα ενός επαγγελματία πιθανόν να συνδέεται με την ικανότητά του να δημιουργήσει κλίμα συνεργασίας και συνεργίας. Η καλύτερη βοήθεια που μπορούν οι επαγγελματίες να προσφέρουν σε πρόσφυγες που νιώθουν

³⁹ «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», σελ. 94
<https://babeldc.gr/library/>

⁴⁰ «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», σελ. 95
<https://babeldc.gr/library/>

αποπροσανατολισμένοι είναι να τους βοηθήσουν να αναγνωρίσουν (και να διακρίνουν) τις εκδηλώσεις των ενδοψυχικών τους εμπειριών και να υπενθυμίζουν στον εαυτό τους ότι, όπως όλοι, έχουν δυνατά και αδύνατα σημεία που αποτελούν μέρος ενός μεγάλου φάσματος χαρακτηριστικών». ⁴¹

Η μη δυνατότητα γενίκευσης στο ερώτημα του ποιος είναι ο πρόσφυγας και η πρόθεση να γίνει το υποκείμενο αντιληπτό μέσα από την πολυπλοκότητα, τη μοναδικότητα και την ολότητα του οδήγησε τον Ρένο Παπαδόπουλο στη δημιουργία του Πλέγματος Αντιξοότητας. Το Πλέγμα Αντιξοότητας είναι ένα πλαίσιο εργασίας που προσπαθεί να περιλάβει όλους τους παράγοντες που διαμορφώνουν την εμπειρία του εκτοπισμένου ατόμου συστηματοποιώντας παράλληλα το σύνολο των πιθανών αντιδράσεων του από την έκθεση στην αντιξοότητα και (κυρίως) των επιπτώσεών της. Ο σκοπός είναι μια κατανόηση των ανθρώπων που ζουν την προσφυγική εμπειρία ως άτομα που είναι θύματα συγκεκριμένων καταστάσεων αλλά που η ταυτότητα τους δεν εξαντλείται στη μόνιμη θέση του θύματος, αφού παραμένουν ενεργά υποκείμενα ⁴².

Πλέγμα Αντιξοότητας

ΠΛΕΓΜΑ ΑΝΤΙΞΟΟΤΗΤΑΣ Φάσμα επιπτώσεων, επακοούθων						
Επίπεδα	Αρνητικές Πηγή, Βλάβη, Σύμπτωμα			Αναλλοίωτες		Θετικές Ανάπτυξη Από Αντιξοότητα (AAA) Adversity-Activated Development (AAD)
	ΨΔ PTSD	ΨΣ	ΦΑΠ ΝΑ	Αρνητικές	Θετικές Ανθεκτικότητα	
Άτομο						
Οικογένεια						
Κοινότητα						
Κοινωνία/ Κουήτούρα						

Το έργο «Μονοπάτια Ένταξης» δεν είχαν ως στόχο την εγκατάσταση θεραπευτικής σχέσης, αλλά τη δημιουργία μιας ισότιμης σχέσης στην οποία αμφότερες οι πλευρές εκλαμβάνονται ως ενεργά υποκείμενα. Μιας σχέσης που, χωρίς να είναι ψυχοθεραπευτική, μπορεί να δράσει επανορθωτικά και πολλές φορές εγγενώς θεραπευτικά. Σ' αυτό το πλαίσιο, η συνεργική προσέγγιση αποτέλεσε μια πολύ σταθερή βάση τόσο για τον σχεδιασμό των «Μονοπατιών Ένταξης» όσο για την καθημερινή πρακτική της ομάδας. Πώς αλλιώς εξάλλου θα μπορούσε να γίνει λόγος για υποστήριξη στην ένταξη όταν δεν δημιουργείται ο χώρος όπου τα νεοεισερχόμενα άτομα σε μια

⁴¹ «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», σελ. 95

<https://babeldc.gr/library/>

⁴² Γκιωνάκης, Ν., Μοσκόφ, Α, υπό έκδοση, όπ. παρ. (βλ. υποσημείωση 4)

κοινωνία θα μπορέσουν να συμμετέχουν ισότιμα εκφράζοντας τους δικούς τους στόχους, τις ανάγκες, τα όνειρα, τις απογοητεύσεις και τις επιθυμίες. Ένας χώρος όπου η προσφυγική εμπειρία των ατόμων θα αποτελεί ένα κομμάτι της ιστορίας τους και όχι το αποκλειστικό μέσο για τη συνάντηση με την κοινωνία υποδοχής. Αυτός εξάλλου ήταν ο χώρος που προσπάθησε να δημιουργήσει η ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης» δίνοντας μεγάλη έμφαση στη δημιουργία μιας σχέσης συνεργασίας και στην αποφυγή ενός μοντέλου σχέσης βασισμένο στην κάθετη ιεραρχία ανάμεσα στο υποκείμενο της γνώσης-επαγγελματία και στον ωφελούμενο που καλείται να συμμορφώνεται στις επιταγές του πρώτου.

Επίσης το Πλέγμα Αντιξρότητας, ως ένα πλαίσιο σκέψης που αποσκοπεί στην κατανόηση των αναγκών του εξυπηρετούμενου μέσα στην πολυπλοκότητα, την μοναδικότητα και την ολότητά τους υπήρξε πολύ βοηθητικό. Προσαρμοσμένο στις ανάγκες των «Μονοπατιών Ένταξης» (βλ. στη συνέχεια), συνέβαλε στο να βλέπουμε κάθε φορά τους ανθρώπους εντάσσοντας στην εξίσωση το σύνολο των πιέσεων και προκλήσεων που αντιμετωπίζουν, τα αδύνατα και δυνατά σημεία τους καθώς και τους παράγοντες προστασίας και ευαλωτότητας. Κοινώς, όλα τα στοιχεία που καθιστούν κάθε άτομο μοναδικό και που τα χρειαζόμαστε ως επαγγελματίες για να μπορέσουμε να υποστηρίξουμε καλύτερα τους ανθρώπους που λαμβάνουν υπηρεσίες από το έργο.

3.3 Θεραπευτική παρουσία

Ένα άλλο στοιχείο της προσέγγισης που ακολουθεί το έργο «Μονοπάτια Ένταξης» είναι η προσπάθεια να είμαστε «θεραπευτικοί» χωρίς να κάνουμε ψυχοθεραπεία. Να προσφέρουν δηλαδή οι επαγγελματίες στους εξυπηρετούμενους μία θεραπευτική παρουσία και συνοδεία κατά τη διάρκεια της λιγότερο ή περισσότερο ταραχώδους περιόδου για το κάθε άτομο. Προσφέροντας μια θεραπευτική παρουσία, ο επαγγελματίας είναι εκεί για το κάθε άτομο, το ακούει, δημιουργεί έναν ασφαλή τόπο ώστε να μπορεί να εμπιστευτεί και να υπάρξει μαζί του, να μπορεί να αναλογίζεται και να επεξεργάζεται τις προκλήσεις της καθημερινότητάς του.

Το να είμαστε θεραπευτικοί με τους εξυπηρετούμενους συνεπάγεται επίσης το χτίσιμο μιας «θεραπευτικής» συνεργικής σχέσης, στην οποία δεν υπάρχουν όροι εξουσίας,. Ο επαγγελματίας δεν θεωρείται ειδικός, που κατέχει τη γνώση και δίνει λύσεις. Αντίθετα, εξηγεί τον ρόλο του και τις δυνατότητες του πλαισίου, υπογραμμίζει τη διαθεσιμότητά του να ακούσει και να κατανοήσει με ανοιχτότητα και νοιάξιμο τον ωφελούμενο, και συνεργατικά ανακαλύπτει μαζί του τρόπους απάντησης στις ανάγκες του. Απλά, αλλά ουσιαστικά στοιχεία της επαφής, όπως η ύπαρξη μιας σταθερής ώρας συνάντησης και ένα συμβόλαιο που ορίζεται μαζί με τον/την ωφελούμενο/η, συνεισφέρει στο χτίσιμο μιας αίσθησης ασφάλειας, εμπιστοσύνης και προβλεψιμότητας που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν θεραπευτικά.

Η θεραπευτική παρουσία απαιτεί να ακούμε, να παρατηρούμε και να επικυρώνουμε τις ανάγκες των ανθρώπων, τις δυσκολίες τους να απαντήσουν σε αυτές, τις ματαιώσεις τους, τις προσδοκίες τους και τις αντιστάσεις τους, αντί να βιαζόμαστε να βρούμε λύσεις για αυτούς και αυτές. Η προσπάθεια να φωτίσουμε, όχι μόνο τη δυσκολία των εξυπηρετούμενων, αλλά και τα δυνατά σημεία καθενός και καθεμίας, τους υπάρχοντες πόρους και την ανθεκτικότητά τους, ενισχύει τη δυνατότητα των ατόμων να επανασυνδεθούν με και να ανακτήσουν την αίσθηση πολυπλοκότητας που διακρίνει την πραγματικότητα.

3.4 Οι βασικές αρχές

Όπως προαναφέρθηκε, η καθημερινή πρακτική της ομάδας των «Μονοπατιών Ένταξης» στηρίχθηκε σε κάποιες αρχές που συνέβαλαν στη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου ανάμεσα στις και στους επαγγελματίες. Κάποιες από αυτές τις αρχές αναδυθήκαν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της ομάδας και αποτελούν προϊόν συλλογικής εργασίας, ενώ κάποιες άλλες προέκυψαν από το εγχειρίδιο για τις Κατευθυντήριες Οδηγίες της Μόνιμης Διυπηρεσιακής Επιτροπής (IASC) για την Ψυχική Υγεία και την Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη σε Καταστάσεις Έκτακτης Ανάγκης. Σε κάθε περίπτωση θεωρήσαμε ότι συνέβαλαν και αυτές αρκετά στη διαμόρφωση της «δικής» μας προσέγγισης και γι' αυτό το λόγο τις αναφέρουμε συνοπτικά στη συνέχεια.

- Ο σεβασμός στα **ανθρώπινα δικαιώματα** και η προαγωγή αυτών ήταν βασικός πυλώνας για την καθημερινή πρακτική της ομάδας. Αυτό για ένα έργο που επικεντρώνεται στη διαδικασία ένταξης συχνά σημαίνει παράλληλα ανάδειξη τυχόν ανισοτήτων και διακρίσεων και συμμετοχή σε δράσεις συνηγορίας προς αυτή την κατεύθυνση.

- Η αρχή της **μη πρόκλησης βλάβης**, αν και συχνά παραμελημένη, αποτέλεσε για εμάς ένα σημείο που επανερχόμασταν κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης και αξιολόγησης του σχεδίου δράσης για κάθε εξυπηρετούμενο και γενικότερα κάθε φορά που συζητούσαμε για τους τρόπους υποστήριξης που επιλέγαμε. Λαμβάνοντας υπόψη την ψυχοκοινωνική διάσταση της δουλειάς μας και τις συνέπειες που δύναται να επιφέρει στους εξυπηρετούμενους, η αποφυγή αμφιλεγόμενων πρακτικών και η δημιουργία ενός χώρου για αναστοχασμό και εκπαίδευση των μελών της ομάδας αποτέλεσαν κομβικό σημείο της «δικής μας» προσέγγισης.

- Η **όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή** των ανθρώπων στους οποίους απευθύνεται το έργο κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίησή του, ήταν ένα επιπλέον σημείο που δόθηκε έμφαση. Για εμάς, ήταν σημαντικό οι εξυπηρετούμενοι να θέτουν τους δικούς τους στόχους και να προτεραιοποιούν τις ανάγκες τους, κοινώς να συν-κατασκευάζεται το πλαίσιο υποστήριξης. Εξάλλου μια παρέμβαση που είχε ως στόχο τη συνοδεία στη διαδικασία ένταξης δεν μπορούσε παρά να δημιουργεί τις συνθήκες ώστε οι εξυπηρετούμενοι να αναλαμβάνουν ή να διατηρούν τον έλεγχο επί των αποφάσεων που επηρεάζουν τη ζωή τους.

- Η **δημιουργία μιας σχέσης** όπου βασίζεται στον **σεβασμό**, την **ενσυναίσθηση** και την **αποδοχή** αποτελεί πρωτεύον ζητούμενο για οποιαδήποτε παρέμβαση που έχει ως στόχο την υποστήριξη της ένταξης. Για εμάς, ήταν ξεκάθαρο ότι χρειαζόταν να επενδύσουμε χρόνο και προσπάθεια στη δημιουργία αυτού του χώρου όπου ο κάθε εξυπηρετούμενος θα μπορούσε να νιώσει ασφαλής και αποδεκτός, ώστε να μπορεί να εκφραστεί ελεύθερα. Αυτή η αρχή εξάλλου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην προσέγγιση που ακολουθήσαμε στα «Μονοπάτια Ένταξης» και ίσως ήταν και αυτό που διαφοροποιούσε τον ρόλο μας από «μια ακόμα κοινωνική υπηρεσία», που συχνά επικεντρώνεται στην εξυπηρέτηση του αιτήματος.

- Η σημασία της **πολιτισμικής ταπεινότητας** (cultural humility) και της πλέον πρόσφατης έννοιας της **δομικής επάρκειας** (structural competence) των επαγγελματιών τέθηκε εξ αρχής ως κομβικό σημείο και σταθερά επιδιωκόμενος στόχος της αλληλεπίδρασης με τους ανθρώπους που υποστηρίχθηκαν από το έργο. Η προσέγγιση της πολιτισμικής ταπεινότητας αναπτύχθηκε ως κριτική εξέλιξη της προσέγγισης της πολιτισμικής επάρκειας, ενσωματώνει μια διάσταση αυτο-στοχασμού και αυτοκριτικής στην πρακτική του επαγγελματία υγείας «για την αποκατάσταση των ανισορροπιών εξουσίας στη δυναμική ιατρού-ασθενούς και για την ανάπτυξη αμοιβαία επωφελών και μη πατερναλιστικών συνεργασιών με τις κοινότητες.»⁴³ Από την άλλη μεριά, η δομική επάρκεια ορίζεται «ως η ικανότητα στην οποία εκπαιδεύεται κάποιος για να διακρίνει πώς μια σειρά θεμάτων που ορίζονται κλινικά ως συμπτώματα, στάσεις ή ασθένειες (π.χ. κατάθλιψη, υπέρταση, παχυσαρκία, κάπνισμα, φαρμακευτική αγωγή, “μη συμμόρφωση”, τραύμα, ψύχωση) αντιπροσωπεύουν επίσης τις συνέπειες -για όσους βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση- μιας σειράς αποφάσεων που λαμβάνονται από όσους βρίσκονται σε ανώτερη θέση για θέματα όπως η υγειονομική περίθαλψη και τα συστήματα παράδοσης τροφίμων, οι νόμοι περί χωροταξίας, οι αστικές και αγροτικές υποδομές, η ιατρικοποίηση, ή ακόμη και οι ίδιοι οι ορισμοί της ασθένειας και της υγείας.»⁴⁴.

Αυτός ο σταθερά επιδιωκόμενος στόχος απασχόλησε τους επαγγελματίες της ομάδας καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης του έργου. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η ένταξη, με τον τρόπο που εμείς την αντιληφθήκαμε, εκκινεί αρχικά από την αναγνώριση και στη συνέχεια από την αποδοχή και συμπερίληψη των πολιτισμικών διαφορών εντός της κοινωνίας υποδοχής καθώς επίσης της επίδρασης των πολιτικών αποφάσεων στην υγεία, ως κοινωνικοί προσδιοριστές της⁴⁵, και στις ζωές των ανθρώπων. Έτσι, για την ομάδα ήταν διαρκής στόχος η αναγνώριση των διαφορετικών πολιτισμικών πρακτικών

⁴³ Tervalon, M.; Murray-García, J. (1998). "Cultural Humility versus Cultural Competence: A Critical Distinction in Defining Physician Training Outcomes in Multicultural Education". *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*. 9 (2): 117–125. doi:10.1353/hpu.2010.0233

⁴⁴ 1. Metzl JM, Hansen H. Structural competency: theorizing a new medical engagement with stigma and inequality. *Soc Sci Med* 2014;103:126e33. <https://dx.doi.org/10.1016%2Fj.socscimed.2013.06.032>

⁴⁵ L. Hiam, N. Gionakis, S.M. Holmes, M. McKee, (2019) Overcoming the barriers migrants face in accessing health care, *Public Health*, <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2018.11.015>

ως ένα επιπλέον σημείο που διαμορφώνει τις στάσεις και τις αντιλήψεις τόσο των ίδιων των επαγγελματιών όσο και των εξυπηρετούμενων καθώς επίσης η παρακολούθηση των τεκταινομένων σε πολιτικό επίπεδο και η προσπάθεια παρέμβασης μέσω δράσεων συνηγορίας.

3.5 Η έγνοια ως καθοριστικός παράγοντας

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στα πλαίσια σκέψης και εργασίας που διαμόρφωσαν αυτό που αποκαλούμε προσέγγιση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης», δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε μια έννοια που επανερχόταν διαρκώς στις συζητήσεις της ομάδας και αυτή είναι η *έγνοια* (το νοιάξιμο). Ίσως έχει νόημα να αναφέρουμε εδώ ότι αυτή η λέξη δεν ήρθε εξ αρχής ως βασικό κομμάτι του πλαισίου εργασίας, αλλά αναδυόταν μέσα από τις περιγραφές του τρόπου υποστήριξης των εξυπηρετούμενων. Ήρθε λοιπόν σταδιακά να δώσει όνομα σ' αυτό που βλέπαμε ότι είναι βασικό στοιχείο μιας παρέμβασης που έχει στο κέντρο της τη δημιουργία μιας ανθρώπινης σχέσης. Μιας σχέσης που δίνει χώρο και ασφάλεια στους εξυπηρετούμενους, ώστε να μπορούν να εκφράζουν τις πραγματικές τους επιθυμίες και ανησυχίες. Έτσι λοιπόν, η έγνοια με την έννοια αυτού που απασχολεί τον νου, αυτού που νοιαζόμαστε, αποτέλεσε για όλες και όλους τους επαγγελματίες του έργου κύριο κομμάτι της υποστήριξης που παρείχαν και θεμέλιο λίθο για τη διαμόρφωση της σχέσης με τους εξυπηρετούμενους.

Η «θεραπευτική» παρουσία που αναφέραμε παραπάνω έχει ως απαραίτητο συστατικό την ύπαρξη έγνοιας για κάθε άνθρωπο. Η επιτελεστική/ διεκπεραιωτική απάντηση στις ανάγκες του κάθε ατόμου, χωρίς το υπόβαθρο της δημιουργίας μιας ψυχικής σύνδεσης και της έγνοιας για το ίδιο το άτομο, τις επιθυμίες, τις αγωνίες, τους στόχους και τα βαθύτερα κίνητρά του, δεν αποτελεί ουσιαστική υποστήριξη ως προς τις ανάγκες και τις προκλήσεις της καθημερινότητας. Για να υπάρξει η έγνοια χρειάζεται να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί. Χρειάζεται να στραφούμε προς εμάς, τις δικές μας σκέψεις και τα συναισθήματα που διακινούνται. Να επιτρέψουμε στις ιστορίες των ανθρώπων που συναντάμε να μας αγγίξουν, να γίνουμε «ανθρώπινοι» και αναπόφευκτα πιο «ευάλωτοι». Η έγνοια αυτή θα μας επιτρέψει να δημιουργήσουμε σχέση με τον άνθρωπο που υποστηρίζουμε, επιτρέποντας στη σχέση αυτή να λειτουργήσει «θεραπευτικά».

Στην απολογιστική συνάντηση της ομάδας αναφερθήκαμε ξανά στην καθοριστική σημασία της έγνοιας των επαγγελματιών για την αποτελεσματική έκβαση συγκεκριμένων παρεμβάσεων. Ένα εύλογο ερώτημα προέκυψε από ένα μέλος της ομάδας και είχε να κάνει με την αγωνία που προκύπτει για τις περιπτώσεις που αυτή η έγνοια δεν γεννιέται μέσα από τη σχέση με έναν ωφελούμενο και για τους τρόπους που αυτή θα μπορούσε να καλλιεργηθεί. Σίγουρα η απάντηση στο ερώτημα δεν είναι εύκολη και ούτε χωράει σε αφοριστικές προτάσεις του τύπου *«πάντα πρέπει να δρούμε με έγνοια για τους ανθρώπους»*. Κάτι τέτοιο εξάλλου θα έδινε επιπλέον χώρο στην αίσθηση παντοδυναμίας που συχνά διακρίνει τους επαγγελματίες του συγκεκριμένου χώρου.

Ωστόσο μέσα από την εμπειρία της συγκεκριμένης ομάδας θα μπορούσαμε να μοιραστούμε τους τρόπους που εμάς μας βοήθησαν να **καλλιεργήσουμε** την έγνοια μας ως επαγγελματίες. Βασικό ρόλο σ' αυτό έπαιξε η συνεχής προσπάθεια διεύρυνσης της κατανόησής μας για τα άτομα που συναντούσαμε στα «Μονοπάτια Ένταξης», είτε μέσα από συζητήσεις στο πλαίσιο της εβδομαδιαίας συνάντησης της ομάδας, είτε μέσα από την εποπτεία, είτε μέσα από τη συνεχή εκπαίδευση. Κατανόηση του ίδιου του ατόμου αλλά και του πλαισίου μέσα στην ολότητα, τη μοναδικότητα και στην πολυπλοκότητα που διακρίνει αμφότερα καθώς και την μεταξύ τους σχέση. Ερχόμενες και ερχόμενοι «πιο κοντά» στον Άλλο, γνωρίζοντάς τον καλύτερα, μαθαίνοντας να ακούμε, δίνοντας χώρο και χρόνο στη σχέση είναι πιο πιθανό να αναπτυχθεί και η έγνοια μας ως επαγγελματίες. Εξάλλου είναι αυτό το πέρασμα που κάνει τη διαφορά από τον έναν ακόμα πρόσφυγα ωφελούμενο στο συγκεκριμένο άτομο που έχει την δική του προσωπικότητα, τα δικά του όνειρα και στόχους και παράλληλα έχει βιώσει την προσφυγική εμπειρία με τον δικό του πάλι τρόπο.

Η *ψυχική σύνδεση* ως ζητούμενο της συνεργικής προσέγγισης, αλλά και ως προϋπόθεση για την επιτυχία αυτής, είναι έννοια η οποία συχνά προκαλεί προβληματισμό, αμηχανία και άγχος στον εργαζόμενο. Οι εργαζόμενοι συχνά αναρωτιούνται:

- Εάν συνδεθώ ψυχικά με τον ωφελούμενο μήπως κινδυνεύω να του καλλιεργήσω μια προσκόλληση στο πρόσωπό μου;
- Διαθέτω τα προσόντα ν' ανταπεξέλθω σε ένα συναισθηματικό άνοιγμα του ωφελούμενου; Μήπως θα όφειλα να έχω κάνει πιο εξειδικευμένη εκπαίδευση, π.χ., στην ψυχοθεραπεία; Μήπως καλύτερα να κρατήσω μια πιο αποστασιοποιημένη/τυπική στάση;

Η ψυχική σύνδεση ως προϋπόθεση:

Η παροχή αρωγής στον «ωφελούμενο» είναι κάτι πολύ παραπάνω από καθοδήγηση και ενημέρωση. Αλλά ακόμα και αν περιοριζόταν εκεί, εάν θέλαμε αυτές οι πληροφορίες να αφομοιωθούν ή έστω να ακουστούν και να γίνουν κατανοητές και πάλι θα είχαμε ένα και μοναδικό εργαλείο: τη δυνατότητά μας για ανθρώπινη επαφή και ψυχική σύνδεση. Το γνωρίζουμε και από άλλους τομείς όπως, για παράδειγμα, στην εκπαίδευση όπου εάν δεν υπάρχει μια ανθρώπινη σχέση μεταξύ δασκάλου και μαθητή η μάθηση αποτυγχάνει.

Όταν όμως μιλάμε για σύνδεση δεν πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας μια αυτομάτως χαμογελαστή και γλυκιά συνομιλία που κυλάει απρόσκοπτα και χαρούμενα από την πρώτη στιγμή.

Η σύνδεση προκύπτει από την αναγνώριση της ετερότητας του υποκειμένου/ωφελούμενου προσκαλώντας το να μας πει το ίδιο τι θα ήταν το δικό του ζητούμενο από τη συνεργασία μας. Μέσα από τις αναλυτικές περιπτώσεις που παρατίθενται στη συνέχεια θα δούμε ότι αυτή η χρησιμότητα είναι έννοια πάρα πολύ ανοιχτή και συχνά απρόβλεπτη που αποκλίνει αρκετά από τις συνηθισμένες παρεμβάσεις που παρέχονται.

Η αναγνώριση της ετερότητας και της μοναδικότητας σημαίνει ότι ο εργαζόμενος απεγκλωβίζει τον εαυτό του από τις έτοιμες, μονομερώς διατυπωμένες, λύσεις που θα προωθήσουν την ένταξη και προτίθεται να συνδιαμορφώσει με το ωφελούμενο άτομο το μοναδικό, αποκλειστικό και μοναδικό του μονοπάτι, αυτό που μόνο το συγκεκριμένο άτομο θα διανύσει. Ήδη αυτό είναι σύνδεση. Η σύνδεση έχει επιτευχθεί μέσα από τον σεβασμό, τον χρόνο, την προσπάθεια κατανόησης, συνεργασίας, συνδιαμόρφωσης και ιχνηλάτησης αυτού του μονοπατιού.

Η ψυχική σύνδεση ως ζητούμενο:

Η αναγνώριση της ετερότητας του συνομιλητή και η δέσμευση για μια ανθρώπινη και βαθιά επαφή μαζί του σε καμία περίπτωση δεν απαιτεί εξειδίκευση σε κάποια συγκεκριμένη ψυχοθεραπευτική προσέγγιση⁴⁶. Η σε βάθος κατανόηση του τι σημαίνει συνεργική προσέγγιση αρκεί γιατί εμπεριέχει την αναγνώριση του υποκειμένου ως μοναδικού και πολύπλοκου όντος που θα ορίσει το ίδιο με την στήριξή μας το δικό του μονοπάτι ένταξης.

Ταυτόχρονα, ζητά από μας να στραφούμε σε μια άλλη διάσταση της συνεργικής προσέγγισης, αυτή της συνεργασίας και της επικοινωνίας μεταξύ συναδέλφων σε ομάδες εποπτείας ή στήριξης προσωπικού.

Πράγματι τα πιο συνηθισμένα ζητήματα που ανακύπτουν στις ομάδες αυτές έχουν να κάνουν με δυσκολίες που σχετίζονται με τα παραπάνω.

Εκεί, σε μια τέτοια ομάδα η εργασιακή σύμβουλος, για παράδειγμα, που νιώθει αποθαρρημένη από το γεγονός ότι οι ωφελούμενοι δεν αξιοποιούν τα ραντεβού με εργοδότες που με τόσο κόπο καταφέρνει να τους εξασφαλίζει, θα υποστηριχθεί να επαναπροσδιορίσει την κατάσταση. Ο επαναπροσδιορισμός αυτός απαιτεί πάντα και την αναγνώριση της πολυπλοκότητας της προσφυγικής εμπειρίας του συγκεκριμένου ατόμου, η οποία αποτελείται από διαφορετικά στάδια. Υπ' αυτή την έννοια, μια παρέμβαση μπορεί να είναι εξαρχής καταδικασμένη επειδή δεν αντιστοιχεί στις ανάγκες της συγκεκριμένης στιγμής της προσφυγικής εμπειρίας.

Οι εργαζόμενοι μπορούν και οφείλουν να ενθαρρύνουν ο ένας τον άλλον να αναρωτιούνται συνεχώς:

Μήπως η παρέμβαση μοιάζει να μην εφαρμόζεται γιατί προσπαθώ να είμαι χρήσιμος/χρήσιμη χωρίς να αναρωτηθώ τι είναι χρήσιμο για το «ωφελούμενο» άτομο;

Στην ίδια ομάδα δίνεται η δυνατότητα σε κάθε εργαζόμενο να αναγνωρίζει και τι ήδη έχει καταφέρει.

⁴⁶ Για τις διαφορές μεταξύ ψυχοθεραπείας και θεραπευτικής στάσης βλ. «Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση», σελ. 95 <https://babeldc.gr/library/>

Κατ' αυτόν τον τρόπο ίσως διαπιστωθεί ότι η *σύνδεση ΕΙΝΑΙ η ένταξη!* Η ένταξη δηλαδή στη δυαδική σχέση *μπορεί ν' αποτελεί το έναυσμα για ένταξη* σε ευρύτερες ομάδες και στην ευρύτερη κοινωνία, όπου αυτό είναι δυνατόν. Μια πιο εσωτερική ένταξη σε μικρή κλίμακα που προηγείται της εξωτερικής.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι εργαζόμενοι που συνήθως θέτουν τα αγωνιώδη ερωτήματα γύρω από την αναγκαιότητα της ψυχικής σύνδεσης (έχω τα προσόντα; μήπως προκαλέσω βλάβη;) είναι και αυτοί που συνδέονται έτσι και αλλιώς και καταφέρνουν πάρα πολλά πράγματα μέσα από αυτό. Σ' αυτή την περίπτωση η ομάδα τους υποστηρίζει να αναγνωρίσουν όσα έχουν ήδη καταφέρει μέσα από την επικοινωνία τους με τους ωφελούμενους.

Τέλος είναι σημαντικό ν' αναφερθεί ότι το ερώτημα του φόβου της εξάρτησης έχει κατά κάποιο τρόπο ήδη απαντηθεί, όταν διατυπώθηκε ο στόχος για αλληλεξάρτηση, για υγιείς εξαρτήσεις και όχι μια στείρα ανεξαρτησία. Αυτή η υγιής εξάρτηση ενθαρρύνεται από τις θετικές σχέσεις εφόσον τα άτομα που λαμβάνουν έγνοια και ενδιαφέρον είναι σε θέση να εσωτερικεύσουν αυτή την εμπειρία και να την πάρουν μαζί τους ως κομμάτι της εσωτερικής πραγματικότητάς τους.

Κλείνοντας το κομμάτι της έγνοιας και της επίδρασής της στην πραγματοποίηση του έργου «Μονοπάτια Ένταξης» έχει νόημα να αναφερθούμε και στις περιπτώσεις που δεν καταφέραμε να καλλιεργήσουμε την έγνοια μας. Στις περιπτώσεις που παραβλέψαμε ή που δεν είχαμε τον χρόνο ή που απλά δεν μπορέσαμε να προσεγγίσουμε τον άλλον άνθρωπο εκδηλώνοντας την έγνοια μας. Τις φορές λοιπόν που αυτό έγινε κατανοητό μέσα από τις διάφορες διεργασίες της ομάδας και των επαγγελματιών ξεχωριστά, η επεξεργασία αυτή συνέβαλλε στο να δημιουργηθούν ξανά οι συνθήκες για την καλλιέργεια της έγνοιας. Αυτή η επανορθωτική διαδικασία συνέβη ευτυχώς αρκετές φορές κατά τη διάρκεια των τριών ετών και αποτέλεσε για την ομάδα εύφορο έδαφος για αναστοχασμό και επαναπροσδιορισμό.

Σίγουρα υπήρξαν αρκετές και από αυτές τις άλλες περιπτώσεις, όπου η έλλειψη έγνοιας δεν έγινε κατανοητή ώστε μέσα από την παραπάνω διεργασία να δημιουργηθεί ο χώρος για την επανόρθωση. Για αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορούν να ειπωθούν πολλά, ωστόσο υπάρχει μια ελπίδα, ίσως μια κάποια έγνοια άλλου τύπου, ότι μια άλλη υφιστάμενη υποστηρικτική σχέση που έχει ο εξυπηρετούμενος κατάφερε να λειτουργήσει επανορθωτικά ή με περισσότερη έγνοια για τον συγκεκριμένο άνθρωπο. Εξάλλου αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος που η δημιουργία δικτύων υποστήριξης για κάθε εξυπηρετούμενο αποτέλεσε βασικό ζητούμενο για την ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης».

3.6 Υποστήριξη στη διαδικασία ένταξης – πού αρχίζει και πού τελειώνει;

Η ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης» κατανόησε μέσα από την εμπειρία της ότι σε αυτή τη διαδικασία δεν είναι «προδιαγεγραμμένα» ούτε η αρχή ούτε το τέλος. Ξεκινώντας από οποιοδήποτε αίτημα που σχετίζεται με την καθημερινότητα, ανοίγεται ένας διάυλος επικοινωνίας και σχέσης που εν τέλει ευνοεί την «ένταξη» των ανθρώπων με όποια μορφή αυτή παίρνει.

Η διεργασία της ένταξης ορίζεται διαφορετικά για το κάθε άτομο και συνδιαμορφώνεται μέσα από σχέσεις με αγαπημένα πρόσωπα, με επαγγελματίες που τον ή την υποστηρίζουν μέσα από τους διαφορετικούς ρόλους, αλλά και με την κοινωνία υποδοχής και το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον. Στα «Μονοπάτια Ένταξης» επιχειρήσαμε να ενισχύσουμε και να διευκολύνουμε το κάθε άτομο στο πλαίσιο της δικής του εμπειρίας ένταξης στον τρόπο ζωής στην Ελλάδα.

Είναι επομένως αναμενόμενο ότι το μονοπάτι αυτό αρχίζει σε διαφορετικό σημείο για τον καθέναν και την καθεμία και φυσικά δεν έχει προδιαγεγραμμένο τέλος. Μπορεί να διακοπεί προσωρινά ή να πάρει νέους δρόμους με βάση τις νέες ανάγκες της καθημερινής ζωής που συνεχώς προκύπτουν ή τις προκλήσεις που αναδύονται καθώς το άτομο εισέρχεται σε άλλες φάσεις της ζωής του ή της ενταξιακής του πορείας.

Μπορεί η υποστήριξη ως προς τη διαδικασία ένταξης να ολοκληρωθεί για κάποιους και κάποιες, ή ίσως καλύτερα να ολοκληρωθεί ένας κύκλος υποστήριξης, χωρίς αυτό να αποκλείει την ανάγκη για έναν νέο κύκλο να ανοίξει αργότερα στη ζωή του ατόμου. Η ολοκλήρωση κάθε κύκλου υποστήριξης αφήνει **ανοιχτή την πόρτα**, σε περίπτωση που το άτομο χρειαστεί πάλι να προσεγγίσει με ένα νέο αίτημα σε κάποια επόμενη φάση της ενταξιακής του πορείας ή όταν συναντήσει και πάλι διαφορετικές προκλήσεις της καθημερινότητας, οι οποίες απαιτούν νέους τρόπους διαχείρισης. Έτσι, το πλαίσιο μπορεί να λειτουργεί σαν ασφαλή βάση, στην οποία το άτομο μπορεί να επιστρέψει όταν το χρειαστεί. Για αυτό και έχει μεγάλη σημασία η συνέχεια των υπηρεσιών, και όχι η δημιουργία κατακερματισμένων και σύντομων προγραμμάτων ένταξης.

Όπως είδαμε, η ένταξη των προσφύγων εκτυλίσσεται σε πολλαπλές διαστάσεις (νομικό στάτους, αναγνώριση των δικαιωμάτων και πρόσβαση σε αυτά, π.χ. στην παιδεία, υγεία και εργασία), οικονομικές (εξασφάλιση μέσω διαβίωσης, π.χ. εργασία), κοινωνικοπολιτισμικές (ανταπόκριση σε νέες συνθήκες της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής, κλπ.), επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες και επηρεάζει σημαντικούς τομείς τόσο της ζωής του ανθρώπου όσο του πλαισίου. Η διεργασία ένταξης πρέπει να διασφαλίζει την αξιοπρέπεια των ανθρώπων, στοχεύοντας σε βασικές ανάγκες όπως η εξασφάλιση βιώσιμης κατοικίας και συνθηκών διαβίωσης, η γλώσσα, η εργασία και η εκπαίδευση αλλά και οποιαδήποτε άλλη ανάγκη είναι σημαντική για την ένταξη κάθε ξεχωριστού και μοναδικού ατόμου.

Μια κατοικία που είναι άξια να βιωθεί, μια γλώσσα που είναι άξια να μιληθεί, μια εργασία που αξίζει κανείς να επιτελέσει, μια εκπαίδευση που αξίζει κανείς να ακολουθήσει, όλα αυτά συμμετέχουν στη συγκρότηση του νέου οικείου χώρου κάθε πρόσφυγα και προσφύγισσας και της νέας ταυτότητάς τους ως συστατικών στοιχείων μιας νέας οντο-οικολογικής σταθερότητας, μιας νέας ανθρωπίνης υπόστασης⁴⁷.

Ο νέος οικείος χώρος, η νέα οντο-οικολογική σταθερότητα κατασκευάζονται συνεχώς, δομούνται και αναδομούνται αενάως, είναι μοναδικά γνωρίσματα κάθε ανθρώπου και της σχέσης του με το περιβάλλον του και την ίδια του την ύπαρξη και δεν τελειώνουν.

3.7 Η ανεξαρτησία ή αυτονομία των εξυπηρετούμενων αποτελεί στόχο;

Το έργο «Μονοπάτια Ένταξης» δεν στόχευε απαραίτητα στην ενίσχυση της ανεξαρτησίας των εξυπηρετούμενων, όπως συχνά υποστηρίζεται σε αντίστοιχα προγράμματα ένταξης. Μία πιο ουσιαστική, βοηθητική, ανθρωπίνη, αλλά και περισσότερο εφικτή στόχευση που υιοθετήσαμε ήταν η επίτευξη της αλληλεξάρτησης και η διεύρυνση των δυνατοτήτων αλληλοεπίδρασης, συνδιαλλαγής και δικτύωσης των υποκειμένων, αντί για την ανεξαρτησία. Όλοι και όλες μας ζούμε σε κοινωνίες όπου αλληλο-εξαρτόμαστε, προσφέρουμε και λαμβάνουμε, στηρίζουμε και στηριζόμαστε, δημιουργούμε δίκτυα στα οποία στρεφόμαστε όταν υπάρχει ανάγκη. Έτσι, και για τα νεοεισερχόμενα άτομα στη χώρα υποδοχής θεωρήσαμε ότι είναι σημαντικό να μπορούν να ενισχυθούν, ώστε να αναπτύξουν μια υγιή αλληλεξάρτηση με τους ανθρώπους γύρω τους.

Ένας άλλος στόχος αποτέλεσε η αυτονομία στη θέση της ανεξαρτησίας. Όταν το άτομο είναι αυτόνομο μπορεί να σκέφτεται, να λαμβάνει αποφάσεις και να ενεργεί ελεύθερα, να κάνει επιλογές, να ορίζει την καθημερινότητα του και να επιτυγχάνει τους στόχους που θέτει. Αυτό δεν σημαίνει ότι στοχεύει στο να μην επηρεάζεται και να μην εξαρτάται από άλλους ή ακόμα και να συν-διαμορφώνεται μέσα από τις σχέσεις του με τους άλλους και τα πλαίσια γύρω του. Η αυτονομία συνεπάγεται την ατομική δυνατότητα κάθε ανθρώπου να τα βγάλει πέρα ικανοποιητικά (άρα την επίγνωση των ορίων του και την αξιοποίησή τους όταν αλληλεπιδρά με άλλους) ενώ η ανεξαρτησία δίνει έμφαση στην επιθυμία να μην βασίζεται σε άλλα άτομα. Στα «Μονοπάτια Ένταξης» θεωρήσαμε ότι ήταν σημαντικό να στηρίξουμε τους ανθρώπους με τους οποίους αλληλεπιδρούσαμε, ώστε να μπορέσουν να στηρίξουν οι ίδιοι τις ανάγκες τους, φτάνοντας σε ένα πιο αυτόνομο επίπεδο, διατηρώντας ταυτόχρονα ισόρροπες σχέσεις αλληλεξάρτησης.

⁴⁷ Γκιωνάκης, Ν., Πρόσφυγες και ένταξη, <http://www.immigration.gr/2019/11/prosfyges-kai-entaksi.html>

4. Η εμπειρία της συνεργασίας με τους Λειτουργούς Υποστήριξης της Ένταξης (ΛΥΕ)

4.1 Ένταξη στην ομάδα και εκπαίδευση

Η σύγχρονη πρακτική στον τομέα της υποστήριξης προσφύγων αναγνωρίζει τη σημασία της συμμετοχής ανθρώπων που έχουν κοινές εμπειρίες με την ομάδα στόχου τόσο κατά τον σχεδιασμό όσο και στην υλοποίηση υποστηρικτικών παρεμβάσεων⁴⁸. Μια λοιπόν από τις ιδιαιτερότητες και τις προκλήσεις των «Μονοπατιών Ένταξης» αποτέλεσε και η συμμετοχή δύο λειτουργών υποστήριξης της ένταξης (ΛΥΕ), οι οποίοι εντάχθηκαν στην ομάδα από τον Φεβρουάριο του 2019 μέχρι και τη λήξη του έργου. Η επιλογή αυτή είχε πειραματικό χαρακτήρα και οφειλόταν κυρίως σε μια διάθεση να εξερευνήσουμε τις δυνατότητες που μπορούν να προκύψουν από τη συμπερίληψή τους στην υλοποίηση του έργου τόσο για τους εξυπηρετούμενους όσο και για την ομάδα και για τους ίδιους τους ΛΥΕ. Σημαντική και σημείο έμπνευσης προς αυτή την κατεύθυνση αποτέλεσε για εμάς, ανάμεσα σε άλλα παρόμοια εγχειρήματα, η δουλειά της Nancy Baron στο κέντρο Psycho-Social Services and Training Institute in Cairo. Στο συγκεκριμένο κέντρο επιλέγονται διαχρονικά άτομα με προσφυγική εμπειρία, τα οποία μέσα από ένα σύστημα διαρκούς εκπαίδευσης και υποστήριξης, καλούνται να παρέχουν υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στις προσφυγικές κοινότητες⁴⁹.

Στην περίπτωση του συγκεκριμένου έργου επιλέχθηκαν δύο άτομα, που είχαν προσφυγική, το ένα, και μεταναστευτική, το άλλο, εμπειρία και παράλληλα είχαν διανύσει και συνέχιζαν να διανύουν το δικό τους μακρύ μονοπάτι ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Τα άτομα αυτά είχαν προηγούμενη εμπειρία υποστήριξης προσφύγων με ποικίλους τρόπους, ωστόσο η επιλογή τους στηρίχτηκε ιδίως σε χαρακτηριστικά που είχαν να κάνουν με την κατανόηση, την ενσυναίσθηση και τη διάθεση προσφοράς που τα διέκρινε. Την εκπαίδευση των ΛΥΕ ανέλαβε η υπόλοιπη ομάδα του έργου σε συνδυασμό με την ομάδα του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ.

Για τους πρώτους τρεις μήνες της συνεργασίας, οι ΛΥΕ έπαιρναν μέρος σε όλες τις συναντήσεις της ομάδας των «Μονοπατιών Ένταξης» και στην εποπτεία, παράλληλα συμμετείχαν σε ατομικές εκπαιδευτικές συναντήσεις με διαφορετικούς επαγγελματίες και σε εκπαιδευτικά σεμινάρια και παρακολουθούσαν τις ατομικές συναντήσεις με τους

⁴⁸ Βλ., για παράδειγμα, <https://ipso-care.com/home-el.html>, <https://www.epapsy.gr/parochi-psychokoinonikis-stirixis-se-prosfyges/>, <https://help.unhcr.org/egypt/en/partners/pstic/>, <https://www.msf.org/international-activity-report-2017/germany>,

⁴⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Nancy Baron "Urban mental health and psychosocial support in Egypt" <https://www.fmreview.org/issue66/baron>

εξυπηρετούμενους. Στόχος αυτής της διαδικασίας ήταν να αποκτήσουν σημαντικές γνώσεις και δεξιότητες σχετικές με την καθημερινή τους πρακτική, να κατανοήσουν τις αρχές στις οποίες αναγνωριζόταν το πλαίσιο εργασίας της ομάδας και να «μυθηθούν» σε αυτό που αποκαλούμε *επαγγελματική ηθική και ευθύνη* για τον συγκεκριμένο τομέα εργασίας. Στη συνέχεια ξεκίνησαν να συμμετέχουν σταδιακά και μερικώς στην υποστήριξη κάποιων εξυπηρετούμενων πάντα υπό την καθοδήγηση και την επίβλεψη των άλλων μελών της ομάδας, ώστε σιγά σιγά να γίνει η μετάβαση στο τελικό στάδιο που αναλάμβαναν οι ίδιοι εξ ολοκλήρου τη διερεύνηση των αναγκών, τη διαμόρφωση του σχεδίου δράσης και την υλοποίησή του.

Καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης του έργου, καταβλήθηκε αρκετή προσπάθεια ώστε να υπάρχει συνεχής υποστήριξη και δυνατότητες εκπαίδευσης για τους ΛΥΕ, όπως και για τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, με σκοπό να διασφαλιστεί η όλο και πιο ποιοτική υποστήριξη των εξυπηρετούμενων και παράλληλα η όσο το δυνατόν καλύτερη φροντίδα του προσωπικού. Γνωρίζοντας ότι για να φροντίζεις, χρειάζεται αρχικά και παράλληλα να δέχεσαι φροντίδα, προσπαθήσαμε να μεταδώσουμε αυτή την γνώση έμπρακτα και στους ΛΥΕ, αναγνωρίζοντας ότι μπορεί να μην ήταν εξοικειωμένοι με ένα τέτοιο μοντέλο εργασίας. Όπως εξάλλου δεν είναι/είμαστε εξοικειωμένοι και αρκετά από τα άτομα που αποκαλούμε επαγγελματίες στο συγκεκριμένο χώρο.

4.2 Συνεισφορά των ΛΥΕ

Η συνεργασία με τους ΛΥΕ αποδείχτηκε πολύτιμη για την ομάδα, καθότι συχνά, λόγω της κοινής, σε κάποια σημεία, εμπειρίας με τους εξυπηρετούμενους μπορούσαν να φωτίζουν άλλες διαστάσεις στις ιστορίες των ανθρώπων και να αναδεικνύουν την ύπαρξη άτυπων υποστηρικτικών δικτύων. Επίσης, σημαντικός ήταν ο ρόλος τους στην εξοικείωση των μελών της ομάδας με διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές και αντιλήψεις και στη διασφάλιση της απαραίτητης πολιτισμικής επάρκειας για την καλύτερη κατανόηση των εξυπηρετούμενων. Επιπλέον συχνά στις περιπτώσεις που επικρατούσε απελπισία και απογοήτευση κυρίως για θέματα που αφορούσαν στην απουσία πολιτικών ένταξης και τις εξωτερικές δυσκολίες που ματαίωναν τις προσπάθειες των εξυπηρετούμενων, η παρουσία και οι παρεμβάσεις τους λειτουργούσαν κατά κάποιον τρόπο καθησυχαστικά στην ομάδα. Ήταν σαν να επανέφερε μια κρυφή ελπίδα ότι ίσως τελικά και να γίνεται, αφού αυτοί οι άνθρωποι με παρόμοιες εμπειρίες στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο βρίσκονται τώρα εδώ.

Θεωρούμε ότι η συμμετοχή τους στο έργο είχε θετική επίδραση και στους εξυπηρετούμενους, αν και δυστυχώς μας λείπει η συστηματική ανατροφοδότηση και αξιολόγηση από τη μεριά τους. Έτσι δεν μπορούμε να μιλάμε για στοιχεία που αποδεικνύουν κάτι τέτοιο, αλλά για ενδείξεις που συναντάμε στα σχόλια κάποιων ανθρώπων, όπως αυτό ενός νεαρού εξυπηρετούμενου, ο οποίος έλεγε ότι θέλει να γίνει σαν την ΛΥΕ, να μάθει να μιλάει τόσο καλά ελληνικά και να δουλέψει κάπου όπου θα μπορεί και αυτός να υποστηρίξει τους άλλους πρόσφυγες. Ή μια άλλη νεαρή κοπέλα που όταν έμαθε ότι η ΛΥΕ είχε έρθει και αυτή μόνη της σε νεαρή ηλικία στην Ελλάδα και δεν γνώριζε καθόλου την γλώσσα, είχε συγκινηθεί και είχε πει ότι αυτό είναι ελπιδοφόρο. Επίσης, παρατηρούσαμε ότι η παρουσία και μόνο των ΛΥΕ συχνά δημιουργούσε ένα αίσθημα οικειότητας στους εξυπηρετούμενους και ήταν αρκετές οι φορές που τους αναζητούσαν σε φάσεις που δεν ένιωθαν πολύ καλά ή απογοητεύονταν.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συνεισφορά των ΛΥΕ είχε αξία τόσο σε πρακτικό επίπεδο όσο και σε συμβολικό. Έτσι την ίδια στιγμή που δημιουργούταν ο πραγματικός χώρος για να ακουστούν οι προκλήσεις, τα σχέδια και οι επιθυμίες που σχετίζονται με την ζωή σε μια άλλη χώρα από ανθρώπους που έχουν μια κατά κάποιο τρόπο κοινή εμπειρία, παράλληλα δημιουργούταν και ένας χώρος που είχε να κάνει με τη διάνοιξη μιας δυνατότητας στο μέλλον. Αφού κάποιοι άλλοι και κάποιες άλλες μπόρεσαν τότε μπορώ και εγώ (από τη θέση του εξυπηρετούμενου) ή μπορούν και αυτοί (από τη θέση του επαγγελματία). Η σύνδεση με αυτή τη δυνατότητα είναι ζωτικής σημασίας γιατί μπορεί να λειτουργήσει σαν πηγή έμπνευσης ή σαν φάρος εν μέσω σκοταδιού.

4.3 Προκλήσεις που αντιμετωπίσαμε

Οι προκλήσεις που αφορούσαν τους ΛΥΕ ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια δημιουργίας των συγκεκριμένων θέσεων, καθότι, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν υπήρχε πρότερη εμπειρία τέτοιας συνεργασίας. Έτσι χρειάστηκε πριν δημιουργηθεί ο πρακτικός χώρος για ένα νέο ρόλο στην ομάδα, να υπάρξει ο χώρος της επεξεργασίας αυτού του νέου ρόλου. Αυτό έγινε κυρίως προσπαθώντας να συγκεντρώσουμε τα χαρακτηριστικά και τις αρμοδιότητες που ταίριαζαν στο συγκεκριμένο έργο μέσα από τις εμπειρίες συνεργασίας με ΛΥΕ που συναντούσαμε στη βιβλιογραφία ή στις αναφορές άλλων συναδέλφων και οργανώσεων. Ποια θα ήταν η συνεισφορά του ΛΥΕ στο έργο; Αυτό ήταν και το ερώτημα που αποτέλεσε την πρώτη πρόκληση στο αρχικό επίπεδο του σχεδιασμού. Γνωρίζαμε ότι αυτό το ερώτημα δεν μπορούσε να απαντηθεί πλήρως «έξω» από την καθημερινή πρακτική, ωστόσο ήταν σημαντικό να εντοπίσουμε κάποιους βασικούς άξονες που θέλαμε να κινηθούμε.

Στη συνέχεια, οι προκλήσεις που προέκυψαν αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό την ένταξη και τις δυναμικές στην ομάδα. Η δημιουργία άτυπων ιεραρχιών με αφετηρία το δίπολο

«επαγγελματίας»/ «μη επαγγελματίας» και το διαφορετικό επίπεδο χρήσης της γλώσσας ήταν από τα ζητήματα που μας απασχόλησαν αρκετά. Αυτός ο σχεδόν «φυσικοποιημένος» τρόπος διαμόρφωσης των δυναμικών, που συχνά συναντάμε, στις διεπαγγελματικές ομάδες χρειάστηκε πολλές φορές να αμφισβητηθεί, ώστε να δημιουργείται διαρκώς περισσότερος χώρος για ισότιμη ανταλλαγή και συνδιαμόρφωση. Σ' αυτό βοήθησε αρκετά η συμβολή της εποπτείας και γενικότερα ο χρόνος για αναστοχασμό των μελών της ομάδας γύρω από θέματα που αφορούν στις αρχές και στις δυναμικές της ομάδας. Κοινώς, χρειάστηκε να εργαστούμε πολύ συλλογικά και ατομικά για τη δημιουργία ενός χώρου, όπου κάθε μέλος της ομάδας αντιλαμβάνεται όλο και περισσότερο την μερικότητα των γνώσεων και της εμπειρίας του και μέσω αυτής της αποδοχής αναζητά την συμπληρωματικότητα της ομάδας.

Τέλος, ένα άλλο ζήτημα που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουμε στην καθημερινή πρακτική των ΛΥΕ αφορούσε τον διαχωρισμό ανάμεσα στην προσωπική εμπειρία καθένα και καθεμιάς σε θέματα που αφορούν την ένταξη και στην εμπειρία καθώς και στον τρόπο που βιώνουν αυτή την εμπειρία οι εξυπηρετούμενοι του έργου. Η αποφυγή της «εύκολης» γενίκευσης και η επιμονή στην αναγνώριση των διαφορετικών εκφάνσεων που χαρακτηρίζουν ακόμα και αυτές που θεωρούμε ως «κοινές» εμπειρίες των ανθρώπων αποτέλεσε ένα διαρκές διακύβευμα. Αυτό το δυσδιάκριτο πολλές φορές όριο που χρειάζεται να βρεθεί για τους ΛΥΕ, οι οποίοι καλούνται να συμμετέχουν στην ομάδα συνεισφέροντας με την εμπειρία τους και παράλληλα χρειάζεται να απομακρυνθούν κατά κάποιον τρόπο από αυτή για να «συναντήσουν» την εμπειρία των εξυπηρετούμενων.

5. Υποστήριξη κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Το ξέσπασμα της πανδημίας στις αρχές του 2020 δημιούργησε νέες ανάγκες και προτεραιότητες για τους εξυπηρετούμενους και τις εξυπηρετούμενες και ανέστειλε, αν όχι ακύρωσε, πολλούς από τους προηγούμενους στόχους τους. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης, που προέκυψε, υποχρέωσε την ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης» να αναδιαμορφώσει το πλαίσιο εργασίας της και την καθημερινή πρακτική της διατηρώντας πάντα ως κεντρικό άξονα τη θεραπευτική παρουσία και την έγνοια, που αναφέραμε παραπάνω.

Σε μια περίοδο λοιπόν που η κανονικότητα της φυσικής παρουσίας και πολλών άλλων παραγόντων, μέχρι τότε δεδομένων, διαταράχθηκε με τρόπο κατακλυσμιαίο για όλες και όλους, η ομάδα του έργου προσπάθησε, ακολουθώντας τη γενικότερη πολιτική που επεξεργάστηκε και εφάρμοσε το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ⁵⁰, να διατηρήσει την επαφή με τους εξυπηρετούμενους εξ αποστάσεως, όπου αυτό κατέστη δυνατό. Έτσι, κατά το πρώτο διάστημα του γενικού lockdown ερχόμασταν σε επαφή με τα άτομα που δέχονταν υπηρεσίες στο πλαίσιο του έργου σε εβδομαδιαία βάση, αν και τα ίδια το επιθυμούσαν. Σκοπός αυτών των επαφών ήταν να διαπιστώσουμε αν υπήρχε κάποιο ζήτημα στην κάλυψη των βασικών αναγκών των ανθρώπων και με ποιους τρόπους οργανώνονταν για να μπορούν να διαχειριστούν ψυχικά τη δύσκολη αυτή συνθήκη της απομόνωσης, να ενημερώσουμε για τις εξελίξεις και τα μέτρα⁵¹ και να διερευνήσουμε νέες ανάγκες που τυχόν προέκυψαν.

Την ίδια στιγμή, προσπαθήσαμε να καταγράψουμε τις προκλήσεις στην κάλυψη βασικών αναγκών και στην πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες που αντιμετώπιζαν οι εξυπηρετούμενοι και οι εξυπηρετούμενες με σκοπό την ανάδειξή τους μέσα από δράσεις συνηγορίας που οργανώθηκαν εκείνη την περίοδο.

Για το σκοπό αυτό δημιουργήσαμε το **Πλέγμα Προκλήσεων και Στηρίξεων** (βλ. Παράρτημα) το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε παρόμοιες και άλλες καταστάσεις ως ένα πλαίσιο που βοηθάει να εντοπιστούν, μαζί με τον άνθρωπο που υποστηρίζουμε, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει και οι στηρίξεις στις οποίες μπορεί να βασιστεί για να τα βγάλει πέρα με αυτές.

⁵⁰ Γκιωνάκης, Ν., Χονδρού, Φ., Τομέ, Σ. (2020) Οργανώνοντας μια μονάδα ψυχικής υγείας για την αντιμετώπιση των ψυχοκοινωνικών συνεπειών της πανδημίας του Covid-19, Νέα Υγεία, 107: 20-21 (<https://neaygeia.gr/wp/wp-content/uploads/2020/05/%CE%A4%CE%95%CE%A5%CE%A7%CE%9F%CE%A3-107.pdf>)

⁵¹ Η πρόσβαση στις απαραίτητες πληροφορίες δεν ήταν διασφαλισμένη για όλους τους εξυπηρετούμενους και τις εξυπηρετούμενες λόγω γλωσσικών εμποδίων ή προσβασιμότητας στα διάφορα μέσα ενημέρωσης.

6. Μελέτη περιπτώσεων

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, θα αναφερθούμε αναλυτικά στον τρόπο που υποστηρίξαμε τρεις εξυπηρετούμενους, με στόχο να γίνει κατανοητή η πρακτική εφαρμογή της προσέγγισής μας. Για κάθε εξυπηρετούμενο η διαδικασία υποστήριξης ήταν διαφορετική και ακολουθήθηκαν άλλα βήματα, γι' αυτό το λόγο επιλέξαμε να αναδείξουμε κάθε ιστορία με τον «δικό» της τρόπο και όχι μέσα από ένα προκαθορισμένο κοινό πλαίσιο.

6.1 Faris

Ο Faris είναι σήμερα 21 ετών. Προέρχεται από χώρα της υποσαχάριας Αφρικής. Έφτασε στην Ελλάδα ως ασυνόδευτος ανήλικος πέντε χρόνια πριν. Παρακολουθείται ψυχοθεραπευτικά από επαγγελματία του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ από το 2017. Έχοντας βιώσει πολλαπλές απώλειες και δύσκολες εμπειρίες ζωής, παρουσίαζε καταθλιπτική συμπτωματολογία και ένα δύσκολα διαχειρίσιμο θυμό, που συχνά εκδηλωνόταν μέσα από ριψοκίνδυνες ή προκλητικές συμπεριφορές. Το Νοέμβριο του 2018, παραπέμφθηκε στα «Μονοπάτια Ένταξης» με αίτημα την υποστήριξη σε πρακτικές προκλήσεις της καθημερινότητάς του.

6.1.1 Θέτοντας το πλαίσιο

Η ύπαρξη μιας σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στον Faris και τον επαγγελματία που τον παρακολουθούσε ψυχοθεραπευτικά και το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ, ως πλαίσιο, πιθανόν επηρέασε τον τρόπο που ο Faris προσέγγισε και εντάχθηκε στα «Μονοπάτια Ένταξης».

Στις πρώτες μας επαφές, εξηγήσαμε στον Faris ότι οι συναντήσεις μας είχαν στόχο να του προσφέρουν έναν χώρο όπου θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε μαζί τις ανάγκες και τις προκλήσεις που αντιμετώπιζε ως προς την καθημερινή του ζωή και την ένταξή του στη χώρα υποδοχής. Συμφωνήσαμε ότι θα δουλέψουμε συνεργατικά – ακολουθώντας τη συνεργική προσέγγιση- και εξηγήσαμε τι σημαίνει για εμάς αυτό. Εξηγήσαμε, ακόμη, ότι ως επαγγελματίες δεν είχαμε έτοιμες λύσεις και απαντήσεις στα αιτήματα που θα έφερνε, αλλά θα επιχειρούσαμε να βρούμε μαζί τρόπους που θα διευκόλυναν τις προσπάθειές του να ενταχθεί στην νέα κοινωνία και να απαντήσει στις προκλήσεις της καθημερινότητάς του.

6.1.2 Διερεύνηση αναγκών και στοχοθέτηση

Στις πρώτες συναντήσεις εξερευνήσαμε μαζί τις ανάγκες του, επικεντρωθήκαμε στα αιτήματα που επέλεξε να μας φέρει, διατηρώντας μια ανοιχτότητα στο τι περιμέναμε να ακούσουμε. Χρησιμοποιώντας ένα διάγραμμα⁵², καταγράψαμε τις πιέσεις και τις προκλήσεις του αναφορικά με τις ανάγκες της καθημερινότητας και καταλήξαμε μαζί σε

⁵² Παπαδόπουλος κ.ά., 2019, σελ 116-117

στόχους, προτεραιοποιώντας τους όπως εκείνος επιθυμούσε. Ήδη αρχίζοντας από την εκτίμηση των αναγκών του και τη στοχοθέτηση, η προσέγγιση μας βασίστηκε στο ΠΟΜΟΛΟ (Πολυπλοκότητα, Μοναδικότητα, Ολότητα) ως πλαίσιο εργασίας.

6.1.3 Αρχικά αιτήματα

Το αρχικό του λοιπόν αίτημα, το οποίο παρουσίαζε ως κορυφαία προτεραιότητα, ήταν να τον βοηθήσουμε στην εύρεση δραστηριοτήτων, κυρίως αθλητικών, καθώς έκρινε ότι ήταν κάτι που θα του έδινε ευχαρίστηση, θα γέμιζε το πρόγραμμά του και θα τον βοηθούσε πολύ να «εκτονώσει» τα δύσκολα συναισθήματα, που προσπαθούσε να διαχειριστεί.

Στις συναντήσεις μας, μίλησε για την επιθυμία του να χτίσει ένα πιο δυνατό, μυώδες σώμα, ένα σώμα που θα τον έκανε «περισσότερο άντρα» αλλά και «ισχυρότερο από τους εχθρούς του στη χώρα καταγωγής του», όπως έλεγε. Παρουσιάστηκε λοιπόν σε εμάς προβάλλοντας την επιθυμία του να αποκτήσει «δύναμη», την οποία την παρουσίαζε κυρίως ως σωματική ρώμη. Αυτή τη δύναμη την προσέγγιζε πολύ αμφιθυμικά καθώς ενώ την ήθελε, ταυτόχρονα την φοβόταν.

Ως επαγγελματίες αναλογιστήκαμε τι μπορεί να σημαίνει για εκείνον αυτή η ανάγκη του να νιώσει δυνατός και ο φόβος που αυτό έκρυβε. Επίσης μας ενδιέφερε να εντοπίσουμε τις δυνατές και ευάλωτες πλευρές του και να βρούμε τους τρόπους να διευκολύνουμε το αίτημά του για πρόσβαση σε αθλητικές δραστηριότητες. Έτσι, τον ενημερώσαμε αναφορικά με χώρους άθλησης, η πρόσβαση στους οποίους ήταν δωρεάν ή με μικρό κόστος, διαφορετικές επιλογές δραστηριοτήτων ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του και τον υποστηρίξαμε να κάνει τις ιατρικές εξετάσεις που χρειαζόταν για την εγγραφή του. Επιπλέον, τον συνοδεύσαμε όπου χρειαζόταν βοήθεια στην επικοινωνία.

Με αφορμή την ανάγκη να κάνει ιατρικές εξετάσεις, φάνηκε ότι ο Faris χρειαζόταν κάποια ενημέρωση σχετικά με το Εθνικό Σύστημα Υγείας και μια καθοδήγηση ως προς τις απαιτούμενες διαδικασίες (κλείσιμο ραντεβού, πρόσβαση σε υπηρεσίες, κλπ.). Η συνοδεία από τον επαγγελματία στις διάφορες υπηρεσίες προσφέρθηκε έως ότου ο ίδιος ο Faris να νιώσει πιο άνετος να «πλοηγείται» μόνος του μέσα σ' αυτόν τον καινούργιο κόσμο. Αργότερα, ο Faris μπορούσε να κλείνει ραντεβού και να εξυπηρετείται σε υπηρεσίες, χωρίς την ανάγκη συνοδείας.

Κατά τη διερεύνηση της επιθυμίας του για άλλες δραστηριότητες στην καθημερινότητά του προέκυψε ότι θα ήθελε να ασχοληθεί με εθελοντικές δραστηριότητες, θέλοντας να προσφέρει «σε ανταπόδοση της προσφοράς που δέχτηκα όταν ήρθα στην Ελλάδα». Εξέφραζε έντονα ότι θα ήθελε να βοηθήσει άλλους πρόσφυγες. Μπορέσαμε να φωτίσουμε τη θέλησή του να προσφέρει στους συνανθρώπους του, την ενσυναίσθηση, την αλληλεγγύη, τη βαθύτερη κατανόηση που φαίνεται να είχε αναπτύξει μέσα από τις δυσχέρειες που είχε βιώσει και να ενισχύσουμε αυτές τις πλευρές τους. Έτσι, συζητήσαμε κάποιες δραστηριότητες εθελοντισμού και τον διασυνδέσαμε με έναν φορέα. Άλλωστε

και μόνος του άρχιζε να διασυνδέεται πολύ καλά με οργανώσεις, κάνοντας προσωπικές επαφές με ανθρώπους.

Ένα δεύτερο αίτημα που μας έφερε ήταν η εύρεση μαθημάτων ελληνικής γλώσσας. Φάνηκε ότι είχε επιχειρήσει κάτι τέτοιο και άλλες φορές στο παρελθόν αλλά δεν είχε δουλέψει καλά για εκείνον.

6.1.4 Εμπόδια και προκλήσεις

Ο Faris αντιμετώπισε κάποιες δυσκολίες στο να ξεκινήσει και να συνεχίσει τις δραστηριότητες του καθώς και το μάθημα της ελληνικής γλώσσας. Συχνά, αφού παρακολουθούσε για ένα διάστημα, αποφάσιζε να διακόψει. Αυτό φαινόταν να είναι ένα μοτίβο που επαναλαμβανόταν. Έμπαινε στις νέες δραστηριότητες με μεγάλες προσδοκίες και απογοητευόταν συχνά. Γραφειοκρατικά ή άλλα εμπόδια που παρουσιάζονταν, όπως ρατσιστικές συμπεριφορές και διακρίσεις, τον θύμωναν πολύ και, ως αντίδραση, εγκατέλειπε κάθε προσπάθεια. Οποιαδήποτε πληγή στον ναρκισσισμό του τον έκανε να εγκαταλείπει τις δραστηριότητες που στην αρχή επιθυμούσε τόσο.

Οι συνεδρίες μας του προσέφεραν τον χώρο να μιλήσει για αυτές τις προκλήσεις και να εκφράσει την αμφιθυμία και τα έντονα συναισθήματά του. Ως επαγγελματίες προσπαθήσαμε να αντέξουμε τη ματαίωση του ίδιου (αλλά και τη δική μας) μετά από κάθε αποτυχημένη προσπάθεια να ξεκινήσει μια δραστηριότητα. Προσπαθήσαμε να του «καθρεφτίσουμε» την αμφιθυμία του, την επαναλαμβανόμενη κίνησή του μπρος - πίσω. Ο Faris φαινόταν να μην μπορεί να προχωρήσει, τουλάχιστον προς το παρόν. Ούτως ή άλλως, είναι εδώ σημαντικό να αναλογιστούμε ότι ήταν μια κατεύθυνση που εμείς επιθυμούσαμε για εκείνον.

Σε κάποιο σημείο, ο Faris εξέφρασε την αγωνία ότι σπαταλούσε τον χρόνο μας καθώς δεν μπορούσε να διατηρήσει καμία από τις δραστηριότητες που βρίσκαμε μαζί και πρότεινε να σταματήσουμε τις συνεδρίες μας. Παραμείναμε στη διάθεσή του. Του απαντήσαμε ότι μπορούσε να «χρησιμοποιήσει» τις υπηρεσίες μας με όποιον τρόπο επέλεγε εκείνος. Ακόμα κι αν επέλεγε να σταματήσει, η πόρτα μας θα ήταν ανοιχτή γι' αυτόν στο μέλλον. Μετά από ένα μικρό διάστημα, ο Faris επέστρεψε πάλι, ζητώντας να συνεχίσουμε τις συναντήσεις μας.

Και οι δύο επαγγελματίες που συνεργάζονταν μαζί του αισθανθήκαμε ότι αυτός ο νεαρός έψαχνε σε εμάς, πέρα από τα αιτήματα που μας έφερνε, κάποια καθοδήγηση και υποστήριξη από προστατευτικούς «ενήλικες», οι οποίοι θα μπορούσαν να του προσφέρουν μία αίσθηση ασφάλειας. Αναζητούσε τη σχέση μαζί μας, πέρα από κάθε αίτημα. Αξίζει να αναφέρουμε ότι μετά από αρκετό καιρό, ο Faris μπόρεσε να βρει μόνος του και να διατηρήσει τις δραστηριότητες που ο ίδιος επέλεξε.

Όσον αφορά το μάθημα ελληνικών, προσπαθήσαμε να ακούσουμε τις ανάγκες του, την πολυπλοκότητα και μοναδικότητά του, αντί να παραπέμψουμε στον πρώτο διαθέσιμο

φορέα. Ο νεαρός ανέφερε ότι δεν μπορούσε να παρακολουθήσει πολυπληθή τμήματα ή μαθήματα με πολύ αραιή συχνότητα, όπως τα περισσότερα που προσφέρονταν από τις διάφορες οργανώσεις. Θεωρούσε ότι είναι χαμένος χρόνος, ότι δεν είναι ποιοτική προσπάθεια από την πλευρά των οργανώσεων και το έβλεπε σχεδόν υποτιμητικά για εκείνον.

Ακόμα, βίωνε μία γενικότερη αίσθηση ματαιότητας, καθώς μας έλεγε ότι δεν θα μπορέσει να μάθει ποτέ τη γλώσσα, αφού η χώρα αυτή δεν επενδύει στην ένταξη των προσφύγων. Αυτό έκανε τον ίδιο να μην θέλει να επενδύσει στα μαθήματα. Όλα αυτά ήταν θέματα προς συζήτηση στις συναντήσεις μας. Επικυρώναμε τις δυσκολίες του, ενώ παράλληλα προσπαθούσαμε να φωτίσουμε και τις θετικές πλευρές που βλέπαμε σε εκείνον μέσα από αυτό – για παράδειγμα, την αξία που έδινε στην εκπαίδευση, την επιμονή του να βρει ένα κατάλληλο για εκείνον πλαίσιο, τις προηγούμενες σημαντικές προσπάθειες που είχε κάνει (διασυνδέσεις με φορείς, καλές επιδόσεις στο σχολείο).

Αξιοποιώντας και πάλι το δίκτυο γύρω μας, καταλήξαμε μαζί του σε ένα πρόγραμμα μαθημάτων που του ταίριαζε. Ο Faris έδειξε μία δέσμευση σ' αυτό, μέχρι δυστυχώς τη λήξη του προγράμματος. Πρέπει να υπογραμμιστεί εδώ ότι η ασυνέχεια και η αστάθεια των υπηρεσιών στην ελληνική πραγματικότητα είναι πραγματικές προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι πρόσφυγες. Έπειτα, παρ' όλο που διερευνήσαμε άλλες επιλογές, δεν θέλησε εκείνη τη στιγμή να εγγραφεί σε κάποιο άλλο πρόγραμμα. Σε επόμενη φάση μας ανακοίνωσε ότι ήταν η ώρα να βελτιώσει τα ελληνικά του για να μπορέσει να εργαστεί και έκανε μόνος του εγγραφή σε ένα άλλο πρόγραμμα.

6.1.5 Ένα κουτάβι για την ένταξη

Σε κάποιο σημείο, ο Faris εξέφρασε την επιθυμία ν' αποκτήσει έναν σκύλο. Αναρωτηθήκαμε πως ένα πρόγραμμα που στοχεύει στην υποστήριξη των ατόμων ως προς την ένταξη και τις καθημερινές τους ανάγκες θα μπορούσε να διευκολύνει την επιθυμία ενός νεαρού εξυπηρετούμενου να αποκτήσει σκύλο, εντάσσοντας την στους σκοπούς του προγράμματος. Αποφασίσαμε να συζητήσουμε μαζί του τι σημαίνει γι' αυτόν η απόκτηση σκύλου αλλά και τι συνεπάγεται στην πράξη η φροντίδα ενός κατοικίδιου.

Χρησιμοποιήσαμε πάλι το δίκτυο μας με έναν διαφορετικό τρόπο αυτή τη φορά, καθώς βρέθηκε ένας συνάδελφος που του δώρισε ένα κουτάβι. Ήμασταν εκεί για να τον βοηθήσουμε ως προς τις ανάγκες του σκύλου, όπως για παράδειγμα να τον συνοδεύσουμε στον κτηνίατρο.

Η απόκτηση σκύλου δημιούργησε πολλές ευκαιρίες αλληλεπίδρασης, καθώς ο Faris άρχισε να γνωρίζει τους γείτονες και άλλους ιδιοκτήτες σκύλων στις βόλτες του και να δημιουργεί σχέσεις. Γύρω από τον σκύλο δημιουργήθηκε μία μικρή κοινότητα, η οποία του πρόσφερε συμβουλές για τις ανάγκες του σκύλου.

Η φροντίδα του σκύλου ανέδειξε επίσης πολλά θετικά χαρακτηριστικά του ίδιου του Faris, ο οποίος επιδείκνυε πολύ μεγάλη έγνοια και φροντίδα σ' αυτόν. Άρχισε να αναλαμβάνει νέους ρόλους και να αναπτύσσει πιο υπεύθυνες, ενήλικες πλευρές του, καθώς τώρα είχε αναλάβει ο ίδιος τον ρόλο του φροντιστή για κάποιο άλλο πλάσμα. Η καθημερινότητά του έγινε επίσης πιο δομημένη, καθώς οι σταθερές ανάγκες του σκύλου τον βοήθησαν ν' αποκτήσει ένα πρόγραμμα.

6.1.6 Εργασία

Καθώς η ένταξη του Faris λάμβανε διάφορες μορφές κι εκτυλισσόταν σε διάφορες διαστάσεις, ήρθε η στιγμή που επικεντρωθήκαμε στην εύρεση εργασίας. Ο ίδιος είχε πολύ υψηλούς στόχους και φιλοδοξίες για την εργασία. Ταυτόχρονα όμως βίωνε έντονη δυσφορία, καθώς οι υψηλοί του στόχοι φαίνονταν αρκετά μακρινοί, με βάση τους περιορισμούς που επέβαλαν οι συνθήκες και το κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο. Στην αρχή της συνεργασίας μας ήταν εμφανές ότι ο Faris δεν ήταν έτοιμος να αναλάβει ευθύνες, όπως αυτές που απαιτούσε ένας εργασιακός ρόλος και να ολοκληρώσει μία μάλλον αναπτυξιακή μετάβαση. Αυτά φυσικά ήταν θέματα τα οποία δούλευε στη θεραπεία του και ήμασταν σε στενή επαφή με τον επαγγελματία ψυχικής υγείας που τον παρακολουθούσε.

Εμείς από την πλευρά μας αποδεχόμασταν τον ρυθμό του και τις επιθυμίες του, όπως αυτές εκφράζονταν, και προσπαθούσαμε να τις διευκολύνουμε. Παράλληλα προσπαθούσαμε να τον βοηθήσουμε να εξοικειωθεί με την κοινωνική πραγματικότητα, παρουσιάζοντας του πιο ρεαλιστικές απόψεις για τις υπάρχουσες ευκαιρίες στον χώρο εργασίας. Του επιδεικνύαμε επίσης τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσει ώστε να σταδιακά να αποκτήσει μια δουλειά κοντά στις επιθυμίες του.

Ως προς το πιο πρακτικό κομμάτι, συντάξαμε μαζί το βιογραφικό του σημείωμα, τον ενημερώσαμε για τους τρόπους αναζήτησης εργασίας και κάναμε προετοιμασία για μελλοντικές συνεντεύξεις. Καθώς άρχισε να δίνει συνεντεύξεις στο πλαίσιο της διαδικασίας επιλογής προσωπικού, συνεχίσαμε να του προσφέρουμε συμβουλευτική γι' αυτό με ένα τρόπο που θεωρούσαμε ότι είχε νόημα για εκείνον. Σε κάποιες στιγμές, ο Faris κατακλυζόταν από έντονο άγχος, ειδικά όταν είχε κάποια διαδικτυακή συνέντευξη. Για να τον διευκολύνουμε, χρησιμοποιήσαμε μαζί του παιχνίδια ρόλων και προσομοιώσεις συνεντεύξεων μέσω τηλεφώνου ή διαδικτυακά, δίνοντας του ανατροφοδότηση και υποστήριξη, προκειμένου να βελτιώσει τον τρόπο που παρουσίαζε τον εαυτό του, τις δεξιότητες και τα πλεονεκτήματά του. Αυτό του δημιούργησε μια μεγαλύτερη αίσθηση ασφάλειας κατά τη διάρκεια των διαδικτυακών συνεντεύξεων.

Ωστόσο, η εύρεση εργασίας ήταν φυσικά δύσκολη, με αποτέλεσμα να απογοητεύεται και να αποθαρρύνεται εύκολα. Κατά διαστήματα, αποσυρόταν από τις προσπάθειές του. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η σχέση μας λειτούργησε ως εφελθτήριο, ενθαρρύνοντάς τον να

ξαναρχίσει. Μετά από κάποιο διάστημα, ο Faris βρήκε μία εποχιακή δουλειά σε ένα ξενοδοχείο σε ελληνικό νησί ως entertainer για παιδιά, που του άρεσε αρκετά. Παρ' όλα αυτά, παραιτήθηκε σύντομα από τη δουλειά και επέστρεψε στην Αθήνα, λέγοντάς μας ότι δεν μπορούσε να διατηρήσει μια πραγματική εργασία με ευθύνες και υποχρεώσεις. Κι εδώ για άλλη μια φορά, έπρεπε να αποδεχτούμε ότι θα έκανε τα βήματα με τον δικό του ρυθμό.

Όταν οι οικονομικές πιέσεις έγιναν πολύ πιο έντονες, καθώς έληξε το επίδομα για την στέγασή και έπρεπε να συντηρήσουν μαζί με τον συγκάτοικό του το σπίτι τους, ο Faris άρχισε να διαπραγματεύεται και άλλου είδους εργασίες. Η μη δυνατότητα επιλογής μιας εργασίας όπως την είχε (εξιδανικευμένα) στο μυαλό του ήταν κάτι πολύ δύσκολο για εκείνον. Του δώσαμε τον χώρο να μιλήσει για τα δύσκολα συναισθήματα που του ξυπνούσε μια δουλειά που δεν ήταν όπως τη φανταζόταν. Τον βοηθήσαμε να διερευνήσει και να κατανοήσει ολόκληρο το φάσμα των συνεπειών που είχε η εύρεση μιας εργασίας, ακόμα κι αν δεν ήταν η ιδανική για εκείνον.

Προσπαθήσαμε να φωτίσουμε τις προκλήσεις και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε στην εύρεση εργασίας και παράλληλα τις ευκαιρίες που θα μπορούσαν να προκύψουν. Επίσης, συζητούσαμε για τα δυνατά του σημεία, την προηγούμενη εργασιακή του εμπειρία, στην οποία τα είχε πάει καλά, και τις θετικές επιπτώσεις που θα επέφερε στην καθημερινότητά του η εργασία.

Ο Faris κατέληξε ότι ακόμα και μια χειρωνακτική εργασία, όπως αυτές που του προσφέρονταν, θ' αποτελούσε μια προσωρινή, εφικτή λύση για να μπορέσει να έχει κάποιο εισόδημα και να αποκτήσει εμπειρία. Επίσης, θα τον βοηθούσε να κατανοήσει την αγορά εργασίας και να αναπτύξει πιο ώριμες, ενήλικες πλευρές του, αλλά και να μπορέσει να επενδύσει στο μέλλον του και να αναπτύξει περαιτέρω τις ικανότητες του.

Έτσι επιχείρησε κάποιες εργασίες, όπως εργάτης σε οικοδομές και, στη συνέχεια, σε συνεργείο καθαρισμού του Κοινωνικού Συνεταιρισμού «Αρχιπέλαγος»⁵³. Στο συνεργείο καθαρισμού δημιούργησε πολύ καλές σχέσεις με τους συναδέλφους του και την υπεύθυνη της ομάδας. Άλλωστε ο Faris έχει το χάρισμα να κάνει τους άλλους να τον συμπαθούν. Αυτές οι εμπειρίες τον έκαναν να πιστεύει περισσότερο ότι μπορεί να τα καταφέρει εργασιακά, και ενίσχυσαν την επιθυμία του να προσπαθεί γι' αυτό. Διευκόλυναν επίσης την αίσθηση αυτονομίας του, που αποτελούσε σημαντική του στόχευση.

⁵³ Ο ΚοιΣΠΕ «Αρχιπέλαγος» (www.acoop.gr) ιδρύθηκε το 2014 μετά από πρωτοβουλία που πήρε το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ και συνιστά μια πρακτική εναλλακτική στη λογική της «απασχολησιμότητας»: δημιουργεί θέσεις εργασίας για υποκείμενα που έχουν δυσκολία πρόσβασης στην «κανονική» αγορά εργασίας λόγω ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Ο ΚοιΣΠΕ υποστηρίζεται και υποστηρίζει το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ γι' αυτό και πολλές δράσεις είναι κοινές. Ένας τρόπος υποστήριξης του Βαβέλ από τον ΚοιΣΠΕ είναι η προσφορά θέσεων εργασίας σε ανθρώπους που υποστηρίζονται από το Βαβέλ.

Μπόρεσε επίσης να βρει μια καλύτερη -με βάση τα δικά του κριτήρια- θέση εργασίας ως βοηθός μάγειρα σε χώρο εστίασης τους καλοκαιρινούς μήνες. Η ικανοποίηση που έλαβε από την εργασία του και τις διαπροσωπικές σχέσεις που δημιούργησε ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Κατά την ολοκλήρωση των «Μονοπατιών Ένταξης», είχε συνάψει νέα σύμβαση για θέση εργάτη, συνεχίζοντας τη συνεργασία του με τον Κοινωνικό Συνεταιρισμό, ο οποίος του πρόσφερε πια θέση πλήρους απασχόλησης, με μεγαλύτερες ευθύνες και υποχρεώσεις αλλά και καλύτερο εισόδημα. Ο Faris παρουσιαζόταν πια πιο ευέλικτος, με αναπτυγμένες δεξιότητες ενώ παράλληλα συνέχισε να αναζητά θέσεις εργασίας που βρίσκονταν πιο κοντά στους στόχους και τα όνειρά του.

Φυσικά, όλες οι προσπάθειες μας δεν μένουν ανεπηρέαστες από τις αρνητικές επιδράσεις του κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου. Για παράδειγμα, η λήξη της άδειας παραμονής του και η μεγάλη καθυστέρηση ανανέωσής της αποτέλεσαν ένα μεγάλο εμπόδιο στην εργασιακή του πορεία. Για ένα μεγάλο διάστημα, ο Faris βρέθηκε να μη μπορεί να συνάψει τη νέα του σύμβαση, καθώς η υπηρεσία ασύλου δεν προχωρούσε, για γραφειοκρατικούς λόγους, το αίτημά του για έκδοση της ανανεωμένης άδειας του. Μετά από συστηματικές προσπάθειες, η συμβολή δικηγόρου από ΜΚΟ που παρείχε υπηρεσίες νομικής υποστήριξης σε πρόσφυγες διευκόλυνε την πορεία του αιτήματος, επιτρέποντάς του να έχει τα απαραίτητα νομικά έγγραφα, ώστε να εργαστεί νόμιμα.

6.1.7 Εύρεση σπιτιού

Κατά την πρώτη περίοδο της συνεργασίας μας, χρειάστηκε ν' αντιμετωπίσει την έξωση από το διαμέρισμα, που έμενε εκείνο το διάστημα και του είχε παραχωρηθεί στο πλαίσιο του προγράμματος ESTIA για αιτούντες διεθνούς προστασίας, καθώς είχε πλέον αναγνωριστεί ως δικαιούχος διεθνούς προστασίας. Ο Faris έπρεπε να ενταχθεί στο πρόγραμμα «HELIOS»⁵⁴ και είχε μερικούς μήνες στη διάθεσή του για να βρει κάποιο διαμέρισμα για ενοικίαση, όπως οριζόταν από το πλαίσιο λειτουργίας του συγκεκριμένου προγράμματος. Η αναζήτηση σπιτιού ήταν πολύ δύσκολη υπόθεση. Ο Faris απογοητευόταν ερχόμενος αντιμέτωπος με τις δυσκολίες εξεύρεσης σπιτιού, δυσκολίες που σχετίζονταν κυρίως με τις ρατσιστικές στάσεις των ιδιοκτητών ή των μεσιτικών γραφείων. Ένωθε πολύ έντονα ένα αίσθημα αδικίας που πυροδοτούσε σε αυτόν έντονες αντιδράσεις θυμού. Παραιτούνταν τελείως, σταματούσε κάθε προσπάθεια, λέγοντας πως γνωρίζει ότι θα καταλήξει άστεγος, αφού δεν πρόκειται να δώσουν σπίτι σε έναν πρόσφυγα. Στο σημείο αυτό, οι συζητήσεις μας του υπενθύμιζαν ότι δεν είναι μόνος του σε όλο αυτό και ότι παρ' όλο που τώρα δεν μπορεί να το δει, η ζωή του δεν απαρτίζεται μόνο από ανυπέρβλητες δυσκολίες.

Ως επαγγελματίες δεσμευτήκαμε να συνεχίσουμε μαζί του μια εντατική αναζήτηση, έως ότου βρούμε ένα κατάλληλο για εκείνον σπίτι. Ενεργοποιήσαμε πάλι το άτυπο δίκτυο μας. Το ίδιο έκανε κι ο Faris, απευθυνόμενος σε φίλους, συμπατριώτες, οργανώσεις που

⁵⁴ Το πρόγραμμα ένταξης για αναγνωρισμένους πρόσφυγες του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης

τον είχαν βοηθήσει στο παρελθόν ακόμη και στη θεραπεύτριά του στο Βαβέλ. Τελικά, με τη βοήθεια ενός μεσιτικού γραφείου, μπόρεσε να βρει ένα διαμέρισμα.

Το επόμενο διάστημα, μάλιστα, αποφάσισε να αλλάξει σπίτι καθώς το ενοίκιο ήταν αρκετά υψηλό. Μπόρεσε να βρει διαμέρισμα με χαμηλότερο ενοίκιο, χρησιμοποιώντας αυτή τη φορά τον δικό του κύκλο γνωριμιών. Τον τελευταίο χρόνο μετακόμισε για τρίτη φορά σε ένα διαμέρισμα που του άρεσε πολύ, σε μία ζωντανή, πολυσύχναστη περιοχή, στην οποία έχει χτίσει τη δική του κοινότητα. Συχνά μάλιστα διοργανώνουν συναντήσεις, φιλοξενούν φίλους, μοιράζονται στιγμές. Με τον σταθερό του φίλο και συγκάτοικο και τον σκύλο του έχουν δημιουργήσει ένα σπίτι, με την έννοια του οικείου χώρου, αλλά και την αίσθηση της δικής τους οικογένειας.

6.1.8 Επιπλέον σκέψεις

Αυτά τα τρία χρόνια της συνεργασίας μας με τον Faris προσεγγίσαμε μαζί τις προκλήσεις της καθημερινότητας του με ένα εξατομικευμένο τρόπο, με βάση τη μοναδικότητα του, τις συγκεκριμένες ανάγκες του, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες του. Η πολυπλοκότητα και η μοναδικότητα της διαδικασίας ένταξης του και της υποστήριξης ως προς τις καθημερινές του ανάγκες είναι εμφανής. Οι προκλήσεις και οι στόχοι του Faris δεν θα μπορούσαν να έχουν προσεγγιστεί αν δεν αναγνωρίζαμε και δεν λαμβάναμε υπόψη τα ατομικά του χαρακτηριστικά. Αν είχαμε προσπαθήσει να εφαρμόσουμε παρεμβάσεις που γενικευμένα εφαρμόζονται στα διάφορα προγράμματα ένταξης σε όλους, η προσέγγιση μας θα είχε αποτύχει.

Φυσικά ήταν η ποιότητα της σχέσης μας που είχε δημιουργηθεί που έκανε και εμάς και αυτόν να αντέχουμε τις ματαιώσεις και τα εμπόδια που παρουσιάζονταν στο δρόμο του. Στις συναντήσεις μας, προσπαθούσαμε να τον συνδέουμε με την πολυπλοκότητα του, την ανθεκτικότητα του, τα θετικά του χαρακτηριστικά, παρά τις αρνητικές επιπτώσεις των προκλήσεων που βίωνε. Ήμασταν επίσης εκεί για να ακούμε για τις αποτυχημένες του προσπάθειες, καταβάλλοντας κόπο και ενέργεια ώστε να μην καταλήξουμε και εμείς μια από αυτές. Η σχέση μας αποτέλεσε για εκείνον μια ασφαλή βάση ώστε να κάνει βήματα προς τα μπροστά (ή και προς τα πίσω, αν χρειαζόταν), συν-κατασκευάζοντας το δικό του μοναδικό μονοπάτι ένταξης.

6.2 JP

Ο JP είναι 44χρόνος άνδρας από χώρα της Κεντρικής Αφρικής που έφτασε στην Ελλάδα το 2015. Η πρώτη του επαφή με το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ έγινε λίγο αφότου πληροφορήθηκε ότι ήταν οροθετικός. Τον καιρό εκείνο ο JP ζούσε κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, όντας άστεγος. Αυτή η συνθήκη τον είχε φέρει σε κατάσταση απελπισίας. Για περισσότερο από ένα χρόνο λάμβανε υπηρεσίες ψυχοθεραπευτικής

υποστήριξης, με εστίαση στον τρόπο αντιμετώπισης της νέας πραγματικότητας την οποία καλούνταν να διαχειριστεί.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η διεπαγγελματική ομάδα του Βαβέλ τον βοήθησε να βρει στέγη, τον παρέπεμψε σε μια οργάνωση που υποστηρίζει οροθετικά άτομα και τον έφερε σε επαφή με ένα δικηγόρο που ανέλαβε την υπόθεση του ασύλου. Με τον καιρό ο JP δημιούργησε μια καθημερινή ρουτίνα και σταδιακά σταμάτησε να πηγαίνει στις ψυχοθεραπευτικές συναντήσεις. Παρόλα αυτά, δεν έχασε ποτέ επαφή με το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ, από την πρώτη μέρα που εμφανίστηκε εκεί το καλοκαίρι του 2015. Ανά τακτά χρονικά διαστήματα επισκεπτόταν το Βαβέλ είτε για να ζητήσει βοήθεια, κυρίως σε πρακτικά ή γραφειοκρατικά ζητήματα, είτε για να μοιραστεί τα νέα του με τον ψυχολόγο του ή με την νοσηλεύτρια του κέντρου, με την οποία είχε αποκτήσει στενή σχέση.

6.2.1 Η παραπομπή

Ο JP παραπέμφθηκε στα «Μονοπάτια Ένταξης» από τον ψυχολόγο του Βαβέλ που τον παρακολουθούσε. Τον καιρό που έγινε η πρόταση να συμμετέχει στο πρόγραμμα είχε ήδη σταματήσει να επισκέπτεται το Βαβέλ σε σταθερή βάση. Ο ψυχολόγος πληροφόρησε τη διεπαγγελματική ομάδα του έργου ότι ο JP θα μπορούσε να επωφεληθεί από την συγκεκριμένη πρωτοβουλία καθώς τη δεδομένη στιγμή έψαχνε για δουλειά και είχε ήδη εκφράσει την επιθυμία του να υποστηριχθεί στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας.

6.2.2 Εναρκτήρια Συνάντηση

Μια εβδομάδα αφότου ο JP συμφώνησε να συμμετάσχει στα «Μονοπάτια Ένταξης» μετά από πρόταση και παρότρυνση από τον ψυχολόγο του, τον καλέσαμε για την πραγματοποίηση μιας πρώτης συνάντησης. Στη συνάντηση αυτή συμμετείχαν μία σύμβουλος και μια ΛΥΕ, Με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο της συνεργικής προσέγγισης, η πρώτη συνάντηση έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς αφορά στη σύνδεση με τον «ωφελούμενο» και την υιοθέτηση κάποιων βασικών κανόνων που βοηθούν στο χτίσιμο της σχέσης.

Ο JP ενημερώθηκε για τον ρόλο των επαγγελματιών, τι μπορούν και τι δεν μπορούν να κάνουν στο πλαίσιο των συναντήσεων αυτών, ενώ συζητήθηκε η σημασία της συνέπειας στα ραντεβού και ο αμοιβαίος σεβασμός (όπως και η πλήρης εχεμύθεια από τη μεριά των επαγγελματιών) προς τη διαδικασία της σχέσης. Επίσης, βασικός στόχος της εναρκτήριας συνάντησης ήταν η ανακούφιση του άγχους που αφορούσε τη συγκεκριμένη διεργασία. Ας μην ξεχνάμε ότι η βασική επαφή του JP με το Βαβέλ είχε να κάνει με την ψυχολογική υποστήριξη, ενώ το πλαίσιο των συναντήσεων για τα «Μονοπάτια Ένταξης» είχε διαφορετικό χαρακτήρα. Έτσι δόθηκε έμφαση στο να καταλάβει ο JP ότι η ενταξιακή σύμβουλος δεν είναι ψυχολόγος και παράλληλα να νιώσει

ότι είναι ανά πάσα στιγμή ελεύθερος να εκφράσει ό,τι έχει στο μυαλό του και να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του.

Ακόμη, στην πρώτη συνάντηση, κλήθηκε ο ίδιος, με την υποστήριξη της συμβούλου, να προσδιορίσει και να προτεραιοποιήσει τις προκλήσεις που αντιμετώπιζε και να συζητήσει για τις προσδοκίες του. Ο στόχος σε αυτό το σημείο ήταν να συν-κατασκευαστεί το περιεχόμενο των συναντήσεων, δίνοντας έμφαση στην ιδέα ότι ο JP πρέπει να είναι αυτός που έχει την ευθύνη της προτεραιοποίησης των ζητημάτων που τον απασχολούν και που θα συζητηθούν σε μελλοντικές συναντήσεις.

6.2.3 Αναζήτηση εργασίας

Από την πρώτη συνάντηση, ο JP εξέφρασε την επιθυμία του να βρει δουλειά, γι' αυτό και πρότεινε το περιεχόμενο των συναντήσεων να επικεντρωθεί σ' αυτή την ανάγκη υποστήριξης. Ο JP είχε ήδη επικαιροποιημένο βιογραφικό, έχοντας επισκεφθεί αρκετές φορές μια οργάνωση που τον βοηθούσε με το συγκεκριμένο θέμα. Ως προς την υποστήριξη από το έργο, αποφασίστηκε να δουλέψουμε περισσότερο πάνω στην προετοιμασία του για πιθανές συνεντεύξεις, ξεκινώντας παράλληλα να ψάχνουμε θέσεις εργασίας μέσω διαδικτύου.

Οι συναντήσεις μας λάμβαναν χώρα σε εβδομαδιαία βάση και ο JP ήταν ιδιαίτερα συνεπής στις περισσότερες από αυτές. Σε πολλές περιπτώσεις η τηλεφωνική κλήση στους εργοδότες που εντοπίζονταν κατά τη διαδικτυακή αναζήτηση γινόταν από ένα σύμβουλο, παρουσία του JP, και, σε περίπτωση θετικής απάντησης, συζητούσαμε για την επερχόμενη συνέντευξη. Παρότι ο JP ήταν εξαιρετικά επικοινωνιακός, επέμενε να καλούμε εμείς τους εργοδότες εκ μέρους του, εκφράζοντας την έλλειψη αυτοπεποίθησης σε ό,τι αφορά τη συνεννόηση στα Ελληνικά, ειδικά μέσω τηλεφώνου. Έτσι, η πρώτη επαφή με τους εργοδότες γινόταν πάντα μέσω ενός εκ των δύο επαγγελματιών του έργου.

Σε πολλές συναντήσεις συζητήσαμε τη σημασία που έχει η πρώτη επαφή με τον εργοδότη και τον καλέσαμε να επιχειρήσει να την κάνει ο ίδιος. Ωστόσο, πέρα από το ζήτημα της γλώσσας, ο JP μας μετέφερε ότι το γεγονός πως ήμασταν διατεθειμένες να επικοινωνήσουμε εκ μέρους του, ήταν κάτι που εκτιμούσε αυτό καθ' αυτό και ότι για αυτόν ήταν σημαντικό να δέχεται αυτή την υποστήριξη. Με τον τρόπο του, ο JP αναζητούσε ένα χώρο όπου θα μπορούσε ελεύθερα να εκφράσει τις «αδυναμίες» του, και στην προκειμένη περίπτωση ένιωθε πως μπορούσαν να εισακουστούν και να γίνουν αποδεκτές. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι για τον ίδιο ήταν αρκετά δύσκολο να αφεθεί να λάβει υποστήριξη και φροντίδα. Έτσι επιλέξαμε να συνεχίσουμε να τον υποστηρίζουμε με τον τρόπο που ο ίδιος έβρισκε βοηθητικό.

Μετά τις πρώτες εβδομάδες, ο JP ξεκίνησε να μοιράζεται μαζί μας προκλήσεις και δυσκολίες που είχε αντιμετωπίσει στο εργασιακό του περιβάλλον στο παρελθόν,

συναισθήματα απογοήτευσης και άγχους σχετικά με την καθυστέρηση της απόφασης για το άσυλο και άλλα θέματα που τον απασχολούσαν. Αργά αλλά σταθερά, η σχέση του με τις δύο επαγγελματίες εγκαθιδρύθηκε, κάτι που έδωσε στον JP την άνεση και την εμπιστοσύνη να φέρνει ζητήματα όλο και περισσότερο προσωπικά, καθώς ήξερε πως επιτέλους είχε φωνή και μπορούσε να ακουστεί. Όπως επαναλάμβανε συχνά, στο Βαβέλ ένιωθε σαν στο σπίτι του.

6.2.4 Εύρεση εργασίας

Τρεις μήνες μετά την πρώτη συνάντηση ο JP βρήκε δουλειά σε ένα ελληνικό νησί, μέσω ενός πρακτορείου που είχαμε επικοινωνήσει κατά τη διάρκεια της διαδικτυακής αναζήτησης. Ο JP πήγε στη συνέντευξη και επελέγη για το πόστο του υπεύθυνου των *mini bar* των δωματίων ενός ξενοδοχείου. Ήταν πολύ χαρούμενος και ένιωθε ανακούφιση που επιτέλους θα μπορούσε να βγάλει κάποια χρήματα, ώστε να μπορέσει να στείλει στην οικογένεια του στην Αφρική. Την εβδομάδα πριν φύγει για το νησί, επισκεπτόταν το Βαβέλ κάθε μέρα ζητώντας βοήθεια να κλείσει τα εισιτήριά του, συμβουλές ως προς το τι να περιμένει και εκφράζοντας τα συναισθήματά του σε σχέση με την επερχόμενη αναχώρησή του.

Αφότου έφτασε στο νησί, τις πρώτες μέρες στη νέα δουλειά, μας καλούσε συχνά ώστε να μοιραστεί τη χαρά και την ευγνωμοσύνη του που μπορούσε να εργαστεί, αλλά και τον γενικότερο ενθουσιασμό του στη νέα πραγματικότητα του νησιού.

6.2.5 Παραίτηση

Με την άφιξη περισσότερων τουριστών στο νησί, η δουλειά του JP γινόταν όλο και πιο απαιτητική. Η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, σε συνδυασμό με τη δημιουργία μιας νέας ρουτίνας στη νέα του πραγματικότητα σήμανε μια περίοδο όπου ο JP είχε μικρότερη ανάγκη επικοινωνίας μαζί μας. Τρεις μήνες μετά την άφιξή του στο νησί, ο JP επέστρεψε στην Αθήνα και ήρθε να μας επισκεφθεί. Μας είπε ότι γύρισε επειδή παραιτήθηκε, επειδή κατηγορήθηκε για κλοπή χρημάτων. Όταν η αλήθεια μαθεύτηκε και ο εργοδότης κατάλαβε ότι επρόκειτο για παρεξήγηση, του ζήτησαν συγγνώμη και τον παρακάλεσαν να παραμείνει στη δουλειά του. Εμφανώς πληγωμένος, ο JP αρνήθηκε.

Μετά από μερικές συναντήσεις όπου συζητήσαμε ενδελεχώς το ζήτημα της παραίτησής του, ο JP ανέφερε επίσης ότι η δουλειά ήταν εξουθενωτική, ότι τον εξαπάτησαν όσον αφορά τις αμοιβές του και ότι δεν είχε αντιληφθεί ότι το πόστο αυτό θα του επέφερε τόση πίεση. Δώσαμε έμφαση στη σημασία των εργασιακών δικαιωμάτων, εξηγώντας τους όρους του συμβολαίου, αλλά και τις γενικότερες εργασιακές συνθήκες. Ο JP δεν ήταν ιδιαίτερα ανοιχτός σε αυτές τις συζητήσεις αρχικά, ωστόσο θεωρήσαμε ότι ήταν σημαντικό να αφιερώσουμε χρόνο στο να εξοικειωθεί με την ελληνική εργασιακή πραγματικότητα και τη σημασία κατανόησης του συμβολαίου εργασίας. Ίσως και το γεγονός ότι ο JP παραιτήθηκε από την καλοκαιρινή δουλειά του παρότι είχε οικονομική

ανάγκη δείχνει σ' ένα βαθμό την ενδυνάμωσή του ως προς την ικανότητά του να διεκδικεί τα δικαιώματά του και ανθρώπινες συνθήκες εργασίας.

6.2.6 Αναζήτηση διαμερίσματος

Ταυτόχρονα με την αναζήτηση εργασίας, το πρώτο διάστημα της υποστήριξης αφιερώσαμε αρκετό χρόνο στην αναζήτηση διαμερίσματος. Παρότι η επιθυμία αυτή δεν είχε συζητηθεί στις πρώτες συναντήσεις, οι κακές σχέσεις με τους συγκατοίκους του κατέστησαν γρήγορα τη συγκεκριμένη ανάγκη προτεραιότητα. Γι' αυτόν τον λόγο πραγματοποιούνταν δύο συναντήσεις την εβδομάδα με την ΛΥΕ, η οποία, έπειτα από κοινή διαδικτυακή αναζήτηση, καλούσε τους ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων εκ μέρους του JP. Μετά από μια σχετικά επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία ο JP κατάφερε να βρει διαμέρισμα να νοικιάσει. Οι επικοινωνιακές του δεξιότητες τον βοήθησαν να δημιουργήσει σχέση εμπιστοσύνης με τον σπιτονοικοκύρη και έτσι τον επέλεξε ανάμεσα σε άλλους υποψήφιους. Η επιτυχία αυτή τη δεδομένη χρονική περίοδο ήταν αξιοσημείωτη, αν αναλογιστεί κανείς την κατά κόρον αυξημένη ζήτηση των διαμερισμάτων στην Αθήνα και τις καθόλου σπάνιες ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές από τη μεριά των ιδιοκτητών.

Πριν την υπογραφή του συμβολαίου, συζητήθηκαν εκτενώς με τις δύο επαγγελματίες τα σημεία του συμβολαίου που ήταν σημαντικό να προσέξει καθώς και τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που προκύπτουν από την πλευρά του ενοικιαστή και του ενοικιαζόμενου με τη σύναψη μίσθωσης ενός ακινήτου. Επίσης ενημερώθηκε για τους τυπικούς και άτυπους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις των ενοίκων μιας πολυκατοικίας.

6.2.7 Υποστήριξη κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown

Το πρώτο lockdown βρήκε τον JP αρκετά φοβισμένο και διστακτικό, ενώ έβγαινε έξω μόνο για να αγοράσει φαγητό. Ήμασταν σε επαφή τηλεφωνικά κάθε εβδομάδα, συζητώντας για την καινούρια του ρουτίνα και ενημερώνοντάς τον σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνονταν για την αποφυγή εξάπλωσης του ιού. Μας μίλησε για τον φόβο του σε σχέση με τον ιό και ανέφερε ότι είχε δυσκολία στην εξασφάλιση του φαγητού του. Τον παραπέμψαμε σε μια δομή κοντά στο σπίτι του όπου μπορούσε να βρει δωρεάν φαγητό. Για τον JP ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη η επικοινωνία μαζί μας μέσω του τηλεφώνου, όπως μας έλεγε συχνά, καθώς ένιωθε πως είχε χάσει επαφή με το κοινωνικό του δίκτυο. Με τον καιρό συνειδητοποίησε νέους τρόπους να παραμείνει σε επαφή με φίλικά του πρόσωπα, και σιγά σιγά επανάκτησε την επικοινωνία παρ' όλη την έλλειψη φυσικής επαφής.

6.2.8 Εκ νέου αναζήτηση εργασίας

Η πρώτη περίοδος του lockdown κατέστησε δύσκολη τη διαζώσης επαφή με τον JP για κάποιο χρονικό διάστημα. Τον καιρό αυτό ο JP επαναπροσδιόρισε τις προτεραιότητές του, σταμάτησε παροδικά να ψάχνει για δουλειά, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τη

νέα πραγματικότητα της πανδημίας. Μετά τους δύσκολους πρώτους μήνες, ο JP μας προσέγγισε ώστε να συνεχίσουμε την αναζήτηση και έκτοτε πραγματοποιούσαμε εβδομαδιαίες συναντήσεις με στόχο την εύρεση νέας εργασίας.

Με το σταδιακό άνοιγμα του τουρισμού μετά το πρώτο lockdown, ο JP θέλησε να επικεντρώσουμε την αναζήτησή σε εποχιακές θέσεις εργασίας στον τουριστικό τομέα, καθώς από το 2015 που είχε έρθει στην Ελλάδα δούλεψε αρκετές φορές σε διαφορετικά νησιά. Ψάξαμε κυρίως αγγελίες διαδικτυακά, ενώ ο JP έκανε επίσης χρήση του δικού του δικτύου, ερχόμενος σε επαφή με πρακτορεία εύρεσης εργασίας που του συνέστησαν γνωστοί. Στην αρχή ο JP παρουσιαζόταν ιδιαίτερα αισιόδοξος, αφού στο παρελθόν πάντα έβρισκε τον τρόπο να βρει δουλειά και δεν είχε μείνει άνεργος για πολλούς συνεχόμενους μήνες. Είχε ήδη δημιουργήσει ισχυρό κοινωνικό δίκτυο, μάθαινε γρήγορα και οι επικοινωνιακές του δεξιότητες τον βοηθούσαν να κάνει καλή πρώτη εντύπωση στους εργοδότες. Ωστόσο το καλοκαίρι του 2020 δεν κατάφερε να βρει δουλειά και αυτό του προκάλεσε έντονα συναισθήματα άγχους και ανησυχία για την επαγγελματική του πορεία.

Στις συναντήσεις που πραγματοποιήσαμε εκείνη την περίοδο αφιερώσαμε αρκετό χρόνο δίνοντας χώρο στην έκφραση των συναισθημάτων άγχους, απελπισίας και απογοήτευσης. Συζητήσαμε αρκετά για τις δεξιότητες που έχει αποκτήσει και εξερευνήσαμε νέους τρόπους και μονοπάτια για να επανενταχθεί στην αγορά εργασίας. Ο JP ήταν συνεπής στα ραντεβού και σπάνια ακύρωνε προγραμματισμένη συνάντηση. Μάλιστα, με την ανακοίνωση του δεύτερου lockdown μας ζήτησε να συνεχίσουμε τις διαζώσεις συναντήσεις, καθώς η ρουτίνα που είχαμε δημιουργήσει μαζί τον βοηθούσε να παραμένει δραστήριος και κινητοποιημένος.

Εξακολούθησε να βρίσκει κίνητρο και να ψάχνει για εργασία παρότι η αναζήτηση του δεν είχε ανταπόκριση για πολύ καιρό. Μετά από μεγάλη προσπάθεια, ο ΚοιΣΠΕ Αρχιπέλαγος του προσέφερε δουλειά στον τομέα των υπηρεσιών καθαρισμού, αρχικά για μερικές εβδομάδες, όπου συνέχισε να εργάζεται τουλάχιστον μέχρι τη λήξη του έργου «Μονοπάτια Ένταξης».

6.2.9 Αναμονή για την απόφαση του ασύλου και ο αντίκτυπος στη διαδικασία ένταξης

Μια πτυχή που έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε όλες τις συζητήσεις μας όσον αφορά την ένταξη στο ελληνικό πλαίσιο αφορούσε στην καθυστέρηση της απόφασης για το άσυλο. Ο JP έκανε την αίτηση το 2015 και τέσσερα χρόνια μετά δεν είχε ακόμη εξεταστεί. Επιπροσθέτως, η πλήρης έλλειψη ενημέρωσης για την πρόοδο της αίτησής του τον γέμιζε συχνά με συναισθήματα απόρριψης και θυμού. Πολλές φορές εξέφραζε την απογοήτευσή του και την αίσθηση αδικίας από το ελληνικό κράτος, δίνοντας παραδείγματα γνωστών του που είχαν φτάσει στην χώρα αργότερα από τον ίδιο αλλά είχαν ήδη λάβει απάντηση. Ενδεχομένως, αυτό εξηγεί την αμφίθυμη στάση του απέναντι

στα μαθήματα ελληνικών που προσπαθήσαμε να τον ενθαρρύνουμε να παρακολουθήσει.

Το θέμα αυτό επανήλθε αρκετά έντονα στο προσκήνιο όταν τον κάλεσαν από την Υπηρεσία Ασύλου για να ανανεώσει την κάρτα του, τον Σεπτέμβριο του 2020. Το γεγονός ότι επικοινωνήσαν μαζί του του έδωσε ελπίδες ότι υπήρχε πρόοδος στην εξέταση της αίτησής του και η απογοήτευση, όταν κατάλαβε ότι κάτι τέτοιο δεν ίσχυε, ήταν μεγάλη. Μάλιστα, του είχαν προσφέρει προσωρινή δουλειά εκτός Αθήνας για μερικές μέρες και έπρεπε να την αρνηθεί λόγω αυτής της συνάντησης για την ανανέωση των νομιμοποιητικών εγγράφων του. Στις συναντήσεις που κάναμε τον μήνα εκείνο δώσαμε πολύ χώρο ώστε να μπορέσει να εκφράσει τα συναισθήματα θυμού απέναντι στο ελληνικό κράτος και συζητήσαμε για το αίσθημα αδιεξόδου που βίωνε.

6.2.10 Επιπλέον σκέψεις

Ο JP συμμετείχε στα «Μονοπάτια Ένταξης» με το αίτημα εργασιακής συμβουλευτικής. Ωστόσο, ο JP είχε ήδη επισκεφθεί άλλες οργανώσεις που παρέχουν την εν λόγω υπηρεσία, με μεγαλύτερη εξειδίκευση στο συγκεκριμένο κομμάτι από εμάς. Μέσα από τις συναντήσεις μας έγινε κατανοητό ότι ο JP ερχόταν στο κέντρο για να συζητήσει περαιτέρω ζητήματα που αφορούν την ζωή του, καθώς ένιωθε πως βρήκε ένα χώρο όπου μπορούσε να ακουστεί. Φυσικά στα περισσότερα ραντεβού επικεντρωθήκαμε στην αναζήτηση εργασίας, αλλά μέρα με τη μέρα κατέστη ξεκάθαρο ότι δεν ήταν ο μοναδικός λόγος που ήθελε να συνεχίσει να έρχεται. Ενώ στην πρώτη επαφή είχαμε συμφωνήσει μια σταθερή ώρα και μέρα για τις συναντήσεις, ο JP πολλές φορές ερχόταν χωρίς να μας ενημερώσει από πριν, ουσιαστικά όποτε υπήρχε κάτι που τον ταλάνιζε και ήθελε να το μοιραστεί.

Ένα εμπόδιο στην επαφή μας με τον JP ήταν ότι πολλές φορές χρησιμοποιούσε μια γλώσσα που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «κενός λόγος», γλώσσα με την οποία βρίσκαμε δύσκολο να συνδεθούμε. Αυτό ήταν κάτι που συζητήσαμε πολλές φορές με τον ψυχολόγο του, ο οποίος μας βοήθησε να εξερευνήσουμε περαιτέρω τους λόγους που τον οδηγούσαν να μιλάει έτσι. Εν γένει, η συνεργασία με τον ψυχολόγο του ήταν για εμάς καίριας σημασίας και μας βοήθησε να καταλάβουμε τις αντιδράσεις του JP πιο ενδελεχώς. Αποφασίσαμε έτσι να δίνουμε στον JP τον χώρο να εκφράζεται ελεύθερα όποτε είχε τη διάθεση να μιλήσει με αυτό τον τρόπο, προσπαθώντας να κατανοήσουμε όσο το δυνατόν καλύτερα τι είναι αυτό που θέλει να περάσει μέσα από τον φαινομενικά «κενό λόγο» του. Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία δόμησης ασφαλούς και οικείου χώρου όπου ο JP μπορεί να νιώσει αποδεκτός και όπου μπορεί να μοιραστεί ανοιχτά τις σκέψεις, τις προκλήσεις αλλά και τις προσδοκίες του ήταν μια δύσκολη διεργασία με πολλές παλινδρομήσεις. Μέχρι τη λήξη των «Μονοπατιών Ένταξης» ο JP ένιωθε ότι μπορούσε να επισκεφθεί το Βαβέλ όποτε αισθανόταν έλλειψη κινήτρου στην αναζήτηση εργασίας και όποτε ήθελε να μοιραστεί συναισθήματα απογοήτευσης και/ή απελπισίας, αλλά και όταν απλά ήθελε μια ανθρώπινη επαφή. Αυτό δεν ήταν αυτονόητο εξ αρχής,

όταν συχνά εξαφανιζόταν για εβδομάδες ή δυσκολευόταν να παραμείνει ενεργός στους «στόχους» που θέταμε από κοινού.

Ίσως, μια από τις σημαντικότερες διαπιστώσεις στην μακρόχρονη διαδικασία της σχέσης του JP με το Βαβέλ είναι η αλληλένδετη φύση των ποικίλων πτυχών της ένταξης και η ευελιξία των επαγγελματιών να υποστηρίξουν τον JP πέραν του τυπικού ρόλου τους. Αρχικά, ο ψυχολόγος δεν αρκέστηκε στην «επίλυση» των ψυχολογικών προβλημάτων του JP, αλλά αντιθέτως τον έφερε σε επαφή με ανθρώπους και οργανώσεις που μπορούσαν να τον υποστηρίξουν σε σχέση με τις πιέσεις και τις προκλήσεις που δημιουργούσαν αυτά τα προβλήματα εξαρχής (σύνδεση με δικηγόρους, οργάνωση για οροθετικούς). Κατά τον ίδιο τρόπο, οι επαγγελματίες που συνεργάστηκαν μαζί του στα «Μονοπάτια Ένταξης» δεν αρκέστηκαν στο αίτημα για την εύρεση εργασίας, αλλά τον υποστήριξαν να προετοιμαστεί για τις συνεντεύξεις, αργότερα να βρει σπίτι, και αποτέλεσαν συνδεδεμένο κρίκο ανάμεσα στον ίδιο και την κοινωνία υποδοχής, ενώ επίσης τον στήριξαν την δύσκολη περίοδο των lockdown κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Άλλος ένας σημαντικός πυλώνας της σχέσης αυτής αφορά στην αυτονομία που δόθηκε στον JP από την αρχή. Η προτεραιοποίηση των ζητημάτων που τον απασχολούσαν γινόταν πάντα από τον ίδιο και από την πρώτη στιγμή του δόθηκε το ελεύθερο να μοιραστεί μαζί μας οτιδήποτε τον πίεζε. Κάποιες φορές αυτό οδήγησε σε παλινδρομήσεις και σε δυσκολία διατήρησης του αρχικά συμφωνημένου πλαισίου. Ο ίδιος ανά διαστήματα δεν εμφανιζόταν στα ραντεβού του χωρίς προηγούμενη ενημέρωση ή ερχόταν οποιαδήποτε στιγμή και δυσφορούσε όταν δεν ασχολούμασταν μαζί του άμεσα. Με τον καιρό ωστόσο εκτίμησε την δική μας ευελιξία και κατανόησε το νόημα και τη σημασία που είχαν οι κανόνες που θέσαμε για την πιο αποτελεσματική επικοινωνία μας. Τους τελευταίους μήνες ήταν πάντα συνεπής στα ραντεβού του και μας ενημέρωνε σε περίπτωση ακύρωσης από μεριάς του.

Τέλος, το γεγονός ότι σεβαστήκαμε την ανάγκη του JP να νιώσει πως κάποιος τον ακούει, ότι είναι ένα υποκείμενο με τις δικές του ανάγκες, πιέσεις, προκλήσεις και όνειρα ήταν ίσως ο βασικός λόγος που καταφέραμε να χτίσουμε μια ουσιαστική σχέση μαζί του. Αυτό που συχνά φαντάζει αυτονόητο, αποτελεί συχνά μεγάλη πρόκληση στην επαφή των επαγγελματιών με τους εξυπηρετούμενους. Ο JP ενθαρρύνθηκε να μοιραστεί τις αγωνίες του, τις αδυναμίες του και τα αμφίθυμα συναισθήματά του απέναντι στην κοινωνία υποδοχής, κάτι που σταδιακά μας βοήθησε να τον καταλάβουμε καλύτερα ως υποκείμενο. Μπορεί τον πρώτο καιρό να δυσκολευόμασταν να κατανοήσουμε το περιεχόμενο του λόγου του, αφήνοντάς τον όμως να εκφραστεί ελεύθερα, δημιουργήσαμε από κοινού γέφυρες επικοινωνίας και κατανόησης.

6.3 ATM

Ο ATM είναι ένας 34χρονος άνδρας από χώρα της Κεντρικής Αφρικής. Στη χώρα του σπούδασε Κοινωνιολογία και Διεθνείς Οικονομικές Σπουδές, ενώ ήταν ιδιαίτερα δραστήριος πολιτικά. Τον πρώτο μήνα στην Ελλάδα τον πέρασε υπό κράτηση στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης στη Μόρια. Όπως διηγήθηκε, οι λόγοι της κράτησής του εκεί παραμένουν άγνωστοι στον ίδιο, παρ' όλες τις προσπάθειες και τα αιτήματα που υπέβαλε. Για τον ATM, η διαβίωση σε έναν τόσο μικρό χώρο με πολλούς ανθρώπους κάτω από άσχημες συνθήκες υγιεινής ήταν μια ανυπόφορη εμπειρία, μια περίοδος χαρακτηριζόμενη από πολύ θυμό και απελπισία. Κατάφερε να φτάσει στην Αθήνα και έκτοτε νοικιάζει ένα διαμέρισμα με δικά του χρήματα.

6.3.1 Η παραπομπή

Ο ATM ξεκίνησε συνεδρίες με ψυχολόγο στο Κ.Η. Βαβέλ σε μια προσπάθεια να ανακουφιστεί από ζητήματα που τον ταλάνιζαν τον πρώτο καιρό της διαμονής του στην Αθήνα. Τον καιρό εκείνο ένιωθε ιδιαίτερα απεγνωσμένος, είχε αποσυρθεί κοινωνικά ενώ κάποιες φορές είχε εκρήξεις οργής και επιθετική συμπεριφορά. Μετά από κάποιους μήνες ο ATM ένιωθε καλύτερα, έχτισε μια σχέση εμπιστοσύνης με τον ψυχολόγο του και σταδιακά ξεπέρασε αρκετά από τα προβλήματα αυτά. Όπως είπε ο ίδιος: *«ο ψυχολόγος ήταν εκεί για μένα μια σκοτεινή περίοδο της ζωής μου, μια περίοδο όπου ένιωθα λες και ήμουν σπασμένος στα δύο, μια διπλή προσωπικότητα»*. Ο ATM ανέκτησε την κοινωνικότητά του, ένα από τα δυνατότερα σημεία του, όπως και την αίσθηση αυτοελέγχου και ελπίδας. Τον Ιούλιο του 2019 παραπέμφθηκε στα «Μονοπάτια Ένταξης» από τον ψυχολόγο του, με αίτημα να βρει και πάλι τη δημιουργικότητά του και να στηριχθεί, ώστε να κυνηγήσει τις φιλοδοξίες και τα όνειρά του.

6.3.2 Πρώτες συναντήσεις

Από την πρώτη στιγμή που γνωρίσαμε τον ATM κατέστη προφανές το ιδιαίτερο ταπεραμέντο του. Ο ATM είχε αξιοθαύμαστες επικοινωνιακές δεξιότητες ενώ είχε και τεράστια αυτοπεποίθηση και πίστη στις ικανότητές του. Μας πήρε λίγο χρόνο να συν-κατασκευάσουμε ένα πρόγραμμα συναντήσεων και να εγκαθιδρύσουμε τους «κανόνες». Ο ATM ήξερε τους λόγους για τους οποίους ήταν εκεί, κατανοώντας σε γενικά πλαίσια τι μπορούσαμε και τι δεν μπορούσαμε να κάνουμε εμείς για αυτόν, ενώ εκτιμούσε και την πρωτοβουλία και τον λόγο ύπαρξης των «Μονοπατιών Ένταξης». Ένα από τα πράγματα που μας έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν η εξοικείωση του με τον «δυτικό τρόπο σκέψης» παρότι δεν ήταν στην Ελλάδα πολλά χρόνια, όπως και η συνέπεια του στις συναντήσεις, για τις οποίες ήταν πάντα στην ώρα του. Το κίνητρο και η ενέργειά του ήταν στα ύψη, και μας πήρε μόνο λίγες συναντήσεις να συνδεθούμε μαζί του.

6.3.3 Αιτήματα, στόχοι και προσδοκίες

Το πρώτο αίτημα του ATM εκφράστηκε ξεκάθαρα από τον ίδιο. «*Να εξαπλώσω και να μεταδώσω το όραμά μου και τις ιδέες μου*», και να νιώσει «αναγνωρισμένος» σε μια χώρα όπου το νομικό καθεστώς του είναι εκκρεμές και όπου δεν νιώθει κοινωνικά ενταγμένος. Η καλή του οικονομική κατάσταση του επέτρεπε να τα βγάξει πέρα σχετικά άνετα με τις βασικές του ανάγκες και δεν αντιμετώπιζε προβλήματα στέγασης ή σίτισης. Γι' αυτό τον λόγο, όπως μας είπε, «*η κύρια προτεραιότητά μου, διασχίζοντας την τέταρτη δεκαετία της ζωής μου, αφορά στην αυτοπραγμάτωση και την εκπλήρωση των ονείρων μου*». Ο στόχος του δεν ήταν να βρει οποιαδήποτε εργασία, αλλά μια πρόκληση, μια δραστηριότητα όπου θα βρει τον χώρο να εξελιχθεί και ν' αναπτυχθεί. Ευελπιστούσε να δημιουργήσει ένα εργασιακό πλαίσιο σε συμφωνία με το όραμά του και που σε δεύτερη φάση θα μπορούσε να του προσφέρει βιοποριστικές ευκαιρίες και να καλύψει τις βασικές του ανάγκες.

Σύμφωνα με τον ATM, η κύρια πρόκληση που αντιμετώπιζε για την εκπλήρωση των στόχων του είχε να κάνει με τις στερεοτυπικές πεποιθήσεις της κοινωνίας υποδοχής για την προσφυγική/ μεταναστευτική κοινότητα όπως επίσης και οι κοινωνικό/οικονομικό/νομικό /πολιτισμικές διαφορές που σχετίζονταν με τη διαδικασία για τη δημιουργία μιας ατομικής επιχείρησης στην Ελλάδα σε σχέση με τη χώρα όπου μεγάλωσε.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο ATM δεν εξέφρασε ποτέ ανησυχία για το νομικό του καθεστώς, παρότι η αίτηση ασύλου του είχε ήδη απορριφθεί δύο φορές, ενώ έμοιαζε ιδιαίτερα αμφίβολο ότι θα αναγνωριστεί ως πρόσφυγας. Ο ATM δεν φαινόταν να πτοείται συναισθηματικά, να νιώθει ματαίωση ή απογοήτευση, ούτε σταμάτησε ποτέ να πιστεύει στα όνειρά του για όσο καιρό τον υποστηρίξαμε.

6.3.4 Τρόποι υποστήριξης

Δεδομένης της προσέγγισής μας και των δεξιοτήτων του ATM, ο στόχος της ενταξιακής διαδικασίας δεν αφορούσε απλές λύσεις και «απαντήσεις» στα σύνθετα και πολύ προσωπικά ερωτήματα που έθετε. Αντιθέτως, κατά τη διάρκεια των συναντήσεών μας δόθηκε έμφαση στην πρόσβαση σε έγκυρες πληροφορίες, στο χτίσιμο δικτύων και στη διερεύνηση ανοιχτών προσκλήσεων για τη συμμετοχή σε πρωτοβουλίες διάφορων οργανώσεων και ομάδων, που είχαν κοινούς στόχους με τον ATM. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίσαμε ότι ο ATM θα επέλεγε ο ίδιος το μονοπάτι που του έδινε νόημα.

Οι συναντήσεις μας συχνά είχαν ως στόχο να γεφυρώσουν τη δημιουργικότητα και τη φαντασία του ATM με την κοινωνική πραγματικότητα. Κοινώς να βρούμε τρόπους να σχηματίσουμε ένα σχέδιο που από τη μία να είναι σύμφωνο με τα οράματα και τους στόχους του και από την άλλη να είναι απτό, εφικτό, και με ξεκάθαρα και χειροπιαστά βήματα. Ψάξαμε έτσι μαζί για ευκαιρίες συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και δικτύωσης, οι οποίες θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν τις δεξιότητές του, να ενισχύσουν τον κοινωνικό του κύκλο και να φωτίσουν τις υπάρχουσες δυνατότητές του.

Ο ATM ξεκίνησε να παρακολουθεί διάφορες ημερίδες ενημέρωσης για επαγγελματικά θέματα, κάποιες εκ των οποίων απευθύνονταν συγκεκριμένα σε μετανάστες και πρόσφυγες και άλλες στον γενικότερο πληθυσμό. Σε πολλές εξ αυτών, δεν αρκέστηκε στην απλή συμμετοχή, αλλά βρίσκοντας οργανώσεις που μοιράζονταν τις φιλοδοξίες και τα οράματά του, έκανε προτάσεις για συνεργασία. Έτσι, πολλές από τις συναντήσεις μας αφορούσαν την ανατροφοδότηση αναφορικά με τη συμμετοχή του σε αυτές τις πρωτοβουλίες. Συζητήσαμε για τους τρόπους με τους οποίους προσέγγιζε διάφορους επαγγελματίες ή εκπροσώπους οργανώσεων, για τις διαπιστώσεις που έκανε και για τα μαθήματα που έπαιρνε από αυτές. Για παράδειγμα, συχνά έφερνε ερωτήματα του τύπου «*μήπως φλυαρούσα ή μονοπωλούσα τη συζήτηση;*», «*ήμουν αρκετά ανοιχτός στην επικοινωνία μαζί τους;*», «*ήμουν επαρκώς προετοιμασμένος και συγκεντρωμένος;*», «*τι μπορώ να κάνω καλύτερα;*», «*αυτή η οργάνωση μοιράζεται πράγματι τις ίδιες αξίες με εμένα;*». Αποφεύγαμε να απαντήσουμε ευθέως και προσπαθούσαμε περισσότερο να κατανοήσουμε από κοινού το νόημα αυτών των ερωτημάτων, ώστε να μπορέσει ο ίδιος να τα απαντήσει με τον δικό του τρόπο στη συνέχεια.

Ο ATM δεν επαναπαύθηκε, ούτε απογοητεύτηκε. Ερχόταν σχεδόν σε κάθε συνάντηση φέρνοντας κάτι καινούριο και ήταν ιδιαίτερα επικριτικός με τον εαυτό του, ψάχνοντας τρόπους να βελτιώσει τις ικανότητές του και τον τρόπο που παρουσίαζε τον εαυτό του και τις ιδέες του. Στις συναντήσεις, εμείς είχαμε περισσότερο τον ρόλο του διευκολυντή παρά της υποστηρικτικής φιγούρας και ο ATM πάντα καλούνταν να σχηματίσει τα δικά του συμπεράσματα μέσα από διαφορετικές πληροφορίες που μπορούσαμε να του δώσουμε ανάλογα με την περίπτωση. Μιλούσε πάντα ανοιχτά για τα σχέδια του εκτιμώντας τη στάση μας και μη διστάζοντας να επικοινωνήσει τυχόν διαφωνίες του.

Μέχρι την τελευταία συνάντηση που προγραμματίσαμε, ο ATM είχε ήδη σχηματίσει ένα συγκεκριμένο επιχειρηματικό σχέδιο και βρισκόταν στην πρώτη φάση της πραγματοποίησής του. Έμοιαζε πολύ ενθουσιασμένος με τα σχέδιά του και ένιωθε χαρούμενος για τους συνεργάτες που κατάφερε να βρει, όπως και για τον δημιουργικό χώρο που βρήκε για να διοργανώσει την πρωτοβουλία του.

6.3.5 Ένας ασφαλής χώρος να ονειρεύεσαι και να ζεις' μια μακροπρόθεσμη διεργασία

Ο ATM αντιμετωπίζει διάφορες προκλήσεις, μεταξύ των οποίων και η αβέβαιη εξέλιξη του αιτήματός του για διεθνή προστασία. Συχνά ο ίδιος δυσκολεύεται να μοιραστεί το συναίσθημα της αγωνίας που συνοδεύει αυτή την πτυχή της καθημερινότητάς του. Για εμάς, το σημαντικό ήταν να νιώθει ότι γίνεται αποδεκτός, ελπίζοντας ότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα αποδεχτεί και ο ίδιος τον εαυτό του και θα διαχειριστεί την αβέβαιη κατάσταση με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο.

Ακόμη και έτσι, ο ATM έχει βρει τρόπους να είναι παραγωγικός και να πετυχαίνει τους στόχους του χάρη στις προϋπάρχουσες δεξιότητες, τη μόρφωσή του, και την ικανότητά του να δημιουργεί κοινωνικά δίκτυα. Το «βάρος» της προσφυγικής ταυτότητας είναι μια

επίπονη διαδικασία που τραυματίζει την αίσθηση παντοδυναμίας του, ωστόσο είναι και μια διεργασία μέσα από την οποία μαθαίνει καθημερινά ν' αντιμετωπίζει νέες προκλήσεις. Η συνοδεία του ATM σε αυτή τη διαδικασία διαχείρισης των προκλήσεων και των αλλαγών αποτελούσε για εμάς βασικό κομμάτι της παρεχόμενης υποστήριξης.

Μετά από μια δύσκολη πρώτη περίοδο στην Ελλάδα, ο ATM είχε βρει το κίνητρο να παραμένει δραστήριος, να κυνηγάει τα όνειρά του. Εμείς ήμασταν απλά εκεί για να συνοδεύσουμε αυτή την προσπάθεια, να τονίζουμε τις δυνατότητές του και να τον στηρίζουμε ώστε να είναι σε θέση να κατανοεί τους τρόπους μέσα από τους οποίους οι δυσκολίες τον βοήθησαν και εξακολουθούσαν να τον βοηθούν να αναπτυχθεί.

6.3.6 Επιπλέον σκέψεις

Η διαδικασία του χτισίματος της σχέσης με τους εξυπηρετούμενους στα «Μονοπάτια Ένταξης» έδωσε έμφαση στον άνθρωπο, περισσότερο από ό,τι στην «πληροφορία». Ο σκοπός μας δεν ήταν απλά να φέρουμε τους ανθρώπους σε επαφή με τις συγκεκριμένες οργανώσεις ή υπηρεσίες που μπορούσαν να τους βοηθήσουν με βάση το αίτημά τους, αλλά η δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου, όπου ο κάθε εξυπηρετούμενος θα ένιωθε ότι μπορεί να ακουστεί και να εκφραστεί ελεύθερα. Η περίπτωση του ATM ήταν αρκετά διαφορετική από τα υπόλοιπα άτομα, καθιστώντας σαφές ότι η προσφυγική εμπειρία δεν είναι ενιαία ή ομοιογενής και δεν μπορεί να γενικευτεί. Ο ATM είχε τα μέσα να καλύπτει τις βασικές του ανάγκες και οι στόχοι του ήταν πιο άμεσα συνδεδεμένοι με την αυτοπραγμάτωση και τη νοηματοδότηση της ζωής του στην νέα χώρα. Σε αυτό το μονοπάτι, κληθήκαμε να συνοδεύσουμε τον ATM να προσδιορίσει και να κατανοήσει πλήρως τις ανάγκες και τις επιθυμίες του στη δεδομένη χρονική περίοδο της ζωής του και στη συνέχεια να τον υποστηρίξουμε ώστε να τις κάνει πράξη. Ο ρυθμός και τα βήματα ορίστηκαν από τον ίδιο.

Όπως για κάθε άνθρωπο, οι ανάγκες που φάνταζαν επείγουσες και επιτακτικές μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν ήταν απαραίτητα συνδεδεμένες με τον πρωταρχικό του σκοπό ή αίτημα. Ο ρόλος μας σε αυτές τις περιπτώσεις δεν ήταν να τον «επαναφέρουμε» πίσω στο στόχο του, αλλά να τον ακούσουμε και να προσπαθήσουμε μαζί να κατανοήσουμε την πληθώρα των αναγκών αυτών και τη σύνδεσή τους με το σύνολο των προσδοκιών και των ονείρων του.

Κατά τη διάρκεια των συναντήσεών μας ανοίξαμε πολλά διαφορετικά θέματα που αφορούσαν σε ποικιλία αιτημάτων και βρήκαμε ευκαιρίες για δημιουργικές δραστηριότητες. Επίσης, ο ATM απέκτησε πρόσβαση στο δημόσιο σύστημα υγείας, μαθαίνοντας να κλείνει ραντεβού διαδικτυακά μόνος του. Ένα άλλο αίτημα του ήταν να τον βοηθήσουμε να βρει προορισμό για διακοπές που να του ταιριάζει. Σε κάποιες συναντήσεις μιλήσαμε ακόμη και για τον έρωτα και τον τρόπο που ο ίδιος φανταζόταν το ιδανικό του σπίτι με την ιδανική οικογένεια. Μέσα από αυτές τις συζητήσεις εξερευνήσαμε τι σημαίνει για τον ίδιο η πατρότητα και η έννοια της οικογένειας εν γένει.

7. Προκλήσεις

Η ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης» αντιμετώπισε διάφορες προκλήσεις που κλήθηκε ν' αντιμετωπίσει κατά τη διάρκεια του έργου σε πολλαπλά επίπεδα. Προκλήσεις που αφορούσαν στη λειτουργία της ομάδας και των σχέσεων εντός αυτής, στην επικοινωνία και στη διαμόρφωση των σχέσεων με τους εξυπηρετούμενους καθώς και στο ευρύτερο κοινωνικό/οικονομικό/ πολιτικό πλαίσιο. Αντιμετωπίσιμες ή μη, οι προκλήσεις αυτές αποτέλεσαν εφιαλτήριο για περαιτέρω ζυμώσεις, αναστοχασμό και σκέψη εντός της ομάδας. Παρακάτω παρουσιάζουμε κάποιες από αυτές τις προκλήσεις και περιγράφουμε συνοπτικά τους τρόπους που τις διαχειριστήκαμε, όπου αυτό κατέστη δυνατό.

- Η **δημιουργία μιας κοινής γλώσσας και μια κοινής προσέγγισης** για τη διεργασία ένταξης αποτέλεσε μια διαρκή πρόκληση για την ομάδα, αφού για τον καθένα και την καθεμιά μας η έννοια της ένταξης έφερε μια διαφορετική σημασία εμπροσθιμένη από τις εμπειρίες, τις γνώσεις και τα εργαλεία που διαθέταμε. Κοινώς, στην ερώτηση «τι σημαίνει ένταξη;» στην ομάδα υπήρχαν ισάριθμες απαντήσεις με τα μέλη της. Για να δημιουργηθεί λοιπόν μια πιο συνεκτική προσέγγιση γύρω από αυτό το ζήτημα και κατ' επέκταση γύρω από τις παρεχόμενες υπηρεσίες χρειάστηκε χρόνος, συζήτηση, δράση, αναστοχασμός και συνεχόμενη εκπαίδευση.

- Η **πολιτισμική ταπεινότητα των επαγγελματιών** ήταν ένα επιπλέον θέμα που κλήθηκε να διαχειριστεί η ομάδα καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης του έργου. Όπως είναι γνωστό από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, για την καλύτερη υποστήριξη ενός πρόσφυγα είναι κομβικής σημασίας όχι απλά η γνώση και η κατανόηση των κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών που τον ή την έχουν διαμορφώσει και επηρεάζουν την καθημερινότητά και τις αποφάσεις του ή της σχετικά μ' αυτή αλλά, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο εμπλουτισμός αυτής της γνώσης και κατανόησης με μια διάσταση αυτοκριτικής και αναστοχαστική ως προς τη δυναμική που αναπτύσσεται στη σχέση με τους ανθρώπους με τρόπο που να εξισορροπείται η σχέση εξουσίας μεταξύ επαγγελματιών και προσφύγων και ν' αποφεύγονται οι πατερναλιστικές στάσεις των μεν προς τους δε. Η αξιοποίηση της δομικής επάρκειας επιτρέπει, επιπλέον, ν' αποφεύγεται η γενικευμένη (και απλοϊκή) ψυχιατρικοποίηση των φαινομένων και η κατανόησή τους μέσα από τη ματιά της πολυπλοκότητας.

- Τα **πολύ διαφορετικά αιτήματα για υποστήριξη** που προέκυψαν από τους εξυπηρετούμενους αποτέλεσαν μια επιπλέον πρόκληση για τους επαγγελματίες της ομάδας. Από θέματα που αφορούσαν την εργασία και την υγεία μέχρι θέματα που άγγιζαν πιο αφηρημένες μορφές ένταξης όπως η διαμόρφωση των έμφυλων σχέσεων και η θέση των γυναικών στην κοινωνία, η ομάδα των «Μονοπατιών Ένταξης» στα τρία χρόνια συνάντησε μεγάλη ποικιλία αιτημάτων υποστήριξης που κανένας και καμία επαγγελματίας δεν μπορούσε να γνωρίζει εξ αρχής. Για τη διαχείριση αυτού του ζητήματος, που συχνά δημιουργούσε μια αίσθηση χάους και ανημποριάς στους και στις

επαγγελματίες, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν το μοίρασμα και η αλληλοβοήθεια στην ομάδα καθώς και η προσέγγιση που ακολουθήθηκε κατά την οποία οι επαγγελματίες δεν καλούνταν να πάρουν τη θέση του ειδικού επί των ζητημάτων της ένταξης. Έτσι, δημιουργήθηκε η συνθήκη αρχικά στην ομάδα και κατ' επέκταση στη σχέση με τους εξυπηρετούμενους κατά στην οποία όλα τα αιτήματα μπορούσαν να γίνουν αντικείμενο συζήτησης και να ακουστούν αλλά δεν μπορούσαν όλα να λυθούν.

- **Οι συχνές αλλαγές τόσο στην παροχή υπηρεσιών και στα δίκτυα υποστήριξης όσο και στις πολιτικές και στο νομοθετικό πλαίσιο που αφορούν την ένταξη** ήταν ένα διαρκές ζήτημα που καλούνταν η ομάδα να διαχειριστεί. Σ' ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον είναι χρονοβόρο και συχνά αδύνατο να παραμένει κανείς ενημερωμένος για τις εξελίξεις. Επίσης είναι δύσκολο να δημιουργηθεί η αίσθηση ασφάλειας και σταθερότητας που χρειάζεται για να διευκολυνθεί η διεργασία της ένταξης. Μαθήματα ελληνικών που ξαφνικά σταματούσαν, απροειδοποίητες αλλαγές σχετικά με την οικονομική υποστήριξη ή με τις συνθήκες στέγασης των εξυπηρετούμενων, επαγγελματίες που συχνά άλλαζαν θέσεις, υπηρεσίες βασισμένες σε χρηματοδοτήσεις διάρκειας τριών μηνών και πολλά άλλα παραδείγματα ραγδαίας μεταβολής του πλαισίου, που χρειάστηκε να επεξεργαστεί και η ομάδα και οι εξυπηρετούμενοι. Για την καλύτερη αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου και για την καλύτερη διαχείριση της ματαιώσης και της απογοήτευσης που συχνά προκύπτουν από αυτές τις διαδικασίες, προσπαθήσαμε από τη μια να δώσουμε χρόνο και ενέργεια για την ενημέρωσή μας και παράλληλα να αποδεχτούμε όσο μπορούσαμε αυτή τη δυσκολία που ενυπάρχει στο συγκεκριμένο πλαίσιο εργασίας.

- Μια επιπλέον πρόκληση που αντιμετωπίσαμε ως έργο που είχε στόχο την υποστήριξη στην ένταξη ήταν η τεράστια **αβεβαιότητα, απογοήτευση και ματαιώση** που δημιουργούσε στους εξυπηρετούμενους και ενίοτε και στις συμβούλους ένταξης **η μακροχρόνια αναμονή κατά τη διαδικασία εξέτασης των αιτημάτων ασύλου, η διαχείριση των αρνητικών απαντήσεων καθώς και οι πολλαπλές δυσκολίες που έθετε το ευρύτερο πλαίσιο, το σύστημα, το εχθρικό κλίμα και οι αποτρεπτικές πολιτικές.** Θα λέγαμε ότι κατά τη διάρκεια των «Μονοπατιών Ένταξης» μεγάλο μέρος των συναντήσεων με τους εξυπηρετούμενους καταλάμβανε η συζήτηση και η υποστήριξη κατά τη διάρκεια αυτής της αναμονής. Μια συνεχώς ανοιχτή εκκρεμότητα που επανερχόταν τακτικά όσο εξελισσόταν η πορεία ένταξης και που συχνά βιωνόταν με πιο έντονα συναισθήματα έπειτα από την κατάκτηση ενός στόχου. Ήταν σαν, ερχόμενοι πιο «κοντά» στην κοινωνία υποδοχής, το ενδεχόμενο μιας αρνητικής απάντησης να είχε περισσότερο κόστος. Στο πλαίσιο αυτό, πολύ δύσκολες ήταν οι περιπτώσεις που η ομάδα των επαγγελματιών χρειάστηκε να συνοδεύσει τους εξυπηρετούμενους στη διαδικασία διαχείρισης μιας αρνητικής απόφασης από την Υπηρεσία Ασύλου.

Οι ματαιώσεις αυτές είχαν φυσικά αντίκτυπο και στις και στους επαγγελματίες της ομάδας που αναλάμβαναν την υποστήριξη. Καλούμασταν να διαχειριστούμε τις δικές

μας ματαιώσεις όταν βρισκόμασταν αντιμέτωποι και αντιμέτωπες με ανασταλτικούς παράγοντες και εμπόδια. Η πλαισίωση της ομάδας των επαγγελματιών, η αλληλο-υποστήριξη, το μοίρασμα καθώς και οι δράσεις συνηγορίας και διεκδίκησης μιας αλλαγής, δρούσαν, αυτή τη φορά, «θεραπευτικά» για εμάς, βοηθώντας να αντέξουμε συχνά τα μη εύκολα διαχειρίσιμα και επώδυνα κομμάτια της εργασιακής μας πρακτικής.

Ίσως η μεγαλύτερη πρόκληση για την ομάδα ήταν **η έλλειψη πολιτικών που να διευκολύνουν τη διαδικασία ένταξης και παράλληλα ενός κεντρικού σχεδιασμού παρεμβάσεων προς αυτή την κατεύθυνση**. Κοινώς η έλλειψη ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ένταξης που χαρακτηρίζει την κοινωνία υποδοχής δημιουργεί μια χαοτική κατάσταση η οποία δυσκολεύει την καθημερινότητα τόσο των εξυπηρετούμενων όσο και των επαγγελματιών που τους υποστηρίζουν ενώ παράλληλα δίνει χώρο σε στάσεις και συμπεριφορές που δεν είναι ευνοϊκές προς την κατεύθυνση της ένταξης. Εξάλλου, η έλλειψη πολιτικών ένταξης μπορεί να γίνει αντιληπτή και ως μια πολιτική για την (από) ένταξη. Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, που συχνά οι εξυπηρετούμενοι το βίωναν από αδιάφορο έως και εχθρικό, η ομάδα των επαγγελματιών χρειάστηκε πολλές φορές να επινοήσει τρόπους αρχικά για ν' αντέξει η ίδια και στη συνέχεια να υποστηρίξει τους εξυπηρετούμενους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

8. Σε αναζήτηση καλών πρακτικών

Κατά τη διάρκεια των τριών χρόνων υλοποίησης των «Μονοπατιών Ένταξης» και στην προσπάθεια αντιμετώπισης κάποιων από τις προαναφερθείσες προκλήσεις ανακαλύψαμε, επιβεβαιώσαμε, προέκυψαν διάφορες πρακτικές που θα λέγαμε ότι λειτούργησαν βοηθητικά στην πιο εύρυθμη λειτουργία της ομάδας και στην καλύτερη υποστήριξη των εξυπηρετούμενων. Θεωρούμε λοιπόν σημαντικό να μοιραστούμε αυτές τις καλές πρακτικές, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι η χρησιμότητα και η απόδοση αυτών εξαρτάται πάντα από τις ειδικές συνθήκες του κάθε πλαισίου εργασίας.

- Η **συστηματική χαρτογράφηση και παρακολούθηση των παρεχόμενων υπηρεσιών** από άλλες οργανώσεις, δημόσιους φορείς, κοινότητες, ομάδες αποτελεί πολύ σημαντική διαδικασία για τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Γνωρίζοντας τους ήδη υπάρχοντες πόρους, οι επαγγελματίες μπορούν να διαμορφώσουν ένα καλύτερο πλαίσιο παραπομπών και δικτύωσης των εξυπηρετούμενων και να αποφύγουν τη σπατάλη πόρων παρέχοντας υπηρεσίες που δεν χρειάζονται ή που ήδη παρέχονται από κάποιον άλλο φορέα. Την ίδια στιγμή, έχουν μια καλύτερη εικόνα για τις υφιστάμενες ελλείψεις και μπορούν να αναδιαμορφώσουν, αν είναι δυνατόν, τις υπηρεσίες τους ώστε να καλύψουν αυτές τις ανάγκες ή/ και να ενημερώσουν/ κινητοποιήσουν τους αρμόδιους φορείς προς μια τέτοια κατεύθυνση. Είναι κομβικής σημασίας, η χαρτογράφηση αυτή να περιλαμβάνει και τους άτυπους πόρους που υπάρχουν στην κοινότητα και που συχνά οι επαγγελματίες αγνοούν την ύπαρξη τους. Σ' αυτό το σημείο, η συνεισφορά των ΛΥΕ μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη, καθότι συχνά όχι μόνο γνωρίζουν την ύπαρξη τέτοιων πόρων αλλά τους έχουν χρησιμοποιήσει, φέροντας έτσι μια ολοκληρωμένη εικόνα.

- Η **χαρτογράφηση αποτελεί μια διαρκή διαδικασία γνωριμίας και διασύνδεσης με τους υφιστάμενους πόρους της κοινότητας**. Έτσι, όταν μιλάμε για χαρτογράφηση είναι απαραίτητο πέρα από την τυπική καταγραφή των υπηρεσιών, να επιδιώκεται η γνωριμία με τους φορείς και η ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας. Η δημιουργία μιας κοινής κουλτούρας αναφορικά με την έννοια της ένταξης και η από κοινού δουλειά για την ολόπλευρη χρήση των διαθέσιμων πόρων (που συνιστά έναν στόχο της ένταξης γενικά) είναι σημαντικό επίσης να επιδιώκεται, καθώς δίνει καλύτερα αποτελέσματα. Παρόλο που αυτή η πρακτική μπορεί με μια πρώτη ματιά να φαντάζει πολυτέλεια από άποψη χρόνου για πολλούς και πολλές από εμάς, ωστόσο στην ουσία βοηθάει στην αποφυγή άσκοπων παραπομπών και ανοίγει τον δρόμο για μια πιο φροντισμένη μορφή δικτύωσης των εξυπηρετούμενων.

- Η **επικοινωνία μεταξύ των επαγγελματιών που συνεργάζονται με έναν εξυπηρετούμενο και η δημιουργία δικτύων υποστήριξης από διαφορετικούς φορείς συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης προσέγγισης για την υποστήριξη των προσφύγων**. Είναι σημαντικό λοιπόν οι επαγγελματίες που καλύπτουν διαφορετικές ανάγκες ενός εξυπηρετούμενου να συζητάνε για τυχόν προκλήσεις ή

ανησυχίες που έχουν, να ανταλλάσσουν πληροφορίες και ιδέες και να διαμορφώνουν από κοινού στόχους. Μ' αυτόν τρόπο, πέρα από την αποφυγή αλληλοεπικαλύψεων, οι επαγγελματίες, ως μέλη ενός δικτύου πια, μπορούν να έρθουν σε επαφή και με άλλες πλευρές της ζωής των εξυπηρετούμενων, να επιμεριστούν την ευθύνη και το βάρος που συχνά προκύπτει και παράλληλα δημιουργούν έναν χώρο που μπορούν να μοιραστούν τις κοινές απογοητεύσεις και αδιέξοδα.

- **Οι παρεμβάσεις υποστήριξης που αφορούν τους πρόσφυγες χρειάζεται να είναι μακρόπνοες και σταθερές**, καθότι η ένταξη των ανθρώπων σε μια νέα κοινωνία είναι μια διαδικασία που απαιτεί σε πολλές περιπτώσεις πολύ χρόνο καθώς οι αμοιβαίες προσαρμογές και αλλαγές είναι συχνά χρονοβόρες. Αυτός ο παράγοντας είναι σημαντικός τόσο κατά τον σχεδιασμό όσο κατά την υλοποίηση παρεμβάσεων προς αυτή την κατεύθυνση. Η διάρκεια και η σταθερότητα είναι σημαντικές, ούτως ώστε να μπορεί να δημιουργηθεί μια αίσθηση ασφάλειας και στους επαγγελματίες και στους εξυπηρετούμενους. Χρειάζεται χρόνος για να δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης, τέτοια που να μπορεί να συνοδέψει έναν εξυπηρετούμενο στις καθημερινές δυσκολίες που προκύπτουν στη διαδρομή του. Η ασυνέχεια και η απότομη διακοπή των παρεμβάσεων οδηγούν στην κόπωση και στην απογοήτευση των ανθρώπων με αποτέλεσμα συχνά να διαρρηγνύεται η εμπιστοσύνη στο πλαίσιο και, κατά συνέπεια, στους επαγγελματίες.

-**Ο χρόνος αναστοχασμού και συζήτησης είναι πολύτιμος, χρειάζεται να τον διεκδικούμε και να τον προστατεύουμε σε καθημερινή βάση**. Συχνά οι καθημερινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι εξυπηρετούμενοι τίθενται με όρους επείγοντος εντείνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την αίσθηση ότι πρέπει να δράσουμε άμεσα. Αυτή η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει τους επαγγελματίες αλλά και τους εξυπηρετούμενους στην εξόντωση, στην απογοήτευση και συχνά στην παραίτηση καθότι είναι πολύ εύκολο να προσανατολιστούμε προς μια κατεύθυνση αδιάκοπης πράξης χωρίς να δίνουμε χώρο στις στιγμές του αναστοχασμού και της συζήτησης με την ομάδα. Στις στιγμές δηλαδή που μπορεί να βοηθήσουν στην αναπλαισίωση της κατάστασης, στη δημιουργία ενός άλλου τρόπου διαχείρισης ή ακόμα και στην αποδοχή μιας συνθήκης που δεν αλλάζει άμεσα. Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί ότι δεν επιχειρούμε να αμφισβητήσουμε την επείγουσα διάσταση που συχνά υπάρχει στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες, αλλά να εντοπίσουμε πρακτικές πλαισίωσης και διαχείρισης που να κάνουν πιο αποτελεσματική και βιώσιμη την καθημερινή μας πρακτική σε βάθος χρόνου.

-**Η δημιουργία μιας ισότιμης σχέσης μεταξύ των επαγγελματιών και των εξυπηρετούμενων αποτελεί την απαρχή για οποιαδήποτε παρέμβαση που αφορά την υποστήριξη στην ένταξη**. Πολλές φορές οι επαγγελματίες τείνουμε να θεωρούμε ότι γνωρίζουμε καλύτερα με ποιόν τρόπο μπορεί κάποιος πρόσφυγας να ενταχθεί στην ελληνική κοινωνία, διότι είμαστε πιο εξοικειωμένοι με το κοινωνικό/ πολιτικό/ νομικό/ οικονομικό σύστημα που επικρατεί. Αυτή η προσέγγιση οδηγεί εκ προοιμίου στη

δημιουργία μιας ανισότιμης σχέσης όπου ο εξυπηρετούμενος συχνά γίνεται αντιληπτός μέσα από μια θέση είτε θύματος είτε ενός ανθρώπου που δεν βρίσκεται σε θέση να αναλάβει τη ζωή του. Είναι λοιπόν σημαντικό να επιδιώκουμε διαρκώς να βλέπουμε πέρα από αυτόν τον «εύκολο» τρόπο σκέψης και να προσπαθούμε να συνδεθούμε με ό,τι αποτελεί προτεραιότητα και ζητούμενο για κάθε εξυπηρετούμενο. Εξάλλου οι άνθρωποι με προσφυγική εμπειρία μπορεί να μην γνωρίζουν καλά ή και καθόλου τον τρόπο λειτουργίας της νέας κοινωνίας, αλλά πέρα από αυτό συνεχίζουν να έχουν τα δικά τους όνειρα, επιθυμίες και στόχους και είναι αυτοί που εν τέλει αποφασίζουν προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν. Μια ισότιμη σχέση λοιπόν με έναν επαγγελματία μπορεί να αποτελέσει μια γέφυρα με τη νέα κοινωνία δίνοντάς τους όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για να μπορούν να επιλέξουν οι ίδιοι και οι ίδιες πώς θα τις αξιοποιήσουν χαράζοντας το δικό τους «μονοπάτι ένταξης».

- **Η συμπερίληψη των ΛΥΕ σε παρεμβάσεις που αφορούν την ένταξη των προσφύγων είναι κομβική για την καλύτερη υποστήριξη των εξυπηρετούμενων.** Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι ΛΥΕ μπορούν να συντελέσουν καθοριστικά στην πολιτισμική επάρκεια και την πολιτισμική ταπεινότητα της ομάδας εργασίας, να αναδείξουν άλλες πτυχές της ιστορίας των ανθρώπων, να εμπλουτίσουν τις γνώσεις για τα άτυπα δίκτυα υποστήριξης και να παρέχουν σημαντική υποστήριξη στους εξυπηρετούμενους. Χρειάζεται λοιπόν να αποκτήσουμε μια κουλτούρα συνεργασίας και αναγνώρισης της συνεισφοράς των ΛΥΕ, ως μελών που λειτουργούν συμπληρωματικά στη διαδικασία υποστήριξης και όχι αντικαθιστώντας τους άλλους επαγγελματίες, ώστε να δημιουργηθεί ένας μόνιμος και σταθερός χώρος για αυτούς στις ομάδες εργασίας.

- **Οι δράσεις συνηγορίας αποτελούν έμμεσο κομμάτι της υποστήριξης των εξυπηρετούμενων και χρειάζεται να αφιερώνεται χρόνος και ενέργεια προς αυτή την κατεύθυνση.** Οι επαγγελματίες που συνοδεύουν τους πρόσφυγες στη διαδικασία ένταξης καθίστανται μάρτυρες των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν, των εμποδίων που διαμορφώνει το ίδιο το πλαίσιο και συχνά της καταπάτησης των δικαιωμάτων τους. Η ανάδειξη αυτών των περιστατικών παράλληλα με την υποβολή προτάσεων προς βελτίωση, όπου αυτό είναι δυνατό, συνιστούν σημαντικά βήματα κατά την προσπάθεια δημιουργίας ενός πιο φιλόξενου και υποστηρικτικού πλαισίου ένταξης, γι' αυτό και είναι σημαντικό να γίνονται αντιληπτά ως μέρος των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους εξυπηρετούμενους. Συχνά αυτό το κομμάτι είτε επαφίεται στην προσωπική ευαισθησία των επαγγελματιών είτε διαχωρίζεται από την καθημερινή τους πρακτική ως μη άμεση μορφή υποστήριξης είτε υποτιμάται η σημασία του, με αποτέλεσμα να χάνεται ένα σημαντικό μέσο για μια πιο αποτελεσματική μορφή φροντίδας.

Επίλογος

Ολοκληρώνοντας το πρόγραμμα «Μονοπάτια Ένταξης» πολλά από τα ερωτήματα που αφορούν την υποστήριξη στην ένταξη παρέμειναν αναπάντητα, ή καλύτερα ανοιχτά και καινούργια δημιουργήθηκαν. Εξάλλου, η πρόθεση μας εξ αρχής δεν ήταν να «λύσουμε» το πολύπλοκο και πολυδιάστατο ζήτημα της ένταξης, αλλά να προσφέρουμε γνώση και εμπειρία σ' αυτή τη διαρκώς επίκαιρη συζήτηση.

Ωστόσο, αυτό, που θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε μετά από αυτή την εμπειρία των τριών χρόνων είναι ότι για να μπορούν να χαραχτούν τα ξεχωριστά μονοπάτια είναι σημαντικό να υπάρχει πρόσφορο έδαφος. Κοινώς, είναι σημαντικό να υπάρχει και να εφαρμόζεται κεντρικά ένα σχέδιο ένταξης μακροχρόνιο και πολυεπίπεδο, το οποίο να δίνει χώρο στα νεοεισερχόμενα άτομα να νιώσουν οικεία και να συνεισφέρουν με το δικό τους τρόπο στην κοινωνία υποδοχής. Επίσης είναι σημαντικό, η συζήτηση για τη δημιουργία αυτού του σχεδίου να περιλαμβάνει πολλές φωνές και οπτικές. Φωνές, που πέρα από μια φοβική εμμονή στο τι «παίρνουν» τα νεοεισερχόμενα άτομα από την κοινωνία υποδοχής, θα αναφέρονται και στο τι ήδη προσφέρουν και τι μπορούν να προσφέρουν.

Εμείς, ως ομάδα, μάθαμε πολλά από τους ανθρώπους που υποστηρίξαμε και τους ευχαριστούμε για αυτό. Μάθαμε, για παράδειγμα, ότι η προσφυγική εμπειρία αποτελεί ένα κομμάτι του συνόλου των εμπειριών ενός ανθρώπου κι ότι βιώνεται διαφορετικά από κάθε άνθρωπο· μάθαμε ότι η ευαλωτότητα και η ανθεκτικότητα των ανθρώπων συνυπάρχουν και χρειάζεται ν' αναζητήσουμε τους τρόπους να τις αντιληφθούμε· μάθαμε ότι οι ιστορίες των ανθρώπων μπορούν να μας κάνουν πιο «ανθρώπινους», αν δώσουμε χώρο να τις ακούσουμε· και ότι, ίσως, ένταξη είναι όταν ο πρόσφυγας χάνει αυτό τον χαρακτηρισμό και αναγνωρίζεται ως άνθρωπος και μόνο....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πλέγμα Προκλήσεων & Στηρίξεων

Το πλέγμα που ακολουθεί μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την καταγραφή των πιέσεων και προκλήσεων που οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν λόγω της συνθήκης τους και των συνεπειών της καθώς και τα στηρίγματα που έχουν ώστε να απαντήσουν σ' αυτές τις προκλήσεις. Το πλέγμα συμπληρώνεται από τον επαγγελματία που παρακολουθεί έναν άνθρωπο ως μέσο εκτίμησης και αποτύπωσης των πληροφοριών αυτών ή συν-κατασκευάζεται από τον επαγγελματία και τον/την άνθρωπο που παρακολουθεί/υποστηρίζει, ώστε να έχει και μια οργανωτική/θεραπευτική διάσταση.

Στην πρώτη στήλη, περιλαμβάνονται προκλήσεις που οι άνθρωποι τους οποίους παρακολουθούμε/υποστηρίζουμε αντιμετωπίζουν. Αφορούν σε βασικές ανάγκες, ιατρικές, ψυχολογικές, πνευματικές, κοινωνικές, προκλήσεις στις σχέσεις, κοκ.

Οι καταγεγραμμένες προκλήσεις κατηγοριοποιούνται σε:

- αυτές που είχαν να αντιμετωπίσουν στον παρελθόν και εξακολουθούν να έχουν
- προϋπάρχουσες προκλήσεις που εντείνονται/επηρεάζονται λόγω της παρούσας συνθήκης τους (συμπεριλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με την πανδημία της COVID-19) και
- νέες προκλήσεις που αναδύονται καθώς έρχονται αντιμέτωποι με τη νέα πραγματικότητα.

Στην αριστερή στήλη, συμπληρώνουμε τις πηγές, τα μέσα, τα στηρίγματα που έχουν για να νοηματοδοτήσουν και να διαχειριστούν αυτές τις προκλήσεις. Οι πηγές κατηγοριοποιούνται (ενδεικτικά και όχι περιοριστικά) σε:

- **Ενδοατομικές:** προσωπικά χαρακτηριστικά, στρατηγικές διαχείρισης, μηχανισμοί άμυνας, προηγούμενες εμπειρίες, κίνητρα, δυνατά σημεία, ικανότητες, δεξιότητες, συστήματα νοηματοδότησης κλπ.
- **Διαπροσωπικές:** οικογένεια, σημαντικοί άλλοι, υποστηρικτικό πλαίσιο, ομάδες και δίκτυα κοινωνικοποίησης, ευρύτερη κοινότητα κλπ.
- **Κοινωνικο-πολιτικές, πολιτισμικές, πνευματικές:** συνθήκες στην κοινωνία και στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο, πρόσβαση, επάρκεια, καταλληλότητα υπηρεσιών και οργανισμών, πρόσβαση σε δικαιώματα και ευκαιρίες, κυρίαρχο κοινωνικό αφήγημα, πίστη, θρησκεία, πνευματικότητα, πολιτισμικά στοιχεία, ιδεολογικο-πολιτικές, φιλοσοφικές και άλλες πεποιθήσεις, κλπ.

Οι πηγές αυτές μπορεί να προϋπήρχαν ή να προέκυψαν/αναδύθηκαν καθώς το άτομο ήρθε αντιμέτωπο με τις παρούσες προκλήσεις. Κάθε μία κατηγορία πηγών χωρίζεται, επομένως, σε προϋπάρχουσες πηγές και αναδυόμενες πηγές.

Προκλήσεις	Πηγές/ Στηρίγματα		
		Προϋπάρχουσες Πηγές	Αναδυόμενες Πηγές
	Ενδο-ατομικές		
	Διαπροσωπικές		
	Κοινωνικο-πολιτικές, Πολιτισμικές, Πνευματικές		
		Προϋπάρχουσες Πηγές	Αναδυόμενες Πηγές
	Ενδοατομικές		
	Διαπροσωπικές		
	Κοινωνικο-πολιτικές, Πολιτισμικές, Πνευματικές		

